

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Στρατηγικές επιβίωσης και διαφοροποίηση δραστηριοτήτων στον αγροτικό χώρο: Η περίπτωση των ελαιοκομικών εκμεταλλεύσεων»

ΒΑΡΩΤΣΟΣ Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
Π.ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ

Αθήνα, (Οκτώβρης) 2009

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Στρατηγικές επιβίωσης και διαφοροποίηση δραστηριοτήτων στον αγροτικό χώρο: Η περίπτωση των ελαιοκομικών εκμεταλλεύσεων»

ΒΑΡΩΤΣΟΣ Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
Π.ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ

Αθήνα, (Οκτώβρης) 2009

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Στρατηγικές επιβίωσης και διαφοροποίηση δραστηριοτήτων στον αγροτικό χώρο: Η περίπτωση των ελαιοκομικών εκμεταλλεύσεων»

ΒΑΡΩΤΣΟΣ Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Π.ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑΣ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ι.ΓΙΔΑΡΑΚΟΥ

Λ.ΚΑΖΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Χ.ΚΑΣΙΜΗΣ

Κ.ΤΣΙΜΠΟΥΚΑΣ

Περίληψη

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία έχει αντικείμενο τις στρατηγικές επιβίωσης και τη διαφοροποίηση δραστηριοτήτων στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις και ειδικότερα σε ένα δείγμα κατά βάση ελαιοκομικών εκμεταλλεύσεων που προέρχεται από 5 νόμους της Ελλάδας. Σκοπός της εργασίας είναι να διαχωρίσουμε τις εκμεταλλεύσεις του δείγματος με βάση το θεωρητικό πλαίσιο σε ορισμένες στρατηγικές επιβίωσης και στη συνέχεια εξάγοντας στατιστικά ορισμένους κοινούς παράγοντες που επηρεάζουν τις εκμεταλλεύσεις αυτές, να περιγράψουμε και να αναλύσουμε την υφιστάμενη κατάσταση προσδιορίζοντας και τα χαρακτηριστικά εκείνα που θα επιτρέψουν την περεταίρω επιβίωση και ανάπτυξη των εκμεταλλεύσεων του δείγματός.

Αρχικά παρουσιάζεται η βιβλιογραφική επισκόπηση και αναπτύσσονται οι έννοιες των στρατηγικών επιβίωσης και της διαφοροποίησης δραστηριοτήτων ενώ δίνεται και ένα εκτενές παράδειγμα παρόμοιας μελέτης που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή της Φλάνδρας στο Βέλγιο. Έπειτα αφού αναφέρεται η προέλευση και περιγράφονται τα δεδομένα της έρευνας, παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας και ακολουθεί η εξειδίκευσή της πάνω στο συγκεκριμένο υπό μελέτη δείγμα, διαχωρίζοντας τις εκμεταλλεύσεις στις στρατηγικές επιβίωσης.

Στη συνέχεια περιγράφονται με τη βοήθεια των σχετικών πινάκων τα αποτελέσματα της ανάλυσης ερμηνεύοντας ταυτόχρονα και το εύρος των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν. Η επεξεργασία και η ανάλυση των δεδομένων ολοκληρώνεται με την πραγματοποίηση ενός εναλλακτικού προσδιορισμού των κριτηρίων χρησιμοποιώντας την μέθοδο της παραγοντικής ανάλυσης ο οποίος σε συνδυασμό με την προηγούμενη ανάλυση θα επιτρέψει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων σε σχέση με τις προοπτικές επιβίωσης και ανάπτυξης των εκμεταλλεύσεων του δείγματός.

Καταλήγοντας παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της έρευνας στο υπό μελέτη δείγμα όσον αφορά τις επιμέρους στρατηγικές επιβίωσης αλλά και όσον αφορά την ελαιοκομία σε επίπεδο αγροτικής εκμετάλλευσης και νοικοκυριού.

Λέξεις κλειδιά: Στρατηγικές επιβίωσης, διαφοροποίηση δραστηριοτήτων, ελαιοκομία, Γεωργικό Οικογενειακό Εισόδημα, Συνολικό Οικογενειακό Εισόδημα.

Abstract

This thesis examines the survival strategies and farm diversification on a sample of mainly olive farms from 5 prefectures of Greece. The purpose of this thesis is to classify these farms, based on the theoretical framework, into certain survival strategies and then to extract the statistically certain common factors which affect them, in order to describe and analyze the current situation and identify the features that will allow further survival and development for the farms of the sample.

Initially, there is a presentation of the theoretical framework and the concept of survival strategies and farm diversification, along with a comprehensive example of a similar study conducted in Flanders (Belgium). Afterwards there is a reference to the origin and description of the sample along with a presentation of the used methodology. Then while focusing on the specific sample studied, the farms are grouped into certain survival strategies that came up from the theoretical framework which was previously presented.

Subsequently, and using the appropriate tables, the results of the analysis are described along with an interpretation of the variables that have been used. Eventually the processing and the analysis of the data is completed by making an alternative definition of the variables, using the method of factor analysis which in conjunction with the previous analysis will allow to extract reliable conclusions related to the prospects of survival and development of the farms in the sample.

Finally the conclusions of this thesis are pointed out. At first individually for each one of the survival strategies but also in general for olive farms focalized in the comparison between the farm family income and the total family income of those farms.

Key words: Survival strategies, farm diversification, olive farms, Farm Family Income, Total Family Income

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	Σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Βιβλιογραφική επισκόπηση- Θεωρητικό πλαίσιο	6
1.1 Στρατηγικές επιβίωσης και μορφές οικονομικής ενσωμάτωσης	6
1.2 Διαφοροποίηση δραστηριοτήτων και αναπτυξιακές διαδρομές	9
1.3 Η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων ως μια στρατηγική επιβίωσης για οριακές εκμεταλλεύσεις	11
1.4 Πολυδραστηριότητα	14
1.4.1 Πολυδραστηριότητα και αγροτική ανάπτυξη	14
1.4.2 Πρόσθετα ερωτήματα στην έρευνα για την πολυδραστηριότητα	16
1.5 Η «αειφορική-βιώσιμη γεωργία» ως μια κατεύθυνση για την ανάπτυξη της γεωργικής εκμετάλλευσης	19
1.5.1 Η οργανική-βιολογική γεωργία ως μια κατεύθυνση-διαδρομή για την ανάπτυξη της γεωργικής εκμετάλλευσης: Η περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας	23
1.6 Το παράδειγμα της Φλάνδρας	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Μεθοδολογία-Εμπειρικό υλικό	42
2.1 Σκοπός της έρευνας	42
2.2 Εμπειρικό υλικό- Δεδομένα της έρευνας	42
2.3 Μεθοδολογία-Εξειδίκευση της μεθοδολογίας	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Περιγραφή και ανάλυση των	48

αποτελεσμάτων

3.1 Δημογραφικά μεγέθη και επίπεδο εκπαίδευσης	48
3.2 Διαρθρωτικά μεγέθη των εκμεταλλεύσεων	51
3.3 Η έκταση της ελαιοκαλλιέργειας και το ποσοστό της αυτοκατανάλωσης ελαιοκομικών προϊόντων	52
3.4 Τρόποι διάθεσης των γεωργικών προϊόντων. Η απευθείας πώληση.	54
3.5 Η απασχόληση	55
3.6 Τα οικονομικά μεγέθη	61
3.7 Το βιοτικό επίπεδο του νοικοκυριού	65
3.8 Η βιωσιμότητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων	68
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ	71
ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ- ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 Συμπεράσματα	80
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	83

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το αντικείμενο μελέτης της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας είναι οι στρατηγικές επιβίωσης και η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις και ειδικότερα σε ένα δείγμα κατά βάση ελαιοκομικών εκμεταλλεύσεων.

Στις μέρες μας γινόμαστε μάρτυρες ουσιαστικών αλλαγών στην ευρύτερη κοινωνία, αλλαγές που κυρίως λόγω της τεχνολογικής προόδου διαδραματίζονται όλο και πιο γρήγορα αλλά και πιο έντονα και οι οποίες επιτάσσουν διαφοροποιήσεις στις ανάγκες, στον τρόπο ζωής, στην εργασία και στο γενικότερο θα λέγαμε κοινωνικοοικονομικό σύστημα. Οι αλλαγές αυτές αναμενόμενα επηρεάζουν καταλυτικά και τον γεωργικό τομέα του οποίου οι αναπτυξιακές κατευθύνσεις διαφοροποιούνται και εξελίσσονται. Σημαντική αλλαγή στη γεωργία αποτελεί και η επί των ημερών μας στροφή από τον εντατικό τρόπο καλλιέργειας του παρελθόντος στον εκτατικό του παρόντος, επηρεασμένη σαφέστατα από το δίπτυχο τεχνολογική πρόοδος - περιβάλλον το οποίο αντανάκλαται αυτόματα και στην οικονομία.

Οι νέες αυτές συνθήκες στον γεωργικό τομέα και σε μικροοικονομικό επίπεδο στην γεωργική εκμετάλλευση επιτάσσουν νέες εναλλακτικές δραστηριότητες που πολλές φορές εκτείνονται πέραν της γεωργίας. Γνωρίζουμε ότι ο γεωργικός τομέας λόγω της παραδοσιακότητας του, αλλά και λόγω της συνεχούς υποβάθμισής του, πολλές φορές «αντιστέκεται» ή επηρεάζεται σε ένα μικρότερο βαθμό από τις εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στην ευρύτερη κοινωνία. Εντούτοις όταν όμως τίθεται το ζήτημα της βιωσιμότητας οι αλλαγές αυτές κρίνονται αναγκαίες και ο βαθμός προσαρμοστικότητας των γεωργών στα νέα δεδομένα αυξάνεται, και πρέπει να αυξάνεται, σημαντικά.

Οι διαδοχικές αυτές διαπιστώσεις λοιπόν οδήγησαν στην εμφάνιση της έννοιας των στρατηγικών επιβίωσης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και κατ' επέκταση των νοικοκυριών των εκμεταλλεύσεων αυτών. Οι στρατηγικές επιβίωσης αποτελούν διαδικασίες-προτάσεις που εμπεριέχουν αναπτυξιακές διαδρομές που μπορεί να ακολουθήσει η εκμετάλλευση εκμεταλλεύομενη ορισμένα χαρακτηριστικά της και που μπορεί να διαφοροποιούνται ανάλογα με τη γεωργική δραστηριότητα. Εφαρμόζονται σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις ανεξαρτήτως της οικονομικής τους κατάστασης, αλλά αποκτούν μεγαλύτερη σημασία στην περίπτωση των λεγόμενων

οριακών εκμεταλλεύσεων. Στη σημερινή και διαρκώς μεταβαλλόμενη κατάσταση του γεωργικού τομέα οι στρατηγικές επιβίωσης διαδραματίζουν σημαντικότατο ρόλο αφού προσφέρουν τις απαραίτητες αναπτυξιακές διόδους για ανάπτυξη και βιωσιμότητα.

Βασικό χαρακτηριστικό των στρατηγικών ανάπτυξης, αποτελεί η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων εντός και εκτός εκμετάλλευσης με πιο διαδεδομένη τη στήριξη νέων δραστηριοτήτων εντός εκμετάλλευσης. Στην παρούσα μελέτη οι στρατηγικές επιβίωσης εφαρμόζονται σε ένα δείγμα κατά βάση ελαιοκομικών εκμεταλλεύσεων.

Ιστορικά στην Ελλάδα η ελιά είχε ξεχωριστή θέση από την αρχαιότητα. Ως σύμβολο γνώσης, σοφίας, αφθονίας, ειρήνης, υγείας, δύναμης και ομορφιάς λατρεύτηκε επί χιλιάδες χρόνια. Σαν δένδρο, αποτελεί ζωντανό μέρος μιας βαριάς πολιτιστικής κληρονομιάς, με θρύλους, παραδόσεις και θρησκευτικές τελετουργίες άρρηκτα συνδεδεμένες με την ανθοφορία, με τη συγκομιδή και την παραγωγή του ελαιολάδου.

Οι περισσότερες μελέτες που αφορούν την καταγωγή της παρουσιάζουν αντικρουόμενα συμπεράσματα, ωστόσο όλες συγκλίνουν στο γεγονός ότι προέρχεται από την ευρύτερη μεσογειακή περιοχή. Σήμερα, είναι η πρώτη σε σπουδαιότητα δενδρώδης καλλιέργεια στη χώρα μας, αφού καταλαμβάνει σε έκταση το 15% περίπου της καλλιεργούμενης γης και το 78% των εκτάσεων που είναι φυτεμένες με δένδρα (Ελιά & Ελαιόλαδο, 2009). Με την καλλιέργεια του ελαιόδεντρου και την επεξεργασία του ελαιοκάρπου απασχολείται ένα πολύ σημαντικό κομμάτι του αγροτικού πληθυσμού της χώρας, ενώ σε πολλές περιοχές το ελαιόλαδο αποτελεί το αποκλειστικό εισόδημα των αγροτών. Η Ελλάδα είναι η τρίτη χώρα στον κόσμο (μετά την Ισπανία και Ιταλία) στην παραγωγή ελαιολάδου. Η ελιά καλλιεργείται στους 50 από τους 54 νομούς της χώρας ενώ υπολογίζεται ότι υπάρχουν γύρω στα 170 εκατομμύρια ελαιόδεντρα, 2500 ελαιοτριβεία, 300 περίπου τυποποιητικές επιχειρήσεις και 80 εργοστάσια επεξεργασίας επιτραπέζιας ελιάς.

Ετησίως παράγονται περίπου 380.000 τόνοι ελαιολάδου άριστης ποιότητας (το 75% περίπου είναι της ποιοτικής κατηγορίας «παρθένο»), από το οποίο οι 11.300 τόνοι εξάγονται. Παράγονται επίσης 108.000 τόνοι επιτραπέζιες ελιές από τις οποίες ένα σημαντικό ποσοστό εξάγεται. Τέλος παράγονται γύρω στους 25.000 τόνους

πυρηνέλαιο. Με τα προϊόντα της αυτά η ελιά συμμετέχει κάθε χρόνο κατά 15% στο εθνικό αγροτικό εισόδημα.

Η ανάλυση μας αυτή θα χωριστεί στις εξής 5 θεματικές ενότητες- κεφάλαια:

- Στο πρώτο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η βιβλιογραφική επισκόπηση. Θα αναπτυχθούν οι έννοιες των στρατηγικών επιβίωσης και της διαφοροποίησης δραστηριοτήτων και θα δοθεί ένα εκτενές παράδειγμα παρόμοιας μελέτης που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή της Φλάνδρας (Βέλγιο).
- Στο δεύτερο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στην προέλευση και στην περιγραφή των δεδομένων της έρευνας, θα παρουσιάσουμε τη μεθοδολογία της έρευνας και θα την εξειδικεύσουμε πάνω στο συγκεκριμένο υπό μελέτη δείγμα δίνοντας και μια σαφή εικόνα του στόχου της μελέτης.
- Στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφουμε με τη βοήθεια των σχετικών πινάκων τα αποτελέσματα της ανάλυσης ερμηνεύοντας ταυτόχρονα και το εύρος των μεταβλητών που χρησιμοποιήσαμε.
- Στο τέταρτο κεφάλαιο πραγματοποιούμε έναν εναλλακτικό προσδιορισμό των κριτηρίων χρησιμοποιώντας την μέθοδο της παραγοντικής ανάλυσης
- Στο πέμπτο κεφάλαιο καταλήγουμε στα συμπεράσματα της έρευνας ανακεφαλαιώνοντας και δίνοντας μια σαφή ερμηνεία στα ευρήματα της μελέτης μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Βιβλιογραφική επισκόπηση-Θεωρητικό πλαίσιο

1.1 Στρατηγικές επιβίωσης και μορφές οικονομικής ενσωμάτωσης.

Οι στρατηγικές επιβίωσης εμφανίζονται σαν ο συνδετικός κρίκος της μικροανάλυσης (νοικοκυριά) και της μακροανάλυσης (διαρθρωτικές οικονομικές διαδικασίες). Ορίζονται δε ως όλες εκείνες οι διαδικασίες που καθορίζουν τις μεθόδους που χρησιμοποιούν τα μέλη του νοικοκυριού για την απόκτηση πόρων για την επιβίωση και διαβίωσή τους (Μπουρνόβα, 1987). Περιλαμβάνουν τις επιδιώξεις της εκμετάλλευσης να αντιμετωπίσουν τα μακροκοινωνικά εμπόδια στη διαδικασία εκπλήρωσης των στόχων τους. Με αυτή την ερμηνεία οι στρατηγικές επιβίωσης έχουν μια καθαρή οικονομική διάσταση. Χρησιμοποιούνται από τα νοικοκυριά για να μειώσουν τις δαπάνες της κατανάλωσης, να αυξήσουν τα κέρδη από την παραγωγή ή για να αντικαταστήσουν την αγορά με μη νομισματικές ανταλλαγές. Για να κατανοήσουμε τις στρατηγικές επιβίωσης περισσότερο σε βάθος τις συνδέουμε με τους κατά Polanyi (1944) τρεις τύπους οικονομικής ενσωμάτωσης (ολοκλήρωσης) (Πίνακας 1).

Σήμερα η πρόσβαση των δυτικών νοικοκυριών στους κοινωνικοοικονομικούς πόρους που χρειάζονται για μια αξιοπρεπή διαβίωση δεν είναι άμεση αλλά εξαρτάται από την ενσωμάτωση του νοικοκυριού μέσα στο οικονομικό σύστημα που παράγει αυτούς τους πόρους. Ο Polanyi (1944) έχει θεωρητικοποιήσει το πρόβλημα της πρόσβασης αυτής εισάγοντας τις έννοιες των μορφών οικονομικής ενσωμάτωσης (ή ολοκλήρωσης).

Από πλευράς νοικοκυριού θα πρέπει να παρατηρήσουμε τρεις μορφές οικονομικής ενσωμάτωσης. Όλες οι αμειβόμενες δραστηριότητες, που χρησιμοποιούν το χρήμα ως μέσο συναλλαγών, αντιστοιχούν στην **αγορά**. Απλοποιημένα θα μπορούσε κάποιος να πει ότι τα ανεξάρτητα άτομα και τα νοικοκυριά πρέπει να αναπτύξουν την έννοια της κοινωνικής χρησιμότητας, δηλαδή να παράγουν αγαθά ή υπηρεσίες που χρειάζονται οι άλλοι (η κοινωνία) και που να έχουν μια θέση στην αγορά. Η διαδικασία αυτή θα αποφέρει εισόδημα καθώς και επομένως δυνατότητα

απόκτησης αγαθών που τα άτομα και τα νοικοκυριά χρειάζονται και που δεν μπορούν να τα παράγουν οι ίδιοι. Τα περισσότερα νοικοκυριά προσφέρουν-πωλούν την εργασία τους στην αγορά και αμείβονται με ένα μισθό για την προσφορά-πώληση αυτή. Άλλοι, όπως οι γεωργοί είναι αυτοαπασχολούμενοι και προσφέρουν (πωλούν) αγαθά και υπηρεσίες.

Η **αναδιανομή** είναι άλλη μια μορφή της οικονομικής ενσωμάτωσης στην οποία έχουν παρατηρηθεί δύο διακριτές εκδοχές της. Φιλανθρωπικά ιδρύματα για παράδειγμα, προσφέρουν δωρεάν γεύματα ή διανέμουν μεταχειρισμένα αγαθά σε αυτούς που τα έχουν ανάγκη. Όμως σήμερα χρειάζεται μιας μεγαλύτερης κλίμακας αναδιανομή αγαθών και υπηρεσιών (άμεσα ή έμμεσα με την παροχή χρημάτων) λόγω της διευρυμένης πόλωσης και του αποκλεισμού που κυριαρχεί στις αγορές.

Έτσι στις δυτικές ευημερούσες χώρες η αναδιανομή είναι ο κύριος παράγοντας που δεσμεύει τις κοινωνίες και τις αγορές μαζί. Ανισότητες που δημιουργούνται από τις συναλλακτικές αγορές αντισταθμίζονται μερικώς από τον αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους. Αναδιανομή σημαίνει ότι όλοι συνεισφέρουν σε ένα κοινό απόθεμα πόρων, το οποίο έπειτα αναδιανέμεται σύμφωνα με καθορισμένους κανόνες. Υποδηλώνει ένα κεντρικό σύστημα παραλαβής και έναν ιεραρχικό οργανισμό. Αυτό το σύστημα έχει επίσης εφαρμογή σε μη εμπορεύσιμα αγαθά και μη μετρήσιμες υπηρεσίες στην κοινωνία, που δεν αποζημιώνονται από τις αγορές. Σε αυτή την περίπτωση η κοινωνία μπορεί να δημιουργήσει ένα σύστημα αποζημιώσεων για αυτούς που προσφέρουν αυτές τις υπηρεσίες (μη εμπορευματικές). Ένα καλό παράδειγμα στην περίπτωση αυτή, είναι τα αγροπεριβαλλοντικά μέτρα μέσω των οποίων το δημόσιο χρήμα αναδιανέμεται στους αγρότες εκείνους που παράγουν θετικές εξωτερικές οικονομίες, συνεισφέροντας για παράδειγμα στο σχηματισμό του τοπίου ή στη βιοποικιλότητα.

Τέλος η **αμοιβαιότητα** υποδηλώνει ότι ο κάθε συμμετέχων έχει την ικανότητα να παράγει κάποιους πόρους, και προϋποθέτει ένα κοινωνικό δίκτυο με συμμετρικές διασυνδέσεις ανάμεσα στα μέλη του. Όλα τα αγαθά και οι υπηρεσίες που εισάγονται μέσα στο ανταλλακτικό σύστημα από κάποιον μεμονωμένα ή από μια ομάδα υπόκεινται σε αμοιβαία δράση από τα άλλα μέλη, σε διαφορετικές συνήθως μορφές και σε διαφορετικό χρόνο. Αυτά τα χαρακτηριστικά της ανταλλακτικής διαδικασίας εμπεριέχουν αμοιβαία εμπιστοσύνη και μακροχρόνιους δεσμούς ανάμεσα στα μέλη και στο ίδιο το δίκτυο. Οι πιο προφανείς δεσμοί είναι οι ευρύτεροι

οικογενειακοί δεσμοί, τα δίκτυα μικρής κλίμακας και άλλα μικρότερα κοινωνικά σύνολα.

Ο πίνακας 1 αναπαριστά μια επισκόπηση των τριών μορφών ενσωμάτωσης με κάποια παραδείγματα προσαρμοσμένα στα μικρά νοικοκυριά-εκμεταλλεύσεις. Μια επιπλέον διάκριση επίσης γίνεται για τις στρατηγικές εντός και εκτός εκμετάλλευσης (Meert et Al. 2005).

Πίνακας 1.1.1 Παραδείγματα στρατηγικών επιβίωσης των εκμεταλλεύσεων και διαφορετικοί τύποι οικονομικής ενσωμάτωσης

	Εντός Γεωργίας	Εκτός γεωργίας	
Αγορά	Καινοτόμο marketing της παραγωγής	Εντός εκμετάλλευσης	Φάρμες αναψυχής
		Εκτός εκμετάλλευσης	Εργασία εκτός γεωργίας
Αναδιανομή	Στήριξη της επένδυσης από το κράτος	Εντός εκμετάλλευσης	Μέτρα στήριξης συνδεδεμένα με τη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος
		Εκτός εκμετάλλευσης	Στήριξη από δημόσιες κοινωνικές υπηρεσίες, φιλανθρωπική μέριμνα
Αμοιβαιότητα	Συνεργασία με άλλους αγρότες κατά τη συγκομιδή, χωρίς αποζημίωση	Εντός εκμετάλλευσης	Στήριξη χωρίς αποζημίωση από συγγενικά πρόσωπα για τη διάθεση δωματίων για δραστηριότητες αναψυχής στην εκμετάλλευση
		Εκτός εκμετάλλευσης	Στήριξη χωρίς αποζημίωση από συγγενικά πρόσωπα για επιδιορθώσεις της κατοικίας

Μέσα σε μια εκμετάλλευση μια εκτενής διάταξη διαφορετικών στρατηγικών μπορεί να εντοπιστεί σε κάθε στιγμή. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι τρεις τύποι ενσωμάτωσης μπορούν να επικαλυφθούν από μια κοινή στρατηγική. Μερικές

στρατηγικές που είναι προσανατολισμένες στην αγορά για παράδειγμα, υποστηρίζονται από αμοιβαία βοήθεια μεταξύ των αγροτών. Αυτό μας επιτρέπει να προβούμε σε ένα θεωρητικό διαχωρισμό ανάμεσα σε σκόπιμες και υποστηρικτικές στρατηγικές. Οι σκόπιμες συνεισφέρουν άμεσα στον τελικό στόχο της πρακτικής αυτής, (για παράδειγμα πουλώντας λαχανικά απευθείας από την εκμετάλλευση), ενώ οι υποστηρικτικές συνεισφέρουν έμμεσα, (με τη δωρεάν βοήθεια στη συγκομιδή των λαχανικών που τελικά πωλούνται απευθείας από την εκμετάλλευση).

Ο τελικός αντικειμενικός στόχος αυτού του συμπλέγματος των στρατηγικών στο επίπεδο της εκμετάλλευσης είναι, να εδραιωθεί μια οικονομική βιωσιμότητα που θα αποδεικνύεται από την επιτυχή ενσωμάτωση της εκμετάλλευσης στην αγορά την αποτελεσματική πρόσβαση στους αναδιανεμητικούς μηχανισμούς της κοινωνίας που αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα των κοινωνικών δικτύων. Οι δύο τελευταίες απόψεις είναι σημαντικές διότι η πολύ μεγάλη εξάρτηση από την ενσωμάτωση στην αγορά, μπορεί να καταστήσει την εκμετάλλευση ευάλωτη σε ανταγωνιστικές αγορές και να οδηγήσει σε κοινωνικό αποκλεισμό και σε φτώχεια αν οι άλλες δυο διαστάσεις ενσωμάτωσης εγκαταλειφθούν.

1.2 Διαφοροποίηση δραστηριοτήτων και αναπτυξιακές διαδρομές

Οι στρατηγικές επιβίωσης και οι τύποι οικονομικής ενσωμάτωσης συνδέονται με τη διαφοροποίηση δραστηριοτήτων και τις αναπτυξιακές διαδρομές. Ο Bowler (1992) έχει αναπτύξει μια χρήσιμη ταξινόμηση των τρόπων με τους οποίους μπορούν οι εκμεταλλεύσεις να αναπτυχθούν, στην οποία οι τρεις κύριες αναπτυξιακές διαδρομές, υποδιαιρούνται σε έξι δευτερεύουσες. Αρχικά παραθέτουμε τις 3 κύριες ενώ στον πίνακα 1.2.1. βλέπουμε και τις 6 δευτερεύουσες.

1. Διατήρηση μιας βιώσιμης γεωργικής επιχείρησης επικερδούς και επικεντρωμένης στη παραγωγή τροφίμων, που στοχεύει σε πλήρη απασχόληση,

2. Διαφοροποίηση εισοδήματος μέσω της αναδιάρθρωσης του πάγιου ενεργητικού του αγροτικού νοικοκυριού σε μη-γεωργικές δραστηριότητες.

3. Περιθωριοποίηση της εκμετάλλευσης ως μιας επικερδούς επιχείρησης.

Πίνακας 1.2.1
Πιθανές αναπτυξιακές διαδρομές των εκμεταλλεύσεων.

Διατήρηση μιας βιώσιμης αγροτικής εκμετάλλευσης	1. Βιομηχανικό μοντέλο.
	2. Γεωργική διαφοροποίηση δραστηριοτήτων
Εισόδημα από διαφοροποίηση δραστηριοτήτων εκτός εκμετάλλευσης	3. Διαρθρωτική διαφοροποίηση δραστηριοτήτων
	4. Διαφοροποίηση εισοδήματος.
Οριακές αγροτικές εκμεταλλεύσεις	5. Μειωμένη δραστηριότητα εντός εκμετάλλευσης
	6. Γεωργία μερικής απασχόλησης Ημισυνταξιοδότηση

Πηγή: Bowler (1992)

Στον πίνακα 2 λοιπόν οι αναπτυξιακές κατευθύνσεις-διαδρομές 2, 3 και 4 θεωρούνται οι τρεις βασικές επιλογές διαφοροποίησης των δραστηριοτήτων της εκμετάλλευσης. Στην περίπτωση της *γεωργικής διαφοροποίησης* η νέα δραστηριότητα τοποθετείται επίσης εντός του πεδίου της αγροτικής παραγωγής. Περιλαμβάνει την εισαγωγή νέων ή/και εναλλακτικών καλλιεργειών και εκτρεφόμενων ζώων στην εκμετάλλευση.

Στην περίπτωση της *διαρθρωτικής διαφοροποίησης* δραστηριοτήτων οι χρησιμοποιούμενοι πόροι στην εκμετάλλευση αναδιαρθρώνονται και οδηγούν σε νέα μη γεωργικά προϊόντα ή/και υπηρεσίες. Αυτή η ομάδα στρατηγικών παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία και περιλαμβάνει μορφές διαφοροποίησης, όπως πωλήσεις στο αγρόκτημα, πωλήσεις σε αγορές γεωργών, μεταποίηση τυποποίηση εντός της εκμετάλλευσης και αγροτουρισμό, αλλά επίσης και συμμετοχή σε περιβαλλοντικά προγράμματα καθώς και ενοικιάσεις της γεωργικής γης και των γεωργικών κτιρίων.

Η *διαφοροποίηση εισοδήματος* περιλαμβάνει περιπτώσεις όπου το ενεργητικό της εκμετάλλευσης χρησιμοποιείται για μη γεωργικές δραστηριότητες. Πρακτικά

αυτό περιλαμβάνει όλες τις μορφές εργασίας εκτός της εκμετάλλευσης και μη γεωργικές δραστηριότητες από μέρους οπουδήποτε μέλους του νοικοκυριού. Ο Bowler (1992) τονίζει τη σημασία της παραγωγικής δυνατότητας του κεφαλαίου της εκμετάλλευσης στις επιλογές των αναπτυξιακών διαδρομών της. Υπάρχει ωστόσο μια φυσική σειρά από την διαδρομή 1 προς τη διαδρομή 6 με μειούμενες απαιτήσεις σε κεφάλαιο. Με βάση αυτή τη σειρά, παρατηρείται ότι μια αντίστροφη εξέλιξη δεν είναι καθόλου πιθανή λόγω του ανταγωνισμού με μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις σε εδραιωμένες οικονομίες κλίμακας, αλλά και λόγω έλλειψης του απαιτούμενου κεφαλαίου.

Οι εκμεταλλεύσεις που χαρακτηρίζονται από περιορισμένο κεφάλαιο και περιορισμένες διαρθρωτικές επιλογές μπορούν να επιβιώσουν μακροπρόθεσμα μόνο με το να γίνουν εξαρτημένες από τις αποταμιεύσεις τους και από συμπλήρωση του εισοδήματος του από τους αναδιανεμητικούς μηχανισμούς του πλούτου. Μια πιο βιώσιμη εξέλιξη μπορεί να επιτευχθεί μέσα από μια διαχείριση περισσότερο ανοιχτή σε εξωτερικούς οικονομικούς πόρους καθώς και σε ανάληψη του ρίσκου με κάποιο αποδεκτό βαθμό. Οι εκμεταλλεύσεις μπορούν να εξελιχθούν προς δύο κατευθύνσεις:

Είτε προσπαθώντας να προσαρμόζονται διαρκώς στις αλλαγές της τεχνολογίας της παραγωγής,

Είτε βρίσκοντας νέες πηγές εισοδήματος εντός ή εκτός της εκμετάλλευσης.

Η βιωσιμότητα με την οικονομική της έννοια δεν είναι πρωταρχικά εξαρτημένη από αυτή την επιλογή. Αντίθετα αποφασιστική σημασία σε αυτή διαδραματίζει η προσωπική ανάμειξη του γεωργού καθώς και το καθεστώς ιδιοκτησίας του ενεργητικού και ιδιαίτερα της γης.

1.3 Η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων ως μια στρατηγική επιβίωσης για οριακές εκμεταλλεύσεις

Η πιο διαδεδομένη στρατηγική των προγραμμάτων αγροτικής ανάπτυξης είναι η στήριξη νέων δραστηριοτήτων μέσα στην εκμετάλλευση. Η λογική της στρατηγικής αυτής είναι ότι η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων αποτελεί έναν τρόπο διασφάλισης ενός ικανοποιητικού επιπέδου εισοδήματος για τους αγρότες.

Λίγα είδη διαφοροποίησης φαίνεται να έχουν επιτυχία ως στρατηγικές επιβίωσης στην περίπτωση οικονομικών προβλημάτων. Σε αυτή την περίπτωση παρατηρούμε ότι μόνο η εργασία εκτός της εκμετάλλευσης μοιάζει να είναι αποτελεσματική. Η εισαγωγή νέων δραστηριοτήτων σε οριακές εκμεταλλεύσεις εμποδίζεται από την έλλειψη κεφαλαίου και εργατικού δυναμικού.

Από την άλλη πλευρά η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων συχνά συναντάται σε μικρές εκμεταλλεύσεις χωρίς οικονομικά προβλήματα. Αυτή είναι μια ένδειξη ότι η διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων εντός της εκμετάλλευσης είναι ικανή να σταθεροποιήσει το εισόδημα του νοικοκυριού και να αποφύγει τα οικονομικά προβλήματα όταν χρησιμοποιείται σαν στρατηγική πρόληψης.

Ακόμα και σε αστικοποιημένες περιφέρειες όπου ο αριθμός των αγροτών είναι χαμηλός και εξακολουθεί να μειώνεται, τα νοικοκυριά αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα. Γνωρίζουμε για παράδειγμα ότι στην Ολλανδία το 23% των αγροτικών νοικοκυριών έχουν ετήσιο εισόδημα χαμηλότερο από το όριο της φτώχειας (20.000 ευρώ, μέγεθος που αναλογεί σε ζευγάρι χωρίς παιδιά). Επίσης στο Βέλγιο το 31% των αγροτικών νοικοκυριών έχουν εισόδημα κάτω από 20.000 ευρώ. Παρόλο λοιπόν που είναι δύσκολο να οριστεί ένα όριο για τη μέτρηση της πραγματικής φτώχειας, συνειδητοποιούμε ότι ένα σημαντικό κομμάτι του συνόλου των αγροτικών εκμεταλλεύσεων αντιμετωπίζουν διαχρονικά και δομικά οικονομικά προβλήματα λόγω της ανεπάρκειας των εισοδημάτων.

Διακρίνουμε 2 κατηγορίες εκμεταλλεύσεων που αντιμετωπίζουν προβλήματα φτώχειας:

- Εκμεταλλεύσεις που είναι πολύ μικρές ή που η διάρθρωσή τους δεν είναι εναρμονισμένη με τα νέα πρότυπα και τις νέες τεχνικές.
- Εκμεταλλεύσεις που έχουν προβλήματα λόγω κακοδιαχείρισης και συσσώρευσης χρεών.

Ο διαχωρισμός μας οδηγεί σε διαφορετική προσέγγιση και πιθανότατα σε διαφορετικές στρατηγικές μείωσης της περιθωριοποίησης και της φτώχειας. Τα αγροτικά αναπτυξιακά προγράμματα και τα μέτρα της Κ.Α.Π. πολλές φορές επικεντρώνονται σε αυτές τις περιθωριοποιημένες εκμεταλλεύσεις με το να στηρίζουν την εντός της εκμετάλλευσης (on farm) διαφοροποίηση δραστηριοτήτων.

Στρατηγικές (Meert et al 2005) μπορούν να αναπτύσσονται στο πλαίσιο της αγοράς, της αναδιανομής ή της αμοιβαιότητας .

Με την πρώτη στρατηγική γίνεται προσπάθεια αύξησης της συμμετοχής στην αγορά

Με τη δεύτερη γίνεται προσπάθεια αναδιανομής της συνολικής οικονομικής μεγέθυνσης

Με την τρίτη βασιζόμαστε σε εκτός αγοράς συναλλαγές.

Το κύριο ερώτημα είναι βέβαια αν οι στρατηγικές που ενισχύουν την εντός εκμετάλλευσης διαφοροποίηση δραστηριοτήτων μπορούν να επιτύχουν την ανακούφιση των οικονομικών προβλημάτων και κατ' επέκταση της φτώχειας. Στην ερευνά μας επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας στη σύνδεση μεταξύ των στρατηγικών επιβίωσης και της διαφοροποίησης δραστηριοτήτων στις εκμεταλλεύσεις που μας απασχολούν.

Η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων η πολυδραστηριότητα και η πολύλειτουργικότητα προωθούνται μέσω των αγροτικών πολιτικών ως πιθανές στρατηγικές επιβίωσης για τους αγρότες. Η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων έχει εκτενώς μελετηθεί και παρουσιαστεί ως μια πιθανή λύση για την αύξηση του γεωργικού εισοδήματος. Πολλές μελέτες δίνουν στοιχεία για διαφορετικούς τύπους διαφοροποίησης δραστηριοτήτων σε εκμεταλλεύσεις μελετώντας παράλληλα και τους ανασταλτικούς παράγοντες. Λίγες ωστόσο μελέτες επικεντρώνονται στο ερώτημα εάν οι μηχανισμοί διαφοροποίησης χρησιμοποιούνται από τις οριακές εκμεταλλεύσεις σαν στρατηγικές επιβίωσης. Οι Ilbery et al (1996) θέτουν το ερώτημα κατά πόσο η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μια στρατηγική προσαρμογής στο διαρκώς μεταβαλλόμενο πλαίσιο της γεωργικής δραστηριότητας. Όμως οι μέχρι τώρα έρευνες γενικότερα δεν ερευνούν πραγματικά κατά πόσο οι στρατηγικές αυτές εφαρμόζονται σε εκμεταλλεύσεις που αντιμετωπίζουν οικονομικά ή άλλου τύπου προβλήματα.

1.4 Πολυδραστηριότητα

Γενικά η πολυδραστηριότητα ορίζεται ως η ύπαρξη εισοδήματος από περισσότερες της μιας οικονομικές δραστηριότητες. Η πολυδραστηριότητα μπορεί να χωριστεί σε δύο κατηγορίες

- «Κλαδική πολυδραστηριότητα», που αφορά άτομα που δραστηριοποιούνται ή αυτοαπασχολούνται σε δύο ή περισσότερους κλάδους ή επιχειρήσεις.
- «Μισθωτή πολυδραστηριότητα», που αφορά άτομα που συνδυάζουν την διεύθυνση μιας επιχείρησης ή την αυτοαπασχόληση με την μισθωτή εργασία.

Και οι δύο κατηγορίες μπορούν να εκτιμηθούν στο επίπεδο του ανεξάρτητου ατόμου ή του νοικοκυριού. Η «κλαδική πολυδραστηριότητα» αποτελεί μια σημαντική στρατηγική επιβίωσης σε διάφορες γεωγραφικές περιφέρειες των σύγχρονων κοινωνιών. Ωστόσο το μέλλον τέτοιων προσαρμογών αποτελεί αντικείμενο εκτενών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων.

Πολλοί αυτοαπασχολούμενοι μικροπαραγωγοί προσδοκούν, υποστηριζόμενοι και από γεωργοοικονομολόγους, ότι οι διαφοροποιημένες δραστηριότητες τους, μπορούν να αντικατασταθούν είτε από πλήρη απασχόληση στο βιομηχανικό τομέα ή στον τομέα των υπηρεσιών, είτε από πλήρη απασχόληση στον αγροτικό τομέα. Ερευνητές σε τοπικές κοινωνίες έχουν εκφράσει την άποψη ότι η μισθωτή πολυδραστηριότητα θα πολλαπλασιαστεί με την εμφάνιση σημαντικών ευκαιριών για καλύτερα αμειβόμενη εργασία στις αγροτικές κοινωνίες.

1.4.1 Πολυδραστηριότητα και αγροτική ανάπτυξη

Από τότε που η έννοια της πολυδραστηριότητας εμφανίστηκε σε μελέτες στα τέλη της δεκαετίας του '70 έως και σήμερα, έχει γίνει αποδεκτή ως ένα δομικό φαινόμενο της βιομηχανικής κοινωνίας και έχει ευρύτατη διάδοση στην Ευρωπαϊκή ήπειρο. Στην Ελλάδα η πολυδραστηριότητα στο αγροτικό τομέα έχει ερευνηθεί από την δεκαετία του '80, Kasimis C., 1988, Damianos D., Demousis M., & Kasimis C., 1991, Kasimis C., Papadopoulos A. G., 1995.

Σύμφωνα με την εργασία των Damianos et al 1991, το 1985 το 35% των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων εργάζονταν εκτός εκμετάλλευσης και για το 80% από αυτούς ήταν η κύρια απασχόληση. Αν υπολογισθούν και τα άλλα μέλη του νοικοκυριού, τότε το ποσοστό της απασχόλησης εκτός εκμετάλλευσης ξεπερνούσε το 45%. Έτσι η πολυδραστηριότητα στον αγροτικό χώρο δεν είναι μόνο ένα ευρέως απαντώμενο φαινόμενο, αλλά έχει πάρει και μόνιμη μορφή ιδιαίτερα μετά το 1975. Ο μέσος όρος των ημερών εργασίας στην γεωργική εκμετάλλευση έχει μειωθεί, ενώ οι υποαπασχολούμενοι έχουν αυξηθεί. Η εργασία αυτή επιβεβαιώνει ότι η ελληνική τάση συμβαδίζει με την διεθνή.

Σύμφωνα πάλι με την ίδια εργασία, οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις ταξινομούνται σε τέσσερις κατηγορίες:

1. Στην πρώτη ανήκουν οι αποκαλούμενες «μη γεωργικές». Η επιβίωσή τους εξαρτάται αποκλειστικά από την εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης εργασία, στη βιομηχανία, τον τουρισμό ή τις κατασκευές. Η μετάβασή τους εκτός γεωργικού τομέα έχει συντελεσθεί και η επιστροφή σε ολική ή μερική γεωργική δραστηριότητα είναι απίθανη. Το μέγεθός τους δεν ξεπερνά τα 10 στρ. και είναι κυρίως ελαιοκομικές.
2. Στη δεύτερη ανήκουν οι εκμεταλλεύσεις «του εργάτη-μικρού αγρότη». Η επιβίωσή τους εξαρτάται από την εξωγεωργική απασχόληση ενώ η εργασία στην εκμετάλλευση είναι συμπληρωματική. Το μέγεθος τους δεν ξεπερνά τα 30 στρ. Σε συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης οι εκμεταλλεύσεις αυτές είναι ένα βήμα πριν από την έξοδο από την γεωργική δραστηριότητα. Αντίθετα σε συνθήκες ύφεσης, που οι ευκαιρίες απασχόλησης σε άλλους τομείς είναι μικρές, η μετάβαση δεν πραγματοποιείται και η πολυδραστηριότητά τους παίρνει μόνιμη μορφή.
3. Η τρίτη κατηγορία είναι οι «κύριες γεωργικές εκμεταλλεύσεις», στις οποίες η απασχόληση σ' αυτές, είναι η βασική τους δραστηριότητα και η κύρια πηγή εισοδήματος. Το μέγεθός τους είναι συνήθως πάνω από το μέσο κλήρο και η εξωγεωργική απασχόληση είναι δευτερεύουσα και συμπληρωματική. Ο στόχος τους είναι η παραμονή στη γεωργία μέσω της επέκτασης και του εκσυγχρονισμού.
4. Η τέταρτη κατηγορία, λιγότερο σημαντική από τις προηγούμενες τρεις, είναι ένα καινούργιο φαινόμενο στον αγροτικό τομέα στην Ελλάδα και ονομάζονται «επιχειρηματικές γεωργικές εκμεταλλεύσεις». Η εκτός γεωργικής εκμετάλλευσης απασχόληση αφορά τις δραστηριότητες τυποποίησης μεταποίησης και εμπορίας της ίδιας της παραγωγής τους. Η πολυδραστηριότητά τους οφείλεται στη επιλογή τους για επέκταση και όχι σαν μια ανάγκη, όπως τις προηγούμενες τρεις.

Σύμφωνα με την εργασία των Daskalopoulou I., Petrou A., (2002) διακρίνουμε τρεις τύπους γεωργικών εκμεταλλεύσεων:

1. «Οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις για ιδιοκατανάλωση». Οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις αυτές ασκούν τη γεωργική δραστηριότητα συμπληρωματικά και κυρίως για ιδιοκατανάλωση. Το μέγεθός τους είναι μικρότερο από 10 στρ.
2. «Οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις επιβίωσης». Σ' αυτές η γεωργική δραστηριότητα είναι κύρια πηγή απασχόλησης και εισοδήματος και η επιβίωση τους είναι συνυφασμένη με την επιβίωση της οικογένειας.
3. Η Τρίτη κατηγορία είναι οι «παραγωγικές», στις οποίες η διατήρηση της πλήρους απασχόλησης και ενός ικανοποιητικού επιπέδου εισοδήματος εξαρτάται από την επέκταση των δραστηριοτήτων της και την αποτελεσματική προσαρμογή της στο συνεχώς μεταβαλλόμενο οικονομικό περιβάλλον.

Η μεγάλη πλειοψηφία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Ελλάδα ανήκει στη δεύτερη κατηγορία. Αυτές οι εκμεταλλεύσεις προσπαθώντας να προσαρμοστούν στο συνεχώς μεταβαλλόμενο πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον υιοθετούν εναλλακτικές δραστηριότητες. Χρησιμοποιούν όλους τους διαθέσιμους πόρους τους για να εξασφαλίσουν ένα ικανοποιητικό εισόδημα, το οποίο συμπληρώνεται σε σημαντικό βαθμό από εξωγεωργική απασχόληση. Η πολυδραστηριότητα λοιπόν, φαίνεται να είναι μια κατάλληλη αναπτυξιακή διαδρομή για αυτή την κατηγορία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

1.4.2 Πρόσθετα ερωτήματα στην έρευνα για την πολυδραστηριότητα.

(Kinsella et Al.2000)

Μετά τα τέλη της δεκαετίας του '80 – αρχές '90, όπου πραγματοποιήθηκαν οι περισσότερες μελέτες, το ζήτημα της πολυδραστηριότητας λάμβανε όλο και λιγότερη προσοχή από την επιστημονική κοινότητα. Παρόλα αυτά, πολλά σημαντικά ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα όσον αφορά κυρίως το μέλλον του φαινομένου. Για παράδειγμα σε ποιο βαθμό υπάρχουν αποδείξεις για την συνέχεια και την επιτυχημένη λειτουργία εκμεταλλεύσεων, όπου συναντάται η πολυδραστηριότητα. Η έρευνα του Arkleton υποστηρίζει ότι το φαινόμενο έχει μια σταθερή και επίμονη φύση (Arkleton Trust 1985), ενώ αντίθετα ένα μεγάλο μέρος των αγροτών και των ιθυνόντων των αγροτικών πολιτικών πιστεύουν ότι η πολυδραστηριότητα

εφαρμόζεται κυρίως από άτομα που βρίσκονται στην πορεία εξόδου από το γεωργικό επάγγελμα.

Υπάρχουν πολύ λίγες εμπειρικές μελέτες που υποστηρίζουν τη συνέχεια από γενιά σε γενιά σε εκμεταλλεύσεις που εφαρμόζουν την πολυδραστηριότητα. Εντούτοις οι τάσεις στις εθνικές στατιστικές δείχνουν ότι η πολυδραστηριότητα είναι κάτι περισσότερο από πρόσκαιρο φαινόμενο στην πορεία εκσυγχρονισμού της γεωργίας. Στο πλαίσιο της αγροτικής ανάπτυξης παραμένει ωστόσο ανοιχτό το ερώτημα κατά πόσο η πολυδραστηριότητα θα διατηρηθεί επειδή αποτελεί βασική βιοποριστική στρατηγική για τις εκμεταλλεύσεις ή επειδή υπάρχει πάντα ένας αριθμός των εκμεταλλεύσεων που βρίσκονται προς την έξοδο από το γεωργικό επάγγελμα.

Επιπλέον, ένα άλλο σημαντικό ζήτημα που χρήζει επισταμένης μελέτης είναι το κατά πόσο η πολυδραστηριότητα συνεισφέρει στη διατήρηση του τοπίου και στη διατήρηση της αγροτικής υπαίθρου. Κάποιες έρευνες έδειξαν μια θετική σχέση ανάμεσα στην γεωργία μερικής απασχόλησης και στη ποιότητα της φύσης και του τοπίου, αλλά το ζήτημα ακόμα δεν έχει μελετηθεί εμπειρικά. Ενώ άλλες έρευνες από τον Munton et al. (1989), έδειξε ότι οι επιδράσεις της πολυδραστηριότητας στο αγροτικό τοπίο ποικίλουν από θετικές, συμβάλλοντας στη διατήρηση των φυτοφρακτών και της βλάστησης, έως αρνητικές που προκύπτουν από την εντατικοποίηση της παραγωγής και οδηγούν στην υποβάθμιση του περιβάλλοντος.

Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι υπάρχει λιγότερο διαθέσιμο εργατικό δυναμικό στις εκμεταλλεύσεις που εφαρμόζουν την πολυδραστηριότητα, οδηγεί στην παραμέληση ορισμένων περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών του τοπίου, τα οποία χρειάζονται επισταμένη παρακολούθηση, φροντίδα, αλλά και σωστή διαχείριση. Μια πρόσφατη μελέτη για τη Δανία δείχνει σαφέστατα ότι και η μερικής απασχόλησης γεωργία μπορεί να προκαλέσει ανεπιθύμητες αλλαγές στο τοπίο, όπως για παράδειγμα η δημιουργία πολλών φυτοφρακτών σε ένα ανοικτό τοπίο μεγάλης αισθητικής και λειτουργικής αξίας.

Εντούτοις υπάρχουν πολλά παραδείγματα όπου εκμεταλλεύσεις που εφαρμόζουν την πολυδραστηριότητα, συνεισφέρουν στη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η οικολογικά προστατευόμενη περιοχή Drentse Aa στην Ολλανδία, όπου περισσότερο από το μισό της έκτασης ενοικιάζεται σε άτομα που εφαρμόζουν μερικής απασχόλησης ή μόνο ως χόμπυ γεωργία.

Το ερώτημα: «Τι είναι αυτό που ωθεί κάποιον αγρότη να εφαρμόσει στρατηγικές που εμπεριέχουν την πολυδραστηριότητα», παραμένει αναπάντητο. Για μια μεγάλη περίοδο η πολυδραστηριότητα θεωρούνταν μια στρατηγική προσαρμογής, που υιοθετήθηκε από τους αγρότες για να τους βοηθήσει να αντιμετωπίσουν τις συνεχώς και πιο δύσκολες συνθήκες της αγοράς και σαν τέτοια, ήταν ένα σημάδι ύπαρξης φτώχειας και αναποτελεσματικής άσκησης της γεωργίας

. Αυτή η προσέγγιση βέβαια είναι ανεπαρκής ως προς το να εξηγήσει τον επίμονο και ανθεκτικό χαρακτήρα της πολυδραστηριότητας. Άλλοι μελετητές έχουν τονίσει τη σημασία των κοινωνικο-πολιτιστικών κινήτρων στην διάδοση της πολυδραστηριότητας, με το να περιγράφουν τη μερικής απασχόλησης γεωργία ως ένα τρόπο ζωής, κυρίως απευθυνόμενοι στους νεοεισερχόμενους στην γεωργία καθώς και στα παιδιά των γεωργών.

Κοντά στο προαναφερόμενο ερώτημα «Γιατί οι εκμεταλλεύσεις υιοθετούν την πολυδραστηριότητα» βρίσκεται το ζήτημα του αν μπορούμε ή όχι να διακρίνουμε διαφορετικές στρατηγικές. Διάφορες έρευνες επικεντρώνονται στην ετερογένεια που υπάρχει μέσα στην ευρεία έννοια της πολυδραστηριότητας προχωρώντας και σε στην κατηγοριοποίησή της. Εντούτοις, ενώ αυτή η προσέγγιση παρουσιάζει ενδιαφέρον, πολλές από τις κατηγοριοποιήσεις αυτές συνεχίζουν να βασίζονται σε οικονομικά κριτήρια, όπως το μέρος του εισοδήματος που προέρχεται από τη γεωργία (ερασιτεχνική ενασχόληση-χόμπι συγκριτικά με την επαγγελματική) ή οικονομίες χρόνου (ελευθέρου χρόνου, μερικής απασχόλησης κ.τ.λ), που περιορίζουν την πολυδραστηριότητα στην οικονομική της και μόνο διάσταση. Χρειάζονται πιο θεωρητικά κριτήρια, ώστε να κατανοηθούν καλύτερα οι επιπτώσεις των διαφορετικών στρατηγικών και ο μακροπρόθεσμος αντίκτυπός τους αλλά και η δυναμική της πολυδραστηριότητας.

Τέλος υπάρχει μια ερώτηση που αφορά τις πολιτικές. Ενώ είναι ξεκάθαρο ότι στο μέλλον οι περισσότερες εκμεταλλεύσεις στον Ευρωπαϊκό τουλάχιστον χώρο θα εφαρμόζουν την πολυδραστηριότητα, δεν είναι αρκετά ξεκάθαρες οι συνέπειες της κατάστασης αυτής στην αγροτική πολιτική. Πολλές έρευνες που πραγματεύονται την πολυδραστηριότητα δεν προχωρούν πέρα από το ότι δεν υπάρχει σαφώς καθορισμένο πολιτικό πλαίσιο για την πολυδραστηριότητα, πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα την κατά κύριο λόγο εξαίρεση της πολυδραστηριότητας από αγροτικές πολιτικές και κανόνες. Στο σημείο αυτό λοιπόν υπάρχει άμεση ανάγκη για δημιουργικά μέτρα πολιτικής που στοχεύουν στα ειδικά χαρακτηριστικά της πολυδραστηριότητας αλλά

και στο να διευκολύνουν την ανάδειξη του θετικού αντίκτυπου που έχει στην αγροτική ανάπτυξη.

1.5 Η «αιθιοπική-βιώσιμη γεωργία» ως μια κατεύθυνση για την ανάπτυξη της γεωργικής εκμετάλλευσης

(Bowler et Al 1992)

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης η παρούσα πολιτική απάντηση στην διεθνή αγροτική κρίση δεν φαίνεται να προσφέρει ένα σταθερό μέλλον για τη γεωργία ούτε βραχυπρόθεσμα αλλά ούτε και μακροπρόθεσμα. Η προσοχή έχει επικεντρωθεί σε βραχυχρόνιες οικονομικές δράσεις για να ξεπεραστεί η κρίση (The Economic Synthesis Model) ή σε επιμέρους ρυθμιστικές κινήσεις για να αντιμετωπιστούν έκτακτα περιβαλλοντικά προβλήματα.

Η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις, αποτελεί παράδειγμα του πρώτου μοντέλου αλλά τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν ότι αυτή η ανάπτυξη προσφέρει (“niche” market) λύσεις σε ένα μόλις μικρό ποσοστό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Η εισαγωγή περιβαλλοντικά φιλικών γεωργικών πρακτικών εμπίπτει στο δεύτερο μοντέλο, αλλά αυτές είναι ουσιαστικά ανακουφιστικές έστω και δεν αλλάζουν την φύση του αγροβιομηχανικού μοντέλου που προκαλεί βλαβερές για το περιβάλλον επιπτώσεις.

Στη Βόρεια Αμερική αντίθετα, η προσοχή έχει μετατοπιστεί στην εξέταση της δυνατότητας για βιώσιμη γεωργία ως μεσομακροπρόθεσμη εναλλακτική της αγρόβιομηχανίας με βάση το Συνθετικό Οικολογικό Μοντέλο. Διάφοροι μελετητές έχουν αξιολογήσει και εισαγάγει τη σχετική βιβλιογραφία στους γεωγράφους, παρόλο που η προέλευση των ιδεών αυτών εντοπίζεται στα τέλη της δεκαετίας του '60 και στις αρχές του '70 όταν εμφανίστηκε για πρώτη φορά η κοινωνική ανησυχία για την αλόγιστη χρήση των φυσικών πόρων. Χρησιμοποιώντας τη βιβλιογραφία αυτή σε ένα δυτικοευρωπαϊκό πλαίσιο προκύπτουν δύο προβλήματα: Από τη μια πλευρά ο καθορισμός της έννοιας της βιωσιμότητας και από την άλλη η εφαρμογή της σε συγκεκριμένα συστήματα γεωργίας.

Συγκεκριμένα έρευνες συγκλίνουν στο ότι δεν υπάρχει καμία μεμονωμένη αντικειμενική λειτουργία για την επίτευξη μιας βιώσιμης γεωργίας. Αντίθετα θα πρέπει να πληρούνται τουλάχιστον 3 κριτήρια :

- I) Περιβαλλοντικά, (για τη διατήρηση ή/και βελτίωση της βάσης των γεωργικών πόρων).
- II) Κοινωνικοοικονομικά, (με την παροχή δίκαιων οικονομικών αμοιβών σε ανεξάρτητες εκμεταλλεύσεις και αγροτικές κοινωνίες στον τομέα της παραγωγής).
- III) Παραγωγικά, (με την παραγωγή δηλαδή επαρκών ποσοτήτων τροφής).

Τα κριτήρια αυτά συνόψιζονται στον παρακάτω ορισμό της βιωσιμότητας: «γεωργικά συστήματα που είναι περιβαλλοντικά ασφαλή, επικερδή και παραγωγικά και που διατηρούν την κοινωνική δομή της αγροτικής κοινωνίας». Ωστόσο σε αυτούς τους στόχους της βιωσιμότητας θα πρέπει να προστεθούν :

- IV) Το κριτήριο του προϋπολογισμού, (για την απορρόφηση ενός αποδεκτού ποσοστού δημόσιας δαπάνης).
- V) Το πολιτικό κριτήριο, (για τη διατήρηση της υποστήριξης της κοινωνίας).

Στη Δυτική Ευρώπη αυτοί οι δύο στόχοι είναι ιδιαίτερα σημαντικοί αφού: α)Υπάρχουν ελάχιστες προοπτικές αν η δημόσια στήριξη εξαιρεθεί από τη γεωργία, και β) το κόστος του προϋπολογισμού για προγράμματα όπως η Κ.Α.Π. θα πρέπει να τεθεί υπό έλεγχο μεσοπρόθεσμα. Επίσης η πολιτική υποστήριξη για το γεωργικό τομέα από πολιτικούς και ψηφοφόρους είναι αναγκαία για να διατηρηθούν τα γεωργικά προγράμματα. καθώς και η στήριξη του εισοδήματος, αλλά και για να προστατευθεί το περιβάλλον. Ακόμα αξίζει να τονιστεί ότι σήμερα, όπως παρατηρήθηκε μέσα από έγκυρες έρευνες καταγραφής απόψεων και τάσεων, η πολιτικοκοινωνική στήριξη για την αγροβιομηχανία ανάμεσα στον πληθυσμό της Δυτικής Ευρώπης είναι σε περίοδο κάμψης.

Έπειτα όσον αφορά την εφαρμογή της έννοιας της βιωσιμότητας στα γεωργικά συστήματα η συζήτηση διεξάγεται κατά κύριο λόγο σε μακροπρόθεσμους και θεωρητικούς όρους ή και στο ευρύ πλαίσιο των αγροτικών οικοσυστημάτων. Πρόσφατα για παράδειγμα οι οδηγίες με τις γεωργικές πρακτικές που είναι συμβατές με τη βιώσιμη γεωργία, είναι ευρέως διαθέσιμες, παρόλο που μερικοί ερευνητές

τονίζουν ότι η βιώσιμη γεωργία είναι περισσότερο ένας στόχος παρά μια σειρά από οδηγίες για το πώς τα γεωργικά συστήματα πρέπει να λειτουργούν.

Τέτοιες πρακτικές περιλαμβάνουν :

- α) Διαφοροποίηση στη χρήση της γης
- β) Ολοκληρωμένες γεωργικές πρακτικές με φυτική και ζωική παραγωγή
- γ) Εναλλαγή (αμειψισπορά) καλλιεργειών
- δ) Οργανική κοπριά
- ε) Ανακύκλωση των θρεπτικών συστατικών
- ζ) Ενεργειακά χαμηλές εισροές
- η) Χαμηλές εισροές σε χημικά
- θ) Βιολογικό έλεγχο των ασθενειών.

Το αποτέλεσμα της εφαρμογής τέτοιων πρακτικών θα μπορούσε να είναι μια μεγάλη ποικιλία από όρους που μπορούν να περιγράψουν αυτό που ονομάζουμε βιώσιμη (αειφορική) γεωργία. Αυτοί οι όροι περιλαμβάνουν χωρίς να περιορίζονται μόνο σε αυτά: γεωργία χαμηλών εισροών-εκροών, εναλλακτική γεωργία, οργανική-βιολογική γεωργία, αναζωογονητική γεωργία, οικολογική γεωργία, βιοδυναμική γεωργία. Έτσι είναι πρόσφορο να ορίσουμε τρεις ιδανικούς τύπους γεωργικών συστημάτων κατά σειρά αύξησης της εφαρμογής των οικολογικών αρχών στη γεωργική εκμετάλλευση.

1. Διαφοροποιημένη γεωργία: Η εισαγωγή ποικίλων καλλιεργειών (συμπεριλαμβανόμενης και της ξυλείας) ή/και των εκτρεφόμενων ζώων στη γεωργική εκμετάλλευση που περιλαμβάνουν την αμειψισπορά και περιβαλλοντικά φιλικές γεωργικές πρακτικές (περιβαλλοντικά αγαθά).

2. Γεωργία χαμηλών εισροών-εκροών: Μια μείωση στις εξωτερικές αγορασμένες εισροές ανά εκτάριο γης που μας οδηγεί σε λιγότερο εντατικές γεωργικές μεθόδους με χαμηλότερα επίπεδα παραγωγής. Οι γεωργικές πρακτικές που συνδέονται με την αγροβιομηχανία μπορούν να συνεχιστούν, λιγότερο όμως εντατικές, και αντισταθμιζόμενες από περιβαλλοντικά φιλικές γεωργικές πρακτικές.

3. Οργανική-βιολογική γεωργία: Απομάκρυνση των αγροχημικών και των ανόργανων λιπασμάτων από τις γεωργικές εισροές. Οικολογικές γεωργικές πρακτικές χρειάζονται για να αντισταθμίσουν την έλλειψη βιομηχανικών εισροών.

Στο πλαίσιο της Ε.Ε. οι τρεις αυτοί τύποι γεωργικών συστημάτων έχουν ήδη αναγνωριστεί από την Κ.Α.Π.. Οι Κανονισμοί 797/85, 1094/88 και 1272/88 αντίστοιχα έχουν θεσπισθεί για να δώσουν τη δυνατότητα σε χώρες-μέλη να εισάγουν μέτρα για να επιδοτήσουν την ανάπτυξη του κάθε συστήματος. Επίσης παρατηρείται ότι τα διαφοροποιημένα και τα χαμηλών εισροών-εκροών γεωργικά συστήματα είναι και πολιτικοκοινωνικά ελκυστικά. Τα γεωργικά αυτά συστήματα μειώνουν τις εκροές της εκμετάλλευσης ή κατευθύνουν την χρησιμοποίηση των διαθέσιμων πόρων προς προϊόντα μη πλεονασματικά. Επίσης περιορίζουν την πίεση προς τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις για υπερεκμετάλλευση των περιβαλλοντικών πόρων, χωρίς ωστόσο να απαιτούν μία θεμελιώδη αλλαγή στην αγροβιομηχανική προσέγγιση των εκμεταλλεύσεων. Συμπερασματικά λοιπόν, τα μέτρα αυτά για επέκταση και μετατροπή της γεωργίας αναδεικνύουν μια πολιτικά αποδεκτή προσέγγιση της βιώσιμης γεωργίας στην Ε.Ε.

Η διαφοροποιημένη και χαμηλών εισροών-εκροών γεωργία μπορεί επίσης να συμπεριληφθεί στις «εναλλακτικές μορφές γεωργίας» (OECD, 1989) οι οποίες δεν είναι συνυφασμένες με σημαντική μείωση της ενέργειας και της αγροχημικής εξάρτησης της σύγχρονης γεωργίας (εξαντλούμενων-μη ανανεώσιμων πόρων) και που επίσης απαιτούν στήριξη στην τιμή ή το εισόδημα για να είναι οικονομικά βιώσιμες. Ο υπολογισμός της επίδρασης της εκτατικής καλλιέργειας για την ανάπτυξη της γεωργικής εκμετάλλευσης, λαμβάνοντας υπόψη τις συνέπειες μη στοχευμένων πολιτικών για το περιβάλλον, έχει μόλις ξεκινήσει. Ομοίως η έρευνα στην οργανική γεωργία ως μια εναλλακτική αναπτυξιακή για την εκμετάλλευση διαδρομή έχει πρόσφατα αποκτήσει δυναμική, χωρίς βέβαια να είναι δεδομένο ότι αποτελεί το μόνο πραγματικά βιώσιμο τύπο γεωργίας μακροπρόθεσμα.

1.5.1 Η οργανική-βιολογική γεωργία ως μια κατεύθυνση-διαδρομή για την ανάπτυξη της γεωργικής εκμετάλλευσης: Η περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας

Εξετάζουμε τον τρίτο «ιδανικό τύπο» της βιώσιμης γεωργίας, τη βιολογική γεωργία, την εξέλιξη της στη Μ. Βρετανία και τις δυνατότητές της ως μιας εναλλακτικής διαδρομής για την ανάπτυξη της εκμετάλλευσης. Είναι λοιπόν αναμενόμενο ότι οι ανεξάρτητες εκμεταλλεύσεις θα συνεχίσουν να αναπτύσσονται μέσα από ποικίλες αναπτυξιακές διαδρομές μια από τις οποίες είναι και η οργανική-βιολογική γεωργία χωρίς ωστόσο η περίπτωση αυτή να απεικονίζει το σύνολο του

εθνικού ή τοπικού γεωργικού συστήματος καλλιέργειας. Το πλαίσιο για τις επόμενες παρατηρήσεις δίνεται από τα 5 κριτήρια που προαναφέρθηκαν για τη βιώσιμη γεωργία, ενώ οι πληροφορίες για τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις δίνονται από ταχυδρομική έρευνα με ερωτηματολόγιο που εστάλη σε όλες τις οργανικές εκμεταλλεύσεις στη Μ. Βρετανία. Η έρευνα πέτυχε ένα χρησιμοποιήσιμο δείγμα 45% (n=284) από τις 633 εκμεταλλεύσεις που ερωτήθηκαν.

Περιβαλλοντικά κριτήρια

Η βιολογική γεωργία, όλων των καλλιεργητικών τύπων είναι πιο κοντά σε έναν ορισμό της βιώσιμης γεωργίας. Ακολουθώντας το μοντέλο των Hill and Ramsay, η βιολογική γεωργία χαρακτηρίζεται από τους ακόλουθους τύπους περιβαλλοντικά ευαίσθητων γεωργικών πρακτικών:

- από μια ολιστική προσέγγιση του γεωργικού συστήματος,
- από τη διατήρηση της σταθερότητας των οικοσυστημάτων
- την ενεργειακή αποτελεσματικότητα της τεχνολογίας,
- την διατήρηση της γονιμότητας του εδάφους μέσω της οργανικής ουσίας του εδάφους,
- τη βελτίωση της ποιότητας των τροφίμων,
- την εναλλαγή (αμειψισπορά) των καλλιεργειών,
- τα-ην απουσία αγροχημικών και ανόργανων λιπασμάτων,
- τα-η χρησιμοποίηση ζωικής και φυτικής κοπριάς,
- την ανακύκλωση θρεπτικών συστατικών,
- την φροντίδα για την ευημερία των ζώων.

Επιπλέον δεν προκαλεί πλέον έκπληξη ότι η βιολογική γεωργία θεωρείται από αυτούς που την εφαρμόζουν μια γεωργική φιλοσοφία παράλληλα με ένα σύστημα διαχείρισης ή μια γεωργική πρακτική. Οι ηθικές δεσμεύσεις ήταν σίγουρα σημαντικές για αυτούς τους πρωτοπόρους γεωργούς που εφάρμοζαν οργανικές μεθόδους στη γεωργία, αλλά και εμπορεύονταν γεωργικά προϊόντα στη Βόρεια Αμερική στη δεκαετία του '60 και του '70. Επιπλέον η φιλοσοφική διάσταση είναι προφανής στον τομέα της βιολογικής γεωργίας στη Μεγάλη Βρετανία σήμερα. Από την έρευνα προκύπτει ότι τρεις ήταν οι κύριοι λόγοι που οδήγησαν στην υιοθέτηση της οργανικής γεωργίας. Η περιβαλλοντική και κοινωνική ευθύνη (30% των λόγων), η υγιεινή των τροφίμων (29%) και η διαχείριση της καλλιέργειας (22%) ήταν οι λόγοι

οι οποίοι τοποθετήθηκαν μπροστά από οικονομικούς (11%), προσωπικούς (6%) και πολιτικούς λόγους (2%). Επιπλέον η βιολογική γεωργία έχει τη μεγαλύτερη αποδοχή σε άτομα που ακολουθούν υγιεινή διατροφή, ενώ ταυτόχρονα δείχνει ενδιαφέρον και για την ευημερία των ζώων, χαρακτηριστικά που τα τελευταία χρόνια δίνουν στους βιοκαλλιεργητές μια όλο και πιο βαρύνουσα θέση στην αγορά.

Κοινωνικοοικονομικά κριτήρια

Στη Βρετανία καθώς και στην υπόλοιπη δυτική Ευρώπη η βιολογική γεωργία είχε αφενός αυτούς που την εφάρμοζαν ήδη για πολλές δεκαετίες και αφετέρου αυτούς που την υποστήριζαν. Όμως μόνο τα τελευταία 10 χρόνια η βιολογική γεωργία κατέλαβε ένα σημαντικό μερίδιο στη αγορά, το οποίο πλέον έχει εδραιωθεί και είναι συνεχώς αυξανόμενο. Η γεωργική έρευνα δείχνει για παράδειγμα ότι 16% των παραγωγών άρχισαν να εμπορεύονται βιολογικά προϊόντα πριν το 1970, αλλά το 61% άρχισε από τη δεκαετία του 1980 ενώ το 65% των εκμεταλλεύσεων καλλιεργούν βιολογικά προϊόντα σε ολόκληρη την έκτασή τους.

Όσον αφορά την κοινωνική διάσταση της βιώσιμης-αιθροικής γεωργίας η βιολογική γεωργία έχει το εύρος και τη δυνατότητα να δημιουργήσει νέες ευκαιρίες απασχόλησης δεδομένου ότι για πολλές δεκαετίες η γεωργία έχανε παραγωγούς καθώς και εργατικό δυναμικό. Έρευνες σε έναν αριθμό χωρών επιβεβαίωσαν την ανάγκη χρησιμοποίησης περισσότερου εργατικού δυναμικού στην βιολογική γεωργία σε σχέση με την συμβατική. Οι εκτιμήσεις από γεωργικές έρευνες δείχνουν ότι η εποχική εργασία επηρεάζεται πιο πολύ (έχει μια αύξηση 0.64 ανά εκμετάλλευση μετά τη μετατροπή από τη συμβατική σε βιολογική γεωργία). Παράλληλα αυξάνονται η πλήρης οικογενειακή απασχόληση (0.41), καθώς και η μερικής απασχόλησης εργασία (0.47). Επίσης δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ο βαθμός της αύξησης της απασχόλησης συνδέεται θετικά με το μέγεθος της εκμετάλλευσης και την κηπευτική παραγωγή. Συνεπώς αν η αναλογία των μεγαλύτερων εκμεταλλεύσεων στην βιολογική γεωργία αυξηθεί τότε και η απασχόληση στον τομέα αυτόν θα αυξηθεί. Κατ' αυτόν τον τρόπο λοιπόν η βιολογική γεωργία συνεισφέρει στη σταθερότητα των αγροτικών κοινωνιών μέσω της σταθεροποίησης της απασχόλησης στη γεωργία. Αυτό συμβαίνει κυρίως σε περιπτώσεις όπου οι βιοκαλλιεργητές είναι κατανεμημένοι ανά περιφέρεια. Για παράδειγμα στο Ηνωμένο Βασίλειο οι περιοχές Herefordshire/Worcestershire, Sussex, Southwest Wales, Essex/Kent και

Devon/Somerset/Dorset είναι περιοχές που θα επωφεληθούν από την ανάπτυξη της βιολογικής γεωργίας εφόσον η κατανομή οργανικών εκμεταλλεύσεων στην Βρετανική ύπαιθρο σήμερα αποτελεί οδηγό για το μέλλον.

Από την άλλη πλευρά οικονομικοί παράγοντες εμποδίζουν την ανάπτυξη της βιολογικής γεωργίας εκτιμώντας το κόστος της μετάβασης και τα καθαρά έσοδα από την παραγωγή. Σήμερα τα προϊόντα της βιολογικής γεωργίας χρειάζεται να αποκτήσουν μια επίσημη διαπίστευση για να απολαμβάνουν μια προσαυξημένη τιμή. Μια τέτοια προσαυξημένη τιμή απαιτείται για την ύπαρξη επικερδούς παραγωγής που θα αντισταθμίσει την χαμηλή απόδοση ανά εκτάριο συγκρινόμενη με τη συμβατική παραγωγή. Κατά τη γεωργική έρευνα 33% των παραγωγών ανέφεραν προσαυξημένη τιμή εισόδου κατά 10-20% των συμβατικών, ενώ το 25% ανέφερε προσαυξημένες τιμές κατά 20-50% επί πλέον των συμβατικών.

Το κριτήριο του παραγωγού

Γνωρίζουμε μέσα από το βασικό ενδιαφέρον (ως προς την επάρκεια τροφής) αυτών που είναι επιφυλακτικοί σε νέες περιβαλλοντικές γεωργικές πρακτικές, ότι η βιώσιμη γεωργία πρέπει να είναι ικανή να θρέψει και τους μη αγροτικούς πληθυσμούς. Έτσι οι χαμηλές αποδόσεις των καλλιεργειών και των ζώων που είναι ενταγμένα στη βιολογική γεωργία και κτηνοτροφία αντίστοιχα, έγιναν αφορμή για να ασκηθεί κριτική που βασιζόταν στο συλλογισμό ότι αν το σύνολο της γεωργίας μιας χώρας παρήγαγε βιολογικά τότε ενδεχομένως να μην είχαμε επάρκεια αγροτικών προϊόντων στην τοπική αγορά. Δεν είναι όμως ρεαλιστικό να περιμένει κανείς το σύνολο των γεωργικών συστημάτων μιας χώρας να μετατραπούν σε βιολογικά δεδομένης και της κυριαρχίας των αγροβιομηχανικών συστημάτων.

Η μετατροπή-μετάβαση αυτή, είναι εφικτή μόνο σε ορισμένους τομείς και σε ορισμένες περιοχές όπου εφαρμόζεται η βιολογική γεωργία. Ακόμα και έτσι όμως η παραγωγικότητα των βιολογικών συστημάτων μπορεί να αυξηθεί αν προσφερθούν παρόμοιοι, με τη συμβατική γεωργία, πόροι για την έρευνα και τις υπηρεσίες γεωργικών εφαρμογών. Η μη επαρκής χρηματοδότηση της έρευνας για τη βιολογική γεωργία έχει τονιστεί ευρέως. Ωστόσο δεν υπάρχει κανένας λόγος η προσδοκώμενη ανάπτυξη της βιοτεχνολογίας να μην προσανατολιστεί προς ποικιλίες λιγότερο εξαρτώμενες από τις αγρό-βιομηχανικές εισροές.

Το κριτήριο του προϋπολογισμού

Η προοπτική της μειωμένης αγροτικής παραγωγής αποτελεί ένα θετικό γνώρισμα της βιολογικής γεωργίας δεδομένου του παρόντος συστήματος που συνδέει την επιδότηση με το μέγεθος της παραγωγής. Παρομοίως οι πρακτικές της βιολογικής γεωργίας ελέγχουν πολλά από τα εξωτερικά κόστη της αγροβιομηχανίας με το να εσωτερικεύουν τα κόστη αυτά. Για παράδειγμα μπορεί να υπάρχει εξοικονόμηση πόρων από τη χρηματοδότηση μέτρων ελέγχου και μείωσης των φυτοφαρμάκων και των νιτρικών, χρηματοδότηση για παραδοσιακές καλλιεργητικές πρακτικές και τη διατήρηση του φυσικού τοπίου και ελέγχου και αποθήκευσης των αποβλήτων των κτηνοτροφικών μονάδων.

Εντούτοις όπως έχει ήδη σημειωθεί υπάρχουν αυξημένα κόστη στον προϋπολογισμό της εκμετάλλευσης που επιδοτούν την μετατροπή-μετάβαση από τη συμβατική γεωργία στη βιολογική, ενώ αυξημένα ανά μονάδα κόστη της παραγωγής μεταφέρονται στους καταναλωτές με τη μορφή μιας προσαύξησης στην τιμή των βιολογικών προϊόντων. Όπως θα δούμε στη συνέχεια τέτοιες αυξήσεις στις τιμές αναπόφευκτα επιβαρύνουν τον μη αγροτικό πληθυσμό παρόλο που υπάρχει μια ευρεία στήριξη στην παραγωγή βιολογικών προϊόντων.

Πολιτικά κριτήρια

Υποστηρίζεται ευρέως η άποψη ότι η ισορροπία της εξουσίας στον σχηματισμό μιας εθνικής αγροτικής πολιτικής απομακρύνεται από τους παραγωγούς και τείνει προς τους καταναλωτές-φορολογούμενους. Κάποιες φορές είναι δύσκολο να διακριθεί μια τέτοια μετατόπιση, παρόλο που μια σταδιακή μείωση στη στήριξη των εκμεταλλεύσεων θα μπορούσε πλέον να παρατηρηθεί ακόμα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Έρευνες για τη συμπεριφορά των καταναλωτών απέναντι στα τρόφιμα και κατά προέκταση στη γεωργία συνεχώς αναδεικνύουν την τάση που υπάρχει στην κοινωνία για μείωση ακόμα και απαγόρευση των αγροχημικών, καθώς και την στροφή του αγοραστικού κοινού στα βιολογικά προϊόντα σε συνδυασμό με την τάση για κατανάλωση υγιεινών τροφών. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι τάσεις αυτές καλύπτουν όλο το ηλικιακό κοινωνικοοικονομικό και φυλετικό φάσμα.

Η μετάφραση των τάσεων αυτών σε πραγματική καταναλωτική συμπεριφορά έχει δυσκολίες εξαιτίας των προσαυξημένων τιμών που υπάρχουν στα βιολογικά

προϊόντα. Πολλές έρευνες έχουν πλέον δημοσιευτεί που καταδεικνύουν ότι η λιανική τιμή των βιολογικών προϊόντων βρίσκεται από 1.2 έως και 3.5 φορές πάνω από την τιμή των συμβατικών. Συνέπεια τούτου αποτελεί το γεγονός ότι η αγορά βιολογικών προϊόντων είναι πιο διαδεδομένη στα ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα καθώς και σε άτομα με ανεπτυγμένη περιβαλλοντική και οικολογική συμπεριφορά. Εντούτοις το κυρίαρχο ζήτημα είναι ότι υπάρχει μια αξιοσημείωτη στήριξη της κοινωνίας για τη βιολογική γεωργία καθώς και για πολιτικές που προωθούν τέτοιους τύπους γεωργίας.

1.6 Το παράδειγμα της Φλάνδρας

Το πλαίσιο και η μεθοδολογία

1. Το χωρικό-κοινωνικό πλαίσιο: Τέσσερις αγροτικές περιοχές της Φλάνδρας.

Σύμφωνα με την εργασία των Meert et Al. (2005) μια εμπειρική έρευνα πραγματοποιήθηκε στην περιοχή της Φλάνδρας του Βελγίου.

Το πλαίσιο του κοινωνικού χώρου που πραγματοποιήθηκε η έρευνα ήταν 4 αγροτικές-ημιαγροτικές περιοχές στη Φλάνδρα, μια περιοχή που βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του Βελγίου και αποτελεί μια από τις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές στην Ευρώπη. Οι επιμέρους περιοχές επιλέχθηκαν με βάση το τυπικό ακαθάριστο κέρδος (SGM) και συγκεκριμένα την αναλογία των μικρών εκμεταλλεύσεων στο συνολικό SGM της περιοχής. Ειδικότερα οι 3 περιοχές επιλέχθηκαν επειδή στο 17,5% τουλάχιστον των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, το SGM βρισκόταν σε επίπεδα κάτω των 20000 ευρώ το 1997. Η τέταρτη περιοχή επιλέχθηκε ως μια περίπτωση όπου οι μικρής κλίμακας γεωργικές εκμεταλλεύσεις βρίσκονται ανάμεσα σε μεγάλης κλίμακας εκμεταλλεύσεις.

Η κάθε περιοχή λοιπόν που επιλέχθηκε έχει τα δικά της χαρακτηριστικά. Η πρώτη βρίσκεται κοντά σε μεγάλη πόλη (Βρυξέλλες) γεγονός που ασκεί πίεση στις τιμές της γης, αλλά από την άλλη πλευρά ευνοεί την διαφοροποίηση δραστηριοτήτων προς μη γεωργικές δραστηριότητες, αφού προσελκύει κατοίκους της πόλης που μπορούν να ψωνίσουν απευθείας από τις εκμεταλλεύσεις. Η δεύτερη περιοχή βρίσκεται στη νοτιοανατολική Φλάνδρα, ενώ η τρίτη βρίσκεται ανατολικά των

Βρυξελλών και πρόκειται για μια περιοχή που υφίσταται σε έναν βαθμό γεωγραφικό αποκλεισμό από τις γύρω περιοχές. Η τέταρτη περιοχή είναι μια περιοχή προς την οποία επεκτείνεται το σχέδιο πόλης και υφίσταται εποικισμό από Ολλανδούς πολίτες που μεταναστεύουν στην περιοχή λόγω των φτηνών ενοικίων. Γενικά τα κύρια χαρακτηριστικά των παραπάνω περιοχών είναι:

- Το ποσοστό των μικρών εκμεταλλεύσεων (SGM μικρότερο των 20000 ευρώ)
- Η μέση εξέλιξη του Τυπικού Ακαθάριστου Κέρδους (SGM) ανά Δήμο (1959-2000)
- Η σχέση με το αστικό περιβάλλον
- Τα χαρακτηριστικά της χρήσης του εδάφους

2. Η επιλογή των ερωτώμενων

Μια μικτή κοινωνικοοικονομική προσέγγιση επιλέχθηκε για να ερμηνεύσει τη σημασία της δομής των νοικοκυριών στη Βελγική γεωργία. Πολλές φορές η φτώχεια στα νοικοκυριά αυτά χαρακτηρίζεται ως καλυμμένη και αυτοί που τη βιώνουν είναι διστακτικοί στο να συνεργαστούν στο πλαίσιο μιας συνέντευξης. Για το λόγο αυτό αρχικά πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με ανθρώπους που διαδραμάτιζαν κάποιο ρόλο στην τοπική κοινωνία είτε μέσω αγροτικών οργανώσεων και συνεταιρισμών είτε ως κοινοτάρχες, κοινωνικοί λειτουργοί κ.τ.λ., οι οποίοι και θα βοηθούσαν στην επιλογή του δείγματος υποδεικνύοντας περιπτώσεις αγροτών και γεωργικών εκμεταλλεύσεων χρήσιμων για την έρευνα. Με αυτόν τον τρόπο λοιπόν και με την προσθήκη ορισμένων γεωργικών εκμεταλλεύσεων με τυχαία δειγματοληψία από λίστα του υπουργείου Γεωργίας του Βελγίου (με καταχωρήσεις διευθύνσεων διαβαθμισμένες κατά SGM) διασφαλίστηκε ένα δείγμα 10 τουλάχιστον ατόμων ανά περιοχή. Έτσι ξεκίνησε η διαδικασία των συνεντεύξεων σε κάθε περιοχή η οποία ολοκληρώθηκε όταν σταμάτησαν πλέον οι απαντήσεις να προσφέρουν κάτι σημαντικό καινούργιο για την έρευνα.

Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα και με τους στόχους της μελέτης η έρευνα επικεντρώθηκε σε μικρές εκμεταλλεύσεις με SGM (Τυπικό Ακαθάριστο Κέρδος) < 40000 ευρώ. Επίσης εκμεταλλεύσεις για παράδειγμα εντατικής εκτροφής ζώων ή εκμεταλλεύσεις προσανατολισμένες στην λαχανοκομία εξαιρέθηκαν ώστε να μην

επηρεασθούν τα συμπεράσματα από τα εξειδικευμένα προβλήματα του εκάστοτε τομέα.

3. Το περιεχόμενο των συνεντεύξεων και η ανάλυση των δεδομένων

Στους 49 αγρότες που τελικά συμμετείχαν στην έρευνα τέθηκαν ερωτήσεις βασισμένες σε 4 θεματικούς άξονες.

1. Για την εκμετάλλευση. Η τρέχουσα δομή της παραγωγής και οι αλλαγές της την προηγούμενη δεκαετία, η διαφοροποίηση και η εμπορευματοποίηση των προϊόντων, η συμμετοχή ως μέλος σε επαγγελματικές αγροτικές οργανώσεις και τέλος τα μελλοντικά σχέδια και προσδοκίες.
2. Για το νοικοκυριό. Η σύνθεση του νοικοκυριού, τα κοινωνικά δίκτυα και η κινητικότητα των μελών της οικογένειας.
3. Για τις συνθήκες λειτουργίας του νοικοκυριού και τις συνθήκες επιβίωσης των μελών.
4. Για τον οικογενειακό προϋπολογισμό. Η σύνθεση του συνολικού προϊόντος, η αποταμιευτική και η επενδυτική συμπεριφορά και τα προβλήματα του παρελθόντος.

Αυτές λοιπόν οι ανοιχτές συνεντεύξεις γύρω από αυτούς τους άξονες είχαν διάρκεια μιάμιση με τρεις ώρες οι οποίες και ήταν αρκετές για καλλιεργηθεί η απαραίτητη εμπιστοσύνη από την πλευρά του ερωτώμενου ώστε να αναφερθεί με ειλικρίνεια σε θέματα όπως αυτό για παράδειγμα του προϋπολογισμού του νοικοκυριού. Παρόλο όμως που και η πλήρης ανωνυμία των ερωτώμενων είχε εξασφαλιστεί και εγγυηθεί, το ακριβές εισόδημα του νοικοκυριού ήταν δύσκολο να υπολογιστεί.

4. Ο προσδιορισμός της φτώχειας ανάμεσα στα νοικοκυριά και η σχέση της με τη γεωργία

Η έρευνα της Φλάνδρας για να καταγράψει και να ερμηνεύσει την έννοια και το εύρος της φτώχειας στα νοικοκυριά, χρησιμοποίησε τη μεθοδολογία της Βέλγικης κοινωνικοοικονομικής επιτροπής (BSEP), βασισμένη στην ετήσια

αντιπροσωπευτική στατιστική και στη γεωγραφική έρευνα ανάμεσα στα νοικοκυριά. Η μέθοδος αυτή αναγνωρίζει τα κατώτερα όρια φτώχειας, που ορίζονται ως το ελάχιστο αναγκαίο εισόδημα που απαιτείται για να ξεφύγουν οι ερωτώμενοι από την κατάσταση που ονομάζεται φτώχεια. Η Βέλγικη κοινωνικοοικονομική επιτροπή (BSEP) προσαρμόζει τα κατώτατα όρια ανάλογα με τη σύσταση του νοικοκυριού (για παράδειγμα ζευγάρι χωρίς παιδιά, ζευγάρι με ένα παιδί, ζευγάρι με δυο παιδιά κ.ο.κ.). Βασιζόμενοι σε αυτή την κατηγορία 11 από τις 49 εκμεταλλεύσεις θα έπρεπε να υπαχθούν στην κατηγορία των εκμεταλλεύσεων με ανεπαρκές εισόδημα.

Η φτώχεια δεν είναι στατικό φαινόμενο. Υπάρχουν νοικοκυριά που εισέρχονται σε κατάσταση φτώχειας και άλλα που εξέρχονται από αυτή. Η μέθοδος που ερευνά τη δυναμική της φτώχειας βασίζεται στην αντικειμενική οικονομική κατάσταση (χρησιμοποιώντας δείκτες που συλλέγονται κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων όπως χρέη, καθυστερήσεις στην αποπληρωμή χρεών, λογαριασμών) συνδυασμένα με την υποκειμενική εκτίμηση της εκμετάλλευσης. Αυτή η μέθοδος μας επιτρέπει να διακρίνουμε τα νοικοκυριά που βιώνουν τη λεγόμενη χρόνια φτώχεια, αυτά που βιώνουν την φτώχεια πρόσφατα ή προσωρινά, τα νοικοκυριά που μπορούν εφαρμόζοντας τις κατάλληλες στρατηγικές να ξεφύγουν από τη φτώχεια και τέλος μια ομάδα από εκμεταλλεύσεις των οποίων τα νοικοκυριά έχουν επαρκές εισόδημα. Αυτές οι ομάδες χαρακτηρίζονται ως ομάδες «υποτροπής», «μακροχρόνιας φτώχειας», «επίλυσης προβλημάτων» και «παγιωμένοι ολοκληρωτές».

Βασικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών και των εκμεταλλεύσεων

1. Κοινωνικοοικονομική και δημογραφική εικόνα των νοικοκυριών του δείγματος

Παρατηρήθηκε λοιπόν στην έρευνα αυτή ότι η πλειοψηφία των νοικοκυριών ανήκουν στην κατηγορία των «παγιωμένων ολοκληρωτών». Νοικοκυριά δηλαδή που παρόλη την ενδεχομένως εξ' αρχής πλεονεκτική οικονομική τους θέση ανέπτυξαν και αποτελεσματικές στρατηγικές επιβίωσης.

Από την άλλη πλευρά 9 από τις 49 εκμεταλλεύσεις παρουσιάζονταν σε κατάσταση μόνιμης φτώχειας, εφαρμόζοντας στρατηγικές επιβίωσης που

οδηγούσαν ακόμα και στη μείωση δαπανών για βασικές ανάγκες όπως την εκπαίδευση των παιδιών τους. Επίσης ένα πολύ μικρό ποσοστό του δείγματος βίωσε μια μείωση στο εισόδημά του αναγκάζόμενο πολλές φορές να πουλήσει μικρές εκτάσεις γης.

Τέλος 6 από τους 49 πέτυχαν να ξεφύγουν από τη φτώχεια. Το τρέχον εισόδημα τους κατάφερε να υπερβεί τα κατώτατα όρια που θέσπισε το BESP καταφέροντας σε πολλές περιπτώσεις να δημιουργήσουν και κάποιες αποταμιεύσεις.

Όσον αφορά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά έχουμε ότι 18 από τους 49 αρχηγούς εκμεταλλεύσεων είναι ανύπαντροι ή διαζευγμένοι. Καταστάσεις οι οποίες σύμφωνα με την έρευνα απαντώνται συχνότερα σε νοικοκυριά που βρίσκονται κοντά σε καταστάσεις φτώχειας. Επίσης περίπου τα μισά νοικοκυριά από τον πληθυσμό του δείγματος αποτελούνται από ένα ή δύο μέλη και στις περισσότερες περιπτώσεις αυτά βρίσκονται σε καταστάσεις χρόνιας ή σχετικά πρόσφατης φτώχειας. Τέλος η πλειοψηφία των συνεντευξιζόμενων ήταν ηλικίας άνω των 50 ετών ενώ τονίζεται ότι οι κοινωνικοοικονομικές διαφορές ανάμεσα στα νοικοκυριά είναι εμφανείς για κάθε ηλικιακή κατηγορία των αγροτών.

2. Βασικά χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων.

Από την έρευνα προέκυψε ότι:

- 18 από τις 49 εκμεταλλεύσεις παρουσίαζαν $SMG < 20000$ ευρώ
- 17 από τις 49 εκμεταλλεύσεις παρουσίαζαν $20000 < SMG < 40000$ ευρώ
- Και 12 εκμεταλλεύσεις παρουσίαζαν $SMG > 40000$ ευρώ

Μια από τις πιο προφανής παρατηρήσεις είναι ότι ένα μεγάλο ποσοστό των μικρότερων εκμεταλλεύσεων βρέθηκαν στην ομάδα της «μακροχρόνιας φτώχειας» σε σχέση με την απουσία εκμεταλλεύσεων από τις μικρές που να ανήκουν σε αυτές που επιλύουν τα προβλήματα φτώχειας.

Επίσης υπάρχει συσχέτιση της φτώχειας και της ιδιότητας ορισμένων αγροτών του δείγματος να είναι μέλη σε αγροτικές οργανώσεις ή συνεταιρισμούς. Παρατηρήθηκε ότι όσοι δεν ήταν μέλη περιλαμβάνονταν συνήθως στο ποσοστό των αγροτών που αντιμετωπίζουν προβλήματα φτώχειας αφού δεν είχαν πρόσβαση σε

πληροφορίες που ενδεχομένως να έδιναν λύσεις σε κάποια από τα προβλήματά τους οικονομικά ή μη.

Ακόμα όσον αφορά την εκπαίδευση παρατηρήθηκε ότι ένα 40% του δείγματος είχαν τελειώσει μόνο το δημοτικό και λιγότερο από το ¼ είχαν επίπεδο εκπαίδευσης πάνω από ένα πτυχίο. Αυτές οι παρατηρήσεις που αφορούν δηλαδή το μέγεθος της εκμετάλλευσης, την ιδιότητα μέλους σε κάποιο οργανισμό και της εκπαίδευσης οδηγούν στην καλύτερη διερεύνηση του βαθμού ενσωμάτωσης των αγροτών σε κοινωνικά δίκτυα και στον βαθμό διαθεσιμότητας του λεγόμενου κοινωνικού κεφαλαίου των εκμεταλλεύσεων.

Οι αναπτυξιακές διαδρομές και οι κατευθύνσεις επιβίωσης των οριακών εκμεταλλεύσεων

1. Η σημασία των στρατηγικών αναδιανομής και αμοιβαιότητας

Όταν έχουμε εξετάσει όλες τις εκτός αγοράς στρατηγικές και έχουμε λάβει υπ' όψη μας τις τρέχουσες οικονομικές καταστάσεις των νοικοκυριών, οι στρατηγικές που χρησιμοποιούνται διαφοροποιούνται ανάλογα με την κατάσταση και τα δεδομένα που έχουμε για το εκάστοτε νοικοκυριό.

Τα «συνεχώς προβληματικά» νοικοκυριά καθώς και αυτά σε «υποτροπή» χρησιμοποιούν περισσότερο μηχανισμούς αναδιανομής για να ανακάμψουν οικονομικά.. Στρατηγικές που ενίσχυαν την ενσωμάτωση στην αγορά συχνά αποτύγγαναν και στρατηγικές στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας είτε απουσίαζαν είτε εγκαταλείφθηκαν γρήγορα. Επίσης πολλοί από τους αγρότες (περισσότερο οι ηλικιωμένοι) που κατείχαν μικρές εκτάσεις γης εγκατέλειψαν σταδιακά τα κοινωνικά δίκτυα τα οποία αποτελούν εκ των πραγμάτων μια σημαντική αναπτυξιακή συνιστώσα .

Οι “παγιωμένες βιώσιμες” αποτελούν όπως προαναφέρθηκε την ομάδα εκείνη των αγροτών που έχουν καταφέρει να αποφύγουν τα χρόνια προβλήματα εισοδήματος, και τείνουν να εφαρμόσουν στρατηγικές αμοιβαιότητας. Αυτό μπορεί να υποδηλώνει ότι η ύπαρξη σχετικού πλούτου αποτελεί μια προϋπόθεση για την ανάπτυξη των κοινωνικών δικτύων ενώ οι καταστάσεις φτώχειας αντίθετα δρουν ανασταλτικά στην ύπαρξή τους. Παρόλα αυτά, γνωρίζουμε ότι η ύπαρξη ισχυρών

κοινωνικών δικτύων και δει η συνύπαρξή τους με επιτυχημένη ενσωμάτωση της αγοράς δρα ευεργετικά για τη βιωσιμότητα του αγροτικού νοικοκυριού.

Όσον αφορά την αναδιανομή παρατηρήθηκε ότι από αυτή προέρχεται στα λεγόμενα φτωχά νοικοκυριά το μεγαλύτερο μέρος των εισοδημάτων τους. Συγκεκριμένα στην σύνταξη γήρατος, στα επιδόματα ασθένειας και κοινωνικής πρόνοιας που υπάρχουν σχεδόν σε κάθε νοικοκυριό που αντιμετωπίζει οικονομικά προβλήματα. Στα νοικοκυριά που βρίσκονται πάνω από τα όρια της φτώχειας παρατηρήθηκε μεγαλύτερη συμμετοχή σε αγορές εκτός της εκμετάλλευσης, δηλαδή εργασία εκτός της εκμετάλλευσης η οποία όπου υπάρχει έχει ως συνέπεια την πολύ μικρή πιθανότητα ύπαρξης διαχρονικά φτωχών νοικοκυριών.

Τέλος εξετάζοντας την αναπτυξιακή κατεύθυνση της αμοιβαιότητας παρατηρήθηκε ότι αυτή ακολουθεί φθίνουσα πορεία την τελευταία δεκαετία αφού τα νοικοκυριά που αντιμετωπίζουν προβλήματα φτώχειας κατά ένα μεγάλο μέρος τους αποσύρονται από τα κοινωνικά δίκτυα προσπαθώντας υπό μια έννοια να αποκρύψουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Ωστόσο παρατηρήθηκε ότι και άλλες πιο εύπορες εκμεταλλεύσεις επίσης αποσύρονται από τα κοινωνικά δίκτυα πράγμα που ενδεχομένως καταδεικνύει ότι ο αναδυόμενος ατομικισμός μπορεί να μην είναι μόνο χαρακτηριστικό των αγροτών αλλά να πηγάζει από το σύνολο της κοινωνίας. Παρόλα αυτά όμως είναι αδιαμφισβήτητο ότι τα κοινωνικά δίκτυα διαδραματίζουν ένα καθοριστικό ρόλο στην οικονομική βιωσιμότητα μιας εκμετάλλευσης.

2. Χωρικές επιπτώσεις

Ένας από τους λόγους που διενεργήθηκαν συνεντεύξεις σε διαφορετικές περιοχές της χώρας ήταν για να αποδείξουμε ότι οι στρατηγικές επιβίωσης και τα αναπτυξιακές διαδρομές μπορεί να διαφέρουν από περιφέρεια σε περιφέρεια αφενός γιατί οι πολύ μικρές εκμεταλλεύσεις περιβάλλονται συνήθως από άλλες μεγαλύτερες και αφετέρου διότι μπορεί να γειτνιάζουν με μεγάλες πόλεις. Για το πρώτο μπορούμε να πούμε ότι τα μέλη των μικρών εκμεταλλεύσεων προσπαθούν να κερδίσουν επιπλέον χρήματα με το να δουλεύουν σε μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις. Εντούτοις τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων έδειξαν ότι οι εκμεταλλεύσεις (μικρές και μεγαλύτερες) σε τοπικό επίπεδο δεν επηρέασαν το εύρος των στρατηγικών επιβίωσης που εφαρμόστηκαν από μικρές εκμεταλλεύσεις.

Παρόλα αυτά όμως η χωρική διάσταση δεν είναι εντελώς απύσχα και αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω του παράγοντα της γειννίας με μεγάλες πόλεις όπου και έχουμε το φαινόμενο της απευθείας πώλησης των προϊόντων. Δηλαδή η χωρική θέση των εκμεταλλεύσεων διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην δυνατότητα πώλησης των προϊόντων απευθείας στους καταναλωτές.

3. Στρατηγικές αγορών και αναπτυξιακές κατευθύνσεις

Όπως προαναφέρθηκε τα νοικοκυριά που βιώνουν την κατάσταση της φτώχειας εφαρμόζουν αναδιανεμητικές και σε ένα μικρότερο βαθμό στρατηγικές αμοιβαιότητας για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματά τους ενώ οι κατηγορίες «επίλυσης προβλημάτων» και «παγιωμένων βιώσιμων» που βρίσκονται πάνω από τα όρια της φτώχειας εφαρμόζουν στρατηγικές της αγοράς.

Για να δειχθεί η σχέση των αναπτυξιακών κατευθύνσεων και του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων οι εκμεταλλεύσεις ταξινομήθηκαν με βάση το SMG (τυπικό ακαθάριστο κέρδος) τους. Η περίπτωση του βιομηχανικών και των γεωργικών διαδρομών ανάπτυξης προέκυψαν από τις αλλαγές που συντελέστηκαν στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις τα τελευταία 10 χρόνια, ενώ η διαρθρωτική διαφοροποίηση και η διαφοροποίηση εισοδήματος αναγνωρίστηκε από τους αγρότες με την κατηγορηματική υπαγωγή δραστηριοτήτων τους σε αυτές τις κατηγορίες. Η δραστηριότητες της εκάστοτε εκμετάλλευσης έδειξαν να φθίνουν όταν άρχισαν να φθίνουν οι γεωργικές δραστηριότητες τα τελευταία 10 χρόνια. Όπου οι αγρότες είναι επίσημα συνταξιοδοτημένοι η συνέχιση των γεωργικών δραστηριοτήτων αναφέρονται ως στρατηγικές ημισυνταξιοδότησης ώστε να διακριθεί η κατηγορία από την κατηγορία της μειωμένης γεωργικής απασχόλησης. Επειδή σε έναν αριθμό από εκμεταλλεύσεις βρέθηκαν να εφαρμόζονται περισσότερες της μια στρατηγικές διαχωρίζεται η πιο σημαντική, αυτή που συνεισφέρει περισσότερο στο εισόδημα του νοικοκυριού.

Επίσης όπως αναμενόταν το μέγεθος της εκμετάλλευσης επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την απόφαση για το ποιες δραστηριότητες και ποιες διαδρομές θα ακολουθηθούν. Η βιομηχανική ανάπτυξη απαιτεί για παράδειγμα μεγαλύτερες επενδύσεις και κατά συνέπεια αποτελεί κατεύθυνση των μεσαίων και μεγαλύτερων εκμεταλλεύσεων τις οποίες τις περισσότερες φορές τις διαχειρίζονται νοικοκυριά νέα σε ηλικία ή λίγο μεγαλύτερα με αναγνωρισμένη αποτελεσματικότητα που παρέχουν

μεγαλύτερη ασφάλεια στις επενδύσεις που γίνονται. Από την άλλη πλευρά η πλειοψηφία των πολύ μικρών εκμεταλλεύσεων μπορούν να χαρακτηριστούν ως ημισυνταξιοδοτημένα νοικοκυριά των οποίων οι ιδιοκτήτες μπορεί να έχουν συνταξιοδοτηθεί αλλά να παραμένουν ενεργοί στις εκμεταλλεύσεις τους.

Σε πολλές από αυτές τις περιπτώσεις η ενασχόληση με την εκμετάλλευση αποτελεί στρατηγική επιβίωσης η οποία συμπληρώνει έστω και σε μικρό βαθμό το εισόδημα του νοικοκυριού. Βέβαια έχοντας επενδύσει πολλές φορές όλη τους τη ζωή στις εκμεταλλεύσεις τους, τέτοιοι αγρότες πολλές φορές δεν έχουν αρκετές αποταμιεύσεις οπότε το εισόδημα τους αποτελείται σε ένα ποσοστό από πληρωμές της Ε.Ε. και από άτυπες πληρωμές για την διαχείριση και απόθεση της κοπριάς. Ωστόσο η ύπαρξη πολλών ημισυνταξιοδοτημένων αγροτών μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες στη διαρθρωτική ανάπτυξη του αγροτικού τομέα, αφού η μη διαθεσιμότητα της γης σε μια λογική τιμή αποθαρρύνει τους αγρότες αυτούς που θέλουν να επεκτείνουν τις εκμεταλλεύσεις τους.

Η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων και το αγροτικό νοικοκυριό

1. Ένα ευρύ φάσμα στρατηγικών διαφοροποίησης

Παρατηρήθηκε ότι η πιο διαδεδομένη αναπτυξιακή κατεύθυνση του δείγματος είναι η διαρθρωτική διαφοροποίηση αφού εφαρμόστηκε σε 22 από τις 49 περιπτώσεις και μάλιστα στις 8 από αυτές αποτέλεσε την κύρια στρατηγική άντλησης εισοδήματος. Η διαρθρωτική διαφοροποίηση αυτή ποικίλει από την απευθείας πώληση των προϊόντων μέχρι την ενοικίαση χώρου αποθήκευσης και πώλησης για τον ίδιο σκοπό. Επιπλέον αν συμπεριλάβουμε όλες τις μορφές διαφοροποίησης θα δούμε ότι αυτές αποτελούν την κύρια στρατηγική σε 24 από τις 45 περιπτώσεις. Αν δε λάβουμε υπ' όψιν την ευρύτερη έννοια της πολυδραστηριότητας που ορίζεται σαν κάθε επικερδής δραστηριότητα πέραν της παραδοσιακής γεωργίας και υπολογίσουμε εις διπλούν τις εκμεταλλεύσεις που εφαρμόζουν στρατηγικές που εμπίπτουν πέραν της μιας κατηγορίας, 29 από τις 49 περιπτώσεις θα μπορούσαν να οριστούν ως πολυδραστήριες. Αυτή είναι η κύρια αναπτυξιακή κατεύθυνση για 18 εκμεταλλεύσεις.

Η έννοια της πολυδραστηριότητας είναι αρκετά διευρυμένη με την ενοικίαση γης, κτηρίων, σπιτιών, καταλυμάτων καθώς και της παραγωγής γαλακτοκομικών

προϊόντων εντός εκμετάλλευσης να αποτελούν πτυχές της. Εντούτοις ένας αριθμός από διαφοροποιημένες δραστηριότητες όπως η βιολογική γεωργία, ο αγροτουρισμός ακόμα και η απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης θεωρούνται υπό μια έννοια μη επιτρεπτές από ομάδες γεωργών λόγω κυρίως έλλειψης πληροφόρησης και προκατάληψης.. Η πιο δημοφιλής δραστηριότητα είναι η απευθείας πώληση προϊόντων όπως γάλα φρούτα και λαχανικά σε προσωπικούς πελάτες. Αυτό είναι κατανοητό αφού απαιτεί περιορισμένες επενδύσεις και απαιτήσεις για ειδικές γνώσεις ενώ το περιθώριο κέρδους είναι αρκετά μεγαλύτερο πράγμα που καθιστά τη δραστηριότητα αυτή αρκετά δημοφιλή στους αγρότες.

Τέλος καθοριστικό ρόλο στην επιλογή αυτή διαδραματίζει η δυσαρέσκεια που υπάρχει σε αρκετές περιπτώσεις προς τους λεγόμενους εμπόρους που λειτουργούν ως μεσάζοντες ανάμεσα στον παραγωγό και στην αγορά λόγω καθυστερήσεων πληρωμών αλλά και διαφωνιών ως προς την χοντρική τιμή του προϊόντος. Γενικά η απευθείας πώληση προϊόντων καθιερώνεται στη συνείδηση των παραγωγών ως μια επικερδής δραστηριότητα που σταδιακά μπορεί να αποτελέσει και την κύρια πηγή του εισοδήματός τους.

Στην έρευνα δηλαδή παρατηρούμε ότι συμπεριλήφθηκαν όλες οι μορφές διαφοροποίησης δραστηριοτήτων με αποτέλεσμα πολλές φορές να εφαρμόζονται από ένα νοικοκυριό περισσότερες από μια. Ενώ λοιπόν η γεωργική και η διαρθρωτική διαφοροποίηση παρέχουν μόνο δευτερεύον εισόδημα στους αγρότες, η απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης είναι ικανή να σταθεροποιήσει τα οικονομικά της εκμετάλλευσης καταλαμβάνοντας παραπάνω από το ένα τέταρτο του εισοδήματος του νοικοκυριού.

Οι ευκαιρίες για ένα επιπλέον εισόδημα από αυτή την πρόσθετη μορφή απασχόλησης είναι βέβαια περιορισμένες και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το κοινωνικό υπόβαθρο των παραγωγών. Σε πολλές περιπτώσεις νέοι ανύπανδροι άνδρες δεν μπορούν να συνδυάσουν μια πρόσθετη, πέρα από την αγροτική, εργασία. Η ηλικία και επίπεδο εκπαίδευσης του αγρότη και της συζύγου του προσδιορίζει επίσης της ευκαιρίες που προσφέρονται για μια, εκτός εκμετάλλευσης, εργασία. Σε νεαρά ζευγάρια η σύζυγος του αγρότη προτιμά συνήθως να διατηρεί τη δική της δουλειά παρά να εργάζεται στη γεωργική εκμετάλλευση. Η σύγχρονη τεχνολογία και η χρήση περιστασιακά μισθωτής εργασίας επιτρέπουν να υπάρχει υπερπροσφορά εργασίας ακόμη και όταν υπάρχει ένα πρόσωπο πλήρους απασχόλησης στην εκμετάλλευση.

Η έρευνα έδειξε επίσης ότι η εκτός εκμετάλλευσης πρόσθετη εργασία πολύ σπάνια οδηγεί σε διακοπή των αγροτικών εργασιών. Η πρόσθετη εργασία και ο χρόνος που αφιερώνεται σ' αυτήν χρησιμοποιείται για τη διατήρηση της εκμετάλλευσης, αφού σε πολλές περιπτώσεις το εισόδημα που προέρχεται από την εξωγεωργική απασχόληση χρησιμοποιείται για τις απαραίτητες επενδύσεις στη γεωργική εκμετάλλευση και όχι για κατανάλωση από την οικογένεια. Η πρόσθετη απασχόληση συχνά συνδυάζεται με άλλες μορφές γεωργικής διαφοροποίησης. Από τις 13 περιπτώσεις οι 9 είχαν αναπτύξει δραστηριότητες χρησιμοποιώντας τα περιουσιακά στοιχεία της εκμετάλλευσης.

2. Κοινωνικά δίκτυα και παράγοντες συμπεριφοράς.

Οι κοινωνικοί παράγοντες και οι παράγοντες συμπεριφοράς που συνδέονται με την πιθανή εξέλιξη της εκμετάλλευσης όπως η αναπτυξιακή της πορεία, η χρήση λογιστικών καταστάσεων, η πληροφόρηση, ο δείκτης κοινωνικού κεφαλαίου, οι προσδοκίες των αγροτών για το μέλλον, μετρήθηκαν με δείκτες που αναφέρονται στις σύγχρονες επιχειρήσεις και στα νοικοκυριά. Μερικές μεταβλητές που μετρούν την κοινωνική και επαγγελματική στάση και συμπεριφορά, απεικονίζουν και την αναπτυξιακή πορεία των εκμεταλλεύσεων. Η επαγγελματική συμπεριφορά μετρήθηκε μέσα από τη χρήση ή μη από τους αγρότες των λογιστικών τους βιβλίων, παρόλο που δεν είναι υποχρεωτικό στην περίπτωσή μας για τους Βέλγους αγρότες, και από την τακτική παρακολούθηση επαγγελματικών περιοδικών. Οι προσδοκίες για την εξέλιξη των εκμεταλλεύσεων συλλέχθηκαν μέσω ερωτηματολογίου που αποτύπωνε τις πεποιθήσεις τους για τη βιωσιμότητα της εκμετάλλευσής τους. Ένας άλλος δείκτης που λήφθηκε υπόψη ήταν η ένταση των κοινωνικών δεσμών του αγρότη και της συζύγου του. Είναι ο δείκτης κοινωνικού κεφαλαίου που μετριέται με τη συμμετοχή τους σε διάφορους συλλόγους και τις επαφές που έχει η οικογένεια με τους άλλους ανθρώπους όπως:

- Ο βαθμός παρουσίας γειτονικής οικογένειας
- Ο αριθμός άλλων οικογενειών που κάνουν παρέα
- Οι σχέσεις με τους γείτονες
- Η συμμετοχή του ζευγαριού ή του αγρότη στην τοπική κοινωνική ζωή και σε συλλόγους

Το αποτέλεσμα της έρευνας έδειξε ότι όσο πιο διαφοροποιημένη ήταν η γεωργική εκμετάλλευση τόσο μεγαλύτερη κοινωνική δικτύωση είχε αναπτύξει. Οι περισσότεροι αγρότες δήλωσαν ότι οι επαφές τους με άλλους αγρότες ήταν ένας κρίσιμος παράγοντας στην απόφασή τους να ξεκινήσουν κάτι καινούργιο.

Επίσης ο επαγγελματισμός ήταν μεγαλύτερος στις διαφοροποιημένες εκμεταλλεύσεις. Οι περισσότεροι κρατούσαν λογιστικά βιβλία για τις δραστηριότητες τους και ήταν αρκετά ενημερωμένοι για τις εξελίξεις στον τομέα τους.

Μια άλλη αξιοπρόσεκτη παρατήρηση ήταν ότι αυτοί οι αγρότες θεωρούσαν την διατήρηση της εκμετάλλευσής τους ή ακόμα και επέκτασή της σαν ένα σημαντικό στόχο. Δεν θεωρούσαν δηλαδή τη διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων τους σαν ένα πρώτο βήμα για την εγκατάλειψη της εκμετάλλευσής τους.

3. Στρατηγικές επιβίωσης και οι περιορισμοί σε κεφαλαία

Η διαφοροποίηση είναι ιδιαίτερα δημοφιλής σε μεσαίου μεγέθους εκμεταλλεύσεις. Οι μεν μικρές ανήκουν κυρίως σε ηλικιωμένους αγρότες ή σε κοινωνικά περιθωριοποιημένους που δεν έχουν το κοινωνικό, το χρηματοοικονομικό και το ανθρώπινο κεφάλαιο για να υλοποιήσουν τη διαφοροποίηση. Από την άλλη πλευρά οι πολύ μεγάλες εκμεταλλεύσεις έχουν αρκετά κεφάλαια για να επικεντρωθούν σε αποτελεσματικές και εξειδικευμένες δραστηριότητες του αγροδιατροφικού τομέα.

Πρόσθετοι πόροι απαιτούνται στις περισσότερες περιπτώσεις διαφοροποίησης. Έτσι στις μικρές εκμεταλλεύσεις η έλλειψη κεφαλαίων καθιστά τη διαφοροποίηση αδύνατη. Επιπρόσθετα οι εκμεταλλεύσεις αυτές χαρακτηρίζονται από μικρό απόθεμα κεφαλαίου και από συντηρητική νοοτροπία (αποφυγή του ρίσκου) με αποτέλεσμα να αποφεύγουν να προσφύγουν σε εξωτερικές πηγές χρηματοδότησης, όπως είναι τα δάνεια.

Επομένως η ανάγκη πρόσθετων κεφαλαίων είναι ένας σημαντικός παράγοντας για τη δυνατότητα διαφοροποίησης. Οι ανάγκες για κεφάλαια θα καθορισθούν ανάλογα με τη στρατηγική που θα ακολουθηθεί. Από μικρές αν πρόκειται για απευθείας πώληση στους καταναλωτές έως μεγάλες αν πρόκειται για δημιουργία καταστήματος ή για αλλαγή του μηχανικού εξοπλισμού.

Η έρευνα έδειξε ότι υπάρχει προτίμηση για χαμηλής έντασης κεφαλαίου δραστηριότητες. Διαρθρωτικές διαφοροποιήσεις όπως απευθείας πώληση, ενοικίαση

γης και κτιρίων συνήθως χρειάζονται μικρές χρηματικές εισροές. Οι δραστηριότητες όμως αυτές δημιουργούν μικρά εισοδήματα και συμμετέχουν σε χαμηλό ποσοστό στο οικογενειακό εισόδημα. Έτσι η εισοδηματική διαφοροποίηση δεν απαιτεί παρά μόνο αναζήτηση εργασίας και όταν επιτευχθεί παρέχει σημαντικό μερίδιο στο οικογενειακό εισόδημα. Όπως εύλογα αναμένεται, το επίπεδο εκπαίδευσης των μελών της οικογένειας είναι καθοριστικός παράγοντας στην επιτυχία αυτού του εγχειρήματος.

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου απαιτούνται υψηλής έντασης κεφαλαίου δραστηριότητες για την επιβίωση της εκμετάλλευσης και για την ενδεχόμενη χρησιμότητά τους ως «δίκτυ ασφαλείας» για δύσκολες περιόδους. Τέτοιες επενδύσεις απαιτούνται για δραστηριότητες όπως η επεξεργασία και τυποποίηση των προϊόντων στην εκμετάλλευση, ο αγροτουρισμός ή η βιολογική γεωργία.

Συμπεράσματα

Η συνεχής αύξηση του μεγέθους των εκμεταλλεύσεων και η αυξανόμενη σημασία των καινοτόμων τεχνολογιών σε μια ανταγωνιστική αγορά οδήγησαν ένα σημαντικό αριθμό αγροτών στο να δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν τις απαιτούμενες διαρθρωτικές μεταβολές τις οποίες δύσκολα μπορούν να υπερνικήσουν. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκαν αρκετές και διαφορετικές στρατηγικές επιβίωσης που θα τους επέτρεπαν να αντιμετωπίσουν τα οικονομικά προβλήματα και κατά προέκταση τη φτώχεια.

Η ομάδα παραγωγών που χαρακτηρίστηκε ως «ομάδα υποτροπής» ή «διαρκώς προβληματική» βασίζεται σε μηχανισμούς αναδιανομής για να κρατήσει το οικογενειακό της εισόδημα σε ικανοποιητικά επίπεδα. Στο παρελθόν οι στρατηγικές της αγοράς είτε απέτυχαν είτε κάλυπταν ένα μικρό μέρος του συνολικού εισοδήματος. Ένα μεγάλο μέρος από τις εκμεταλλεύσεις αυτές αποτελείται από μεγάλους σε ηλικία παραγωγούς που συχνά συνέχιζαν την αγροτική δραστηριότητα συμπληρώνοντας το εισόδημα από τη σύνταξη. Εντούτοις το συνολικό τους εισόδημα παραμένει σχετικά χαμηλό και τα έντονα οικονομικά προβλήματα μπορούν πλέον να επιλυθούν εκτός γεωργίας και ειδικότερα σε πολλές περιπτώσεις μέσα από κοινωνικές παροχές.

Από την άλλη πλευρά, η ομάδα παραγωγών που χαρακτηρίζονταν ως «παγιωμένοι ολοκληρωτές» είχε στις περισσότερες περιπτώσεις επιτύχει στην

προσπάθεια της για διαφοροποίηση δραστηριοτήτων. Πράγματι η πλειονότητα των εκμεταλλεύσεων σε αυτή την ομάδα δεν βασίζεται εξ' ολοκλήρου στο εισόδημα που προκύπτει από δραστηριότητες εντός εκμετάλλευσης. Αντίθετα οι εκμεταλλεύσεις αυτές εφαρμόζουν ποικιλία στρατηγικών που κινείται κυρίως γύρω από τη σφαίρα της αγοράς. Η συνεισφορά των νέων δραστηριοτήτων στο συνολικό εισόδημα του νοικοκυριού ποικίλει από οριακή έως ουσιώδη συνεισφορά στο αγροτικό εισόδημα αλλά όποιο και αν είναι το μέγεθος της συνεισφοράς αυτό το επιπλέον εισόδημα σταθεροποιεί τα οικονομικά του νοικοκυριού, τα οποία σε άλλη περίπτωση θα επηρεαζόταν από τη διακύμανση των τιμών και τους εποχιακούς κύκλους.

Έπειτα αυτή η ομάδα παραγωγών χρησιμοποιεί επίσης μορφές διαφοροποίησης εντάσεως κεφαλαίου, αφού είναι ικανή να συσσωρεύσει το απαιτούμενο κεφάλαιο για να ανταποκριθεί στα ανώτατα όρια αναγκαίων επενδύσεων στο μεσοπρόθεσμο προγραμματισμό τους. Σ' αυτές τις εκμεταλλεύσεις η αποφυγή του ρίσκου μπορεί να συνδυαστεί με την απαραίτητη τις περισσότερες φορές προληπτική σκέψη και δράση.

Η ομάδα «επίλυσης προβλημάτων» μπορεί να αντιμετωπίσει όπως φανερώνει και ο τίτλος της τα οικονομικά προβλήματα που προκύπτουν από τις διακυμάνσεις της αγοράς και από τα προσωπικά προβλήματα ή τα προβλήματα του νοικοκυριού. Στην ομάδα αυτή παρατηρήθηκε η εφαρμογή πολλών διαφορετικών στρατηγικών με διαφορετικές διαβαθμίσεις επιτυχίας. Εντούτοις ένας κοινός στόχος της ομάδας αυτής είναι η διατήρηση της εκμετάλλευσης, των περιουσιακών της στοιχείων και των δραστηριοτήτων της. Η εγκατάλειψη της γεωργίας σπάνια αποτελεί μια πιθανή λύση αφού στις περισσότερες περιπτώσεις εφαρμόζεται μια νέα και δημιουργική ήπια εκτατική και όχι εντατική στρατηγική χρησιμοποίησης των παραγωγικών συντελεστών. Η εργασία εκτός της εκμετάλλευσης πολλές φορές όχι μόνο από τον αρχηγό της εκμετάλλευσης, αλλά και ενδεχομένως από τα υπόλοιπα μέλη του νοικοκυριού δείχνει να είναι η προφανέστερη λύση για την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων. Το εισόδημα που προκύπτει από αυτές τις δραστηριότητες δεν χρησιμοποιείται μόνο για τις καταναλωτικές ανάγκες του νοικοκυριού αλλά και ως μια πηγή κεφαλαίου για αγροτικές επενδύσεις.

Η διαφοροποίηση δραστηριοτήτων αποτελεί, ως προς μια από τις πολλές μορφές της, μια χρήσιμη στρατηγική για την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων και των προβλημάτων εισοδήματος των αγροτικών νοικοκυριών. Οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες οι στρατηγικές αυτές θα αναπτυχθούν ιδανικά

καθορίζονται από παράγοντες όπως, η σύσταση του νοικοκυριού, η ηλικία και το επίπεδο εκπαίδευσης του αρχηγού καθώς και των μελών του νοικοκυριού. Επίσης η δύναμη και η επίδραση του κοινωνικού κεφαλαίου, τα κοινωνικά δίκτυα και κυρίως η ύπαρξη ανοιχτού μυαλού από την πλευρά του παραγωγού και η ευελιξία στις επαφές, στην επικοινωνία και στην ανεύρεση χρήσιμων για την εκμετάλλευση πληροφοριών και γνώσης και ο επαγγελματισμός του, είναι πολύ βασικοί παράγοντες για την ανάπτυξη της πολυδραστηριότητας εντός και εκτός της εκμετάλλευσης.

Κατ' αυτόν τον τρόπο λοιπόν κάθε πολιτική προσανατολισμένη στην ανάπτυξη και στη διαφοροποίηση δραστηριοτήτων εντός της εκμετάλλευσης δεν θα πρέπει να περιλαμβάνει μόνο οικονομική ενίσχυση αλλά να παρέχει στους αγρότες τις απαραίτητες πληροφορίες και τα απαραίτητα εφόδια για να εκμεταλλευτούν κάθε πιθανή ευκαιρία ανάπτυξης και προόδου που μπορεί να παρουσιαστεί στο ευρύτερο περιβάλλον τους. Με άλλα λόγια μια πολιτική που στοχεύει στην διαφοροποίηση δραστηριοτήτων εντός της εκμετάλλευσης δεν θα πρέπει να είναι προσανατολισμένη μόνο στην οικονομική ενσωμάτωση στη σφαίρα της αγοράς, αλλά θα πρέπει να στοχεύει και στις αρχές της αμοιβαιότητας και της αναδιανομής.

Πράγματι όπως αποδείχτηκε και σε αυτή την έρευνα η εδραίωση και η ενίσχυση των κοινωνικών δικτύων και η εύκολη πρόσβαση σε κρατική στήριξη είναι δύο παράγοντες ζωτικοί για την ισχυροποίηση της εντός της εκμετάλλευσης διαφοροποίησης δραστηριοτήτων. Είδαμε επίσης ότι η παράλειψη της εξισορρόπησης των τριών μορφών της οικονομικής ολοκλήρωσης-ενσωμάτωσης εμπεριέχει το ρίσκο της πώλωσης χωρίζοντας ουσιαστικά τους αγρότες σε δυο ομάδες: της χρόνιας φτώχειας (τους χαμένους) και τους μακροχρόνια οικονομικά ενσωματωμένους (νικητές). Παρατηρούμε δηλαδή ότι η δυνατότητα των αγροτών να επιλύουν τα προβλήματά τους και να προλαμβάνουν την αποτυχία της επιχείρησής τους συνδέεται άμεσα με τα ισχυρά κοινωνικά δίκτυα και με τις μη «στιγματιζόμενες» κρατικές παρεμβάσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι πολιτικές που ενθαρρύνουν την εντός της εκμετάλλευσης διαφοροποίηση δραστηριοτήτων θα συνεισφέρουν επίσης σημαντικά και στην προσπάθεια για ένα καλύτερο αύριο για τη γεωργία στις δυτικές αστικοποιημένες κοινωνίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Μεθοδολογία-Εμπειρικό υλικό

2.1 Σκοπός της έρευνας

Στη μέχρι τώρα πορεία της ανάλυσης μας αρχικά ορίσαμε και περιγράψαμε τις έννοιες των στρατηγικών επιβίωσης και της διαφοροποίησης δραστηριοτήτων και στη συνέχεια παρουσιάσαμε ένα παράδειγμα μελέτης (Φλάνδρα), που ακολούθησε τη μεθοδολογία και ανέλυσε ορισμένα χαρακτηριστικά του ευρύτερου αγροτικού τομέα της περιοχής.

Υπεισερχόμενοι τώρα στη μελέτη του δείγματός μας σκοπός μας είναι να διαχωρίσουμε τις εκμεταλλεύσεις μας με βάση το θεωρητικό πλαίσιο σε ορισμένες στρατηγικές επιβίωσης και στη συνέχεια εξάγοντας στατιστικά ορισμένους κοινούς παράγοντες που επηρεάζουν τις εκμεταλλεύσεις αυτές, να περιγράψουμε και να αναλύσουμε την υφιστάμενη κατάσταση προσδιορίζοντας και τα χαρακτηριστικά εκείνα που θα επιτρέψουν την περαιτέρω επιβίωση και ανάπτυξη των ελαιοκομικών εκμεταλλεύσεων του δείγματός μας.

2.2 Εμπειρικό υλικό- Δεδομένα της έρευνας

Η έρευνά μας αποτελεί μια κατά βάση ποσοτική έρευνα που έχει ως βασικό εργαλείο μια εκτενή βάση δεδομένων η οποία περιλαμβάνει ένα μεγάλο εύρος γεωργικών στοιχείων και δομών για 288 γεωργικές ελαιοκομικές εκμεταλλεύσεις από 5 νομούς της Ελλάδας. Οι νομοί αυτοί είναι οι : Μεσσηνίας, Ηλείας, Βοιωτίας, Αργολίδας και Κυκλάδων (Αμοργός).

Η συλλογή των στοιχείων έγινε με προσωπικές αναλυτικές συνεντεύξεις σε μικροοικονομικό επίπεδο με τυποποιημένο ερωτηματολόγιο αποτελούμενο ως επί το πλείστον από κλειστές ερωτήσεις που καλύπτουν δημογραφικά κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των εν λόγω εκμεταλλεύσεων και κατά προέκταση νοικοκυριών. Η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος επικυρώνεται από την απογραφή γεωργίας και κτηνοτροφίας 1999-2000 (πίνακας 3.1), όπου παρουσιάζεται η κατανομή σε τάξεις μεγέθους της έκτασης που έχει η ελαιοκαλλιέργεια μέσα στις ελαιοκομικές εκμεταλλεύσεις.

Πίνακας 2.2.1

Εκτάσεις ελαιώνων των ελαιοκομικών εκμεταλλεύσεων

Έκταση	ΟΙ ΠΕΝΤΕ ΝΟΜΟΙ		ΤΟ ΔΕΙΓΜΑ	
	Εκμεταλλεύσεις	%	Εκμεταλλεύσεις	%
< 1,9 στρέμματα	4.800	5,4%	29	9,8%
2 - 4,9	18.193	20,4%	24	8,1%
5 - 9,9	19.737	22,1%	53	17,9%
10 - 19,9	21.630	24,3%	75	25,3%
20 - 29,9	10.759	12,1%	58	19,6%
30 - 39,9	5.888	6,6%	20	6,8%
40 - 49,9	3.224	3,6%	12	4,1%
50 - 69,9	2.994	3,4%	15	5,1%
70 - 99,9	1.311	1,5%	4	1,4%
100 - 199,9	582	0,7%	1	0,3%
200 και άνω	36	0,0%	5	1,7%
Σύνολο	89.154	100,0%	296	100,0%

Παρατηρούμε λοιπόν στον πίνακα ότι η κατανομή των ελαιοκομικών εκμεταλλεύσεων του δείγματός μας ανάλογα με το μέγεθος τους στους υπό μελέτη νομούς συγκλίνει με τους γενικούς μέσους όρους των νομών, τόσο ώστε να μας επιτρέψει να χαρακτηρίσουμε το δείγμα μας αντιπροσωπευτικό.

Στη συνέχεια επανερχόμενοι στα πρωτογενή στοιχεία της έρευνας αξίζει να αναφερθεί ότι οι απαντήσεις στα ερωτηματολόγια των συνεντεύξεων αποτελούν μια λεπτομερή και αναλυτική καταγραφή των περισσότερων στοιχείων των εκμεταλλεύσεων όπως του φυτικού και ζωικού κεφαλαίου, των γεωργικών μηχανημάτων, των κατασκευών και των εγγείων βελτιώσεων, της πραγματικής διατεθείσας απασχόλησης, των επενδύσεων καθώς και πολλών άλλων βασικών χαρακτηριστικών των εκμεταλλεύσεων.

2.3 Μεθοδολογία-Εξειδίκευση της μεθοδολογίας

Τα στοιχεία αυτά ακολούθως τα επεξεργαστήκαμε για την δημιουργία των κατάλληλων μεταβλητών για τις ανάγκες της μελέτης, ιδιαίτερα των οικονομικών και αυτών της απασχόλησης όπου υπολογίστηκαν μεγέθη όπως οι αποσβέσεις, οι καταβαλλόμενες χρηματικές δαπάνες, η ακαθάριστη αξία παραγωγής, οι επιδοτήσεις

η ακαθάριστη πρόσδοδος, το συνολικό οικογενειακό εισόδημα (Σ.Ο.Ε.) και το γεωργικό οικογενειακό εισόδημα (Γ.Ο.Ε.), οι μονάδες ανθρώπινης εργασίας (Μ.Α.Ε.)¹ οικογενειακής και ξένης απασχόλησης και αρκετές ακόμα συσχετιζόμενες και μη μεταβλητές που μας επέτρεψαν την καλύτερη και ακριβέστερη επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων μας.

Στη συνέχεια σύμφωνα με το θεωρητικό μας πλαίσιο διακρίνουμε το δείγμα των εκμεταλλεύσεων μας σε 6 στρατηγικές με βάση ορισμένα κριτήρια ακολουθώντας το διαχωρισμό που αναφέρθηκε στο θεωρητικό πλαίσιο τα μελέτης από το Bowler (1992). Τις στρατηγικές αυτές τις ιεραρχούμε με βάση την προτεραιότητα που δίνουμε στα κριτήρια τους ώστε οι εκμεταλλεύσεις που παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά και θα μπορούσαν να ανήκουν σε περισσότερες της μιας στρατηγικές τελικά να καταλήξουν να υπάγονται σε μια και μοναδική στρατηγική. Δηλαδή οι στρατηγικές μας πρέπει να είναι αμοιβαία αποκλειόμενες με βάση το καθοριστικό για την ερευνά μας χαρακτηριστικό τους.

Κατ' αυτόν τον τρόπο λοιπόν συγκροτούμε 6 στρατηγικές οι οποίες είναι:

1. «Οικονομική βιωσιμότητα»
2. «Γεωργική διαφοροποίηση»
3. «Δομική διαφοροποίηση»
4. «Εισοδηματική διαφοροποίηση»
5. «Μείωσης γεωργικής δραστηριότητας»
6. «Συνταξιοδότησης-γεωργία μερικής απασχόλησης»

1. Η στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» αποτελείται από τις εκμεταλλεύσεις εκείνες που πληρούν μια από τις δύο ή και τις δύο προϋποθέσεις οι οποίες καθιστούν τις εκμεταλλεύσεις αυτές βιώσιμες ή εν δυνάμει βιώσιμες. Αυτές είναι οι εξής: α) Οι οικογενειακές Μ.Α.Ε. στη γεωργία να είναι μεγαλύτερες ή ίσες του 0,5 και το γεωργικό οικογενειακό εισόδημα (Γ.Ο.Ε.) ανά οικογενειακή Μ.Α.Ε. στη γεωργία να είναι μεγαλύτερο ή ίσο του εκάστοτε εισοδήματος αναφοράς και β) Οι οικογενειακές Μ.Α.Ε. στη γεωργία να είναι μεγαλύτερες ή ίσες του 1 και το Γ.Ο.Ε. ανά

¹ 1 (Μία) Μ.Α.Ε. αντιστοιχεί σε εργασία 1.750 ωρών που προσφέρεται, υπό καθεστώς πλήρους απασχόλησης, από φυσικό πρόσωπο κατά τη διάρκεια ενός ημερολογιακού έτους σε όλους τους τομείς της οικονομίας.

οικογενειακή Μ.Α.Ε. στη γεωργία να είναι μεγαλύτερο ή ίσο του $\frac{1}{2}$ του εκάστοτε εισοδήματος αναφοράς

2. Η στρατηγική της «γεωργικής διαφοροποίησης» αποτελείται από τις εκμεταλλεύσεις εκείνες που δραστηριοποιούνται σε νέους κλάδους γεωργικής ή κτηνοτροφικής παραγωγής, δηλαδή σε μη παραδοσιακούς παραγωγικούς κλάδους. Η επιλογή των εκμεταλλεύσεων αυτών πραγματοποιήθηκε παρατηρώντας τα στοιχεία εγκατάστασης των μόνιμων φυτειών σε αντιδιαστολή με το τι παράγεται τώρα, διαχωρισμός που μας επιτρέπει να ξεχωρίσουμε τους νέους κλάδους.

3. Η στρατηγική της «δομικής διαφοροποίησης» αναφέρεται στις εκμεταλλεύσεις εκείνες στις οποίες παρατηρούμε την ύπαρξη μη γεωργικών προϊόντων και υπηρεσιών που όμως έχουν σχέση με την εκμετάλλευση έχοντας κυριότερα κριτήρια επιλογής κατά πρώτον την απευθείας πώληση προϊόντων και κατά δεύτερον την ύπαρξη αγροτουριστικής δραστηριότητας. Συγκεκριμένα επιλέξαμε τις εκμεταλλεύσεις εκείνες που πωλούν απευθείας πάνω από το $\frac{1}{2}$ των ποσοτήτων των προϊόντων που παράγουν καθώς και τις εκμεταλλεύσεις εκείνες που δραστηριοποιούνται αγροτουριστικά.

4. Η στρατηγική της «εισοδηματικής διαφοροποίησης» συγκροτήθηκε από τις εκμεταλλεύσεις εκείνες των οποίων τα μέλη δραστηριοποιούνται σε κάθε είδους εξωγεωργική απασχόληση και συγκεκριμένα από εκείνες των οποίων πάνω από το $\frac{1}{2}$ των συνολικών ωρών οικογενειακής εργασίας είναι εξωγεωργικές καθώς και εκείνες στις οποίες πάνω από το $\frac{1}{2}$ του συνολικού οικογενειακού εισοδήματός προέρχεται από εξωγεωργική απασχόληση.

5. Η στρατηγική της «μείωσης γεωργικής δραστηριότητας» αποτελείται από τις εκμεταλλεύσεις στις οποίες η γεωργική δραστηριότητα έχει φθίνουσα πορεία και οι οποίες βρίσκονται οριακά θα λέγαμε στην εγκατάλειψη ή στη συνταξιοδότηση. Το κριτήριο για τη συγκρότηση της ομάδας αυτής είναι η αγορά ή όχι γεωργικών μηχανημάτων και γεωργικού εξοπλισμού τα τελευταία 20 χρόνια, η μη ύπαρξη της οποίας καταδεικνύει την εξασθένιση του ενδιαφέροντος για τη γεωργία και τη σταδιακή μείωση της δραστηριότητας γύρω από αυτή.

6. Τέλος η στρατηγική της «συνταξιοδότησης-γεωργία μερικής απασχόλησης» αποτελείται από τις εκμεταλλεύσεις εκείνες των οποίων ο

αρχηγός να είναι κατά το νόμο συνταξιούχος. Δηλαδή να έχει υπερβεί το 65^ο έτος της ηλικίας του.

Η ιεράρχηση των παραπάνω κριτηρίων της κάθε στρατηγικής έγινε ως εξής: Αρχικά επιλέχθηκαν οι εκμεταλλεύσεις στις οποίες οι αρχηγοί τους είναι συνταξιοδοτημένοι, δημιουργώντας έτσι την στρατηγική της «συνταξιοδότησης-γεωργία μερικής απασχόλησης» η οποία αριθμεί 115 εκμεταλλεύσεις (Πίνακας 3.1).

Έπειτα ακολούθησε η επιλογή εκμεταλλεύσεων με βάση τα κριτήρια βιωσιμότητας αφαιρώντας όμως τις βιώσιμες εκείνες εκμεταλλεύσεις, στις οποίες ο αρχηγός της εκμετάλλευσης είναι συνταξιούχος, αφού όπως προαναφέρθηκε κάθε εκμετάλλευση πρέπει να υπάγεται σε μια και μόνο στρατηγική ανάλογα με την προτεραιότητα των κριτηρίων που πληρεί. Μετά την αφαίρεση αυτή λοιπόν, βλέπουμε ότι η στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» περιλαμβάνει τελικώς 29 εκμεταλλεύσεις.

Πίνακας 2.3.1

Το ποσοστό των ομάδων στο σύνολο

ΟΜΑΔΕΣ	ΠΛΗΘΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ/ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩ Ν	ΠΟΣΟΣΤ Ο ΟΜΑΔΩΝ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	29	10%
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	33	11%
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	35	12%
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	70	24%
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	6	2%
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	115	40%
ΣΥΝΟΛΟ ΟΜΑΔΩΝ	288	100%

Ακολούθως και κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργείται η στρατηγική της «Γεωργικής διαφοροποίησης» με 33 εκμεταλλεύσεις, της «Δομικής διαφοροποίησης» με 35, της «εισοδηματικής διαφοροποίησης» με 70 ενώ οι λιγότερες εκμεταλλεύσεις λόγω και της μεθόδου του αμοιβαίου αποκλεισμού βρίσκονται στην στρατηγική της «μείωσης γεωργικής δραστηριότητας» όπου έχουμε μόλις 6.

Στη συνέχεια για κάθε μια από τις εκμεταλλεύσεις αυτές που υπάγονται στις επί μέρους στρατηγικές υπολογίσαμε ορισμένες μεταβλητές που μας βοήθησαν να

περιγράψουμε και να αναλύσουμε περισσότερο τα επί μέρους χαρακτηριστικά των στρατηγικών αυτών. Οι μεταβλητές αυτές είναι:

- Η ηλικία του αρχηγού
- Τα μέλη και τα ισοδύναμα ενήλικα μέλη.
- Το επίπεδο εκπαίδευσης
- Το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων
- Το ποσοστό της ελαιοκαλλιέργειας
- Τα ποσοστά αρδευόμενων και ενοικιαζόμενων εκτάσεων
- Το ποσοστό αυτοκατανάλωσης των ελαιοκομικών προϊόντων της εκμετάλλευσης
- Η απευθείας πώληση των γεωργικών προϊόντων και το ποσοστό της στη συνολική διατιθέμενη ποσότητα
- Μεγέθη της απασχόλησης όπως τις γεωργικές οικογενειακές Μ.Α.Ε. εντός και εκτός της εκμετάλλευσης τις εξωγεωργικές οικογενειακές Μ.Α.Ε. και τις Μ.Α.Ε. της ξένης απασχόλησης στην εκμετάλλευση
- Οικονομικοί δείκτες όπως το συνολικό οικογενειακό εισόδημα (Σ.Ο.Ε.) και το Σ.Ο.Ε. ανά ισοδύναμο ενήλικο μέλος, το γεωργικό οικογενειακό εισόδημα (Γ.Ο.Ε.), το ποσοστό του Γ.Ο.Ε. στο Σ.Ο.Ε., την ακαθάριστη πρόσοδο που αποτελείται από την ακαθάριστη αξία παραγωγής και τις επιδοτήσεις, τις εμφανείς δαπάνες, το εξωγεωργικό εισόδημα
- Το βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών με βάση τα όρια της φτώχειας ανά έτος πανελλαδικά και τους μέσους όρους του Σ.Ο.Ε. ανά ισοδύναμο ενήλικο μέλος των υπό μελέτη περιφερειών.
- Τέλος υπολογίζουμε το ποσοστό του Γ.Ο.Ε. ανά οικογενειακές γεωργικές Μ.Α.Ε. εντός της εκμετάλλευσης ως προς το εισόδημα αναφοράς και κατατάσσουμε τις εκμεταλλεύσεις σε βιώσιμες, εν δυνάμει βιώσιμες, φθίνουσες ή οριακές.

Τέλος εφαρμόζουμε για το σύνολο του δείγματός μας την παραγοντική ανάλυση με τη χρήση του στατιστικού προγράμματος SPSS για την εξαγωγή κοινών παραγόντων που σε συνδυασμό με την προηγούμενη ανάλυση θα μας επιτρέψει να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα σε σχέση με τις προοπτικές επιβίωσης και ανάπτυξης των εκμεταλλεύσεων του δείγματός μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Περιγραφή και ανάλυση των αποτελεσμάτων

3.1 Δημογραφικά μεγέθη και επίπεδο εκπαίδευσης

Στα πρώτα γενικά δεδομένα της ανάλυσης μας βλέπουμε (Πίνακας 3.1.1) όπως προαναφέραμε κατά την παρουσίαση των στρατηγικών το πλήθος των εκμεταλλεύσεων που υπάγονται σε κάθε μια από αυτές καθώς και στη συνέχεια το μέσο όρο των μελών του κάθε νοικοκυριού. Επιπλέον για να είναι δυνατή η σύγκριση των καθαρών εισοδημάτων των νοικοκυριών που έχουν διαφορετικό μέγεθος και σύνθεση εφαρμόσαμε την κλίμακα ισοδυναμίας όπου όλα τα μέλη του νοικοκυριού ανάγονται σε ισοδύναμο του αρχηγού.

Η κλίμακα που συστήνεται και από την Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία (EUROSTAT) είναι η διαφοροποιημένη κλίμακα OECD (modified OECD scale) η οποία χρησιμοποιεί ως συντελεστές στάθμισης τους ακόλουθους: 1ος ενήλικας (αρχηγός νοικοκυριού)=1,0 μονάδα, επιπρόσθετα άτομα ηλικίας άνω των 13 χρονών=0,5 μονάδες, παιδιά ηλικίας 13 χρονών και κάτω=0,3 μονάδες. Για παράδειγμα ένα νοικοκυριό μεγέθους 4 ατόμων από τα οποία τα δύο ηλικίας 40 και 38, και τα άλλα δύο ηλικίας 12 και 6 έχει σαν ισοδύναμο μέγεθος νοικοκυριού: $1,0+0,5+0,3+0,3=2,1$. Έτσι στη συνέχεια το μέγεθος του καθαρού εισοδήματος ανά ισοδύναμο ενήλικα υπολογίζεται ως ακολούθως: (Συνολικό Οικογενειακό Εισόδημα Νοικοκυριού) / (Ισοδύναμο Μέγεθος Νοικοκυριού). Συνολικά έχουμε ότι ο μέσος όρος των μελών όλων των ομάδων είναι περίπου 2,7 μέλη ενώ οι μονάδες των ισοδύναμων ενήλικων μελών είναι περίπου 1,8.

Στη συνέχεια παρατηρώντας τους μέσους όρους των ηλικιών του δείγματός μας οδηγούμαστε σε μια γενικότερη διαπίστωση των τελευταίων δεκαετιών για τη γεωργία, η οποία δεν είναι άλλη από τη γήρανση του γεωργικού πληθυσμού η οποία αναδεικνύεται από το γενικό μέσο όρο των ηλικιών των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων που αγγίζει τα 60 χρόνια. Το φαινόμενο αυτό είναι απόρροια της γνωστής οικονομικής και κοινωνικής εξίσου υποβάθμισης του γεωργικού επαγγέλματος με αίτια που έχουν τονιστεί σε πληθώρα μελετών.

Παρατηρούμε επίσης ότι αν αφαιρέσουμε από το δείγμα μας τους συνταξιούχους που αποτελούν τυπικά και ουσιαστικά μια κατηγορία στην οποία η

γεωργική δραστηριότητα φθίνει ή και σε ορισμένες περιπτώσεις έχει σταματήσει, ο μέσος όρος των υπολοίπων στρατηγικών-ομάδων του δείγματος είναι 51 χρόνια, πράγμα που σημαίνει ότι και οι τυπικά ενεργοί αρχηγοί εκμεταλλεύσεων είναι περασμένης παραγωγικής ηλικίας και επιβεβαιώνει τη γενικότερη διαπίστωση περί γήρανσης του γεωργικού πληθυσμού.

Πίνακας 3.1.1

Μέσοι όροι των δημογραφικών στοιχείων και επίπεδο εκπαίδευσης των ομάδων

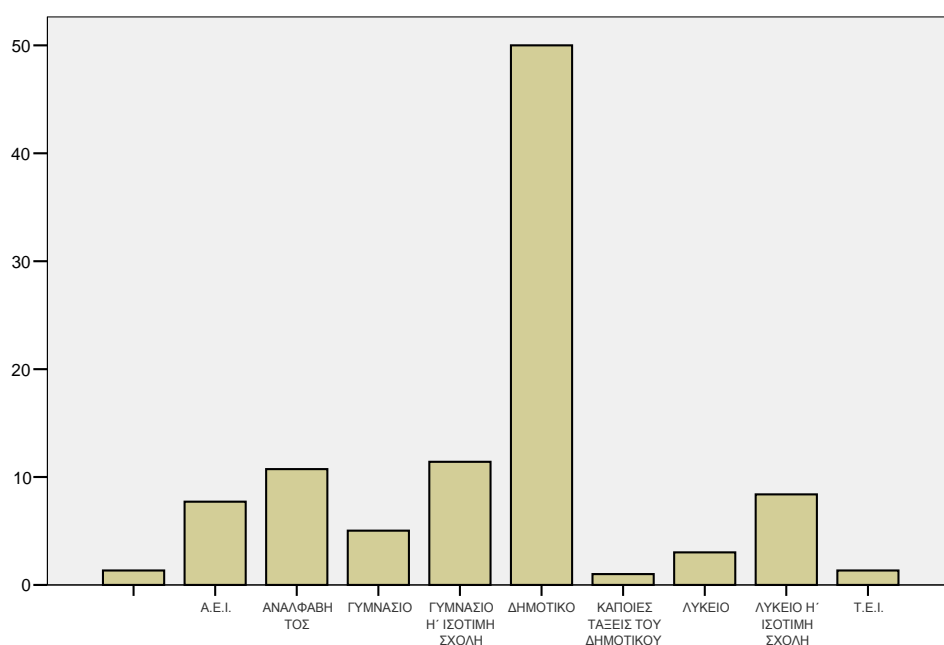
ΟΜΑΔΕΣ	ΠΛΗΘΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕ ΥΣΕΩΝ/ΝΟΙΚ ΟΚΥΡΙΩΝ	ΜΕΛΗ	ΙΣΟΔΥΝΑΜ Α ΕΝΗΛ. ΜΕΛΗ	ΗΛΙΚΙΑ ΑΡΧΗΓΟΥ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΕΠΙΠ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣ ΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	29	2,8	1,8	50	2,82
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	33	1,8	1,4	51	2,94
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	35	3,0	1,9	50	2,63
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	70	3,3	2,1	52	2,93
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ Σ	6	4,2	2,6	51	2,33
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ- ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	115	2,5	1,7	74	2,12
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	288	2,7	1,8	60	2,55

Το επόμενο βασικό χαρακτηριστικό που αποτελεί παράγοντα μείζονος σημασίας για την ανάπτυξη και την επιβίωση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και της γεωργικής δραστηριότητας γενικότερα αποτελεί το επίπεδο εκπαίδευσης. Το επίπεδο εκπαίδευσης προσφέρει μια σαφή εικόνα της γεωργικής κοινωνίας αφενός ως προς τις οικονομικές και αναπτυξιακές της προοπτικές και αφετέρου ως προς την υπόλοιπη κοινωνία. Βλέπουμε δηλαδή το βαθμό συμπόρευσης της γεωργικής κοινωνίας με την υπόλοιπη καθώς και τις δυνατότητες υιοθέτησης εκ μέρους των αγροτών νέων τεχνολογιών και γεωργικών τάσεων προς την κατεύθυνση της γενικότερης ανάπτυξης και βιωσιμότητας της γεωργίας.

Για τις ανάγκες της ανάλυσής μας έχουμε κατηγοριοποιήσει τα επίπεδα εκπαίδευσης ως εξής: αναλφάβητοι στην 1η κατηγορία, απόφοιτοι δημοτικού στη 2^η,

γυμνασίου στην 3^η, λυκείου στην 4^η και Τ.Ε.Ι. και Α.Ε.Ι, στην 5^η. Στον πίνακα 4.1.1. λοιπόν παρατηρούμε ότι οι μέσοι όροι του επιπέδου εκπαίδευσης των ομάδων κυμαίνεται σε παρόμοια επίπεδα ενώ υψηλότερα παρουσιάζουν οι στρατηγικές της «εισοδηματικής διαφοροποίησης», καθότι η εξωγεωργική απασχόληση απαιτεί πολλές φορές πρόσθετα εφόδια, και της «γεωργικής διαφοροποίησης». Ωστόσο πέρα από αυτά διαφωτιστικό για το επίπεδο εκπαίδευσης όλων των νοικοκυριών είναι και το παρακάτω γράφημα.

ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Παρατηρούμε λοιπόν στο δείγμα μας το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης των γεωργών συνολικά αφού η συντριπτική πλειονότητα του δείγματος αποτελείται από απόφοιτους δημοτικού. Ακολουθώς βλέπουμε περίπου το ίδιο ποσοστό αναλφάβητων και αποφοίτων γυμνασίου ή κάποιας ισότιμης σχολής ενώ ανάλογα χαμηλό ποσοστό έχουν οι απόφοιτοι λυκείου ή ισότιμης σχολής και οι απόφοιτοι ανωτάτων σχολών.

Εντύπωση προκαλεί το χαμηλό επίπεδο των ανώτερων τεχνολογικών ιδρυμάτων δείχνοντας ότι η τεχνική κατάρτιση των ισότιμων σχολών γυμνασίων και λυκείων θεωρούνται αρκετές για την παροχή των εφοδίων εκείνων που συμβάλλουν στην άσκηση του γεωργικού επαγγέλματος. Έτσι ο γενικός μέσος όρος του επιπέδου

εκπαίδευσης των νοικοκυριών βρίσκεται στο 2,57, λίγο πιο πάνω δηλαδή από τους απόφοιτους δημοτικού και συγκεκριμένα στο επίπεδο του απόφοιτου κάποιων τάξεων του γυμνασίου.

3.2 Διαρθρωτικά μεγέθη των εκμεταλλεύσεων

Αρχικά παρατηρούμε το μέσο μέγεθος των εκμεταλλεύσεων (Πίνακας 3.2.1) και βλέπουμε ότι οι εκμεταλλεύσεις που υπάγονται στην στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» κατέχουν διπλάσια ή και πολλαπλάσια έκταση σε σχέση με τις υπόλοιπες με μέσο όρο 95,2 στρέμματα και η αμέσως επόμενη στρατηγική είναι η «γεωργική διαφοροποίηση» με 64,9 στρέμματα γεγονός που συνάδει με τη λογική της επικερδούς γεωργικής δραστηριότητας της στρατηγικής της «οικονομικής βιωσιμότητας» καθώς και με την επικερδή επιλογή καλλιεργειών πέρα των παραδοσιακών που υπάρχει στην στρατηγική της «γεωργικής διαφοροποίησης» αντίστοιχα.

Πίνακας 3.2.1

Μέσοι όροι των διαρθρωτικών στοιχείων των ομάδων

ΟΜΑΔΕΣ	ΜΕΓΕΘ. ΕΚΜΕΤΑΛ ΛΕΥΣΗΣ (στρ.)	ΑΡΔΕΥΟΜΕΝ. ΕΚΤΑΣΕΙΣ (στρ.)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΡΔΕΥΟΜΕ ΝΗΣ ΕΚΤΑΣΗΣ	ΕΝΟΙΚΙΑΖ. ΕΚΤΑΣΕΙΣ (στρ.)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΝΟΙΚΙΑΖ ΟΜΕΝΗΣ ΓΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	95,2	41,2	43%	13,3	14%
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙ ΗΣΗ	64,9	0,0	0%	0,0	0%
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙ ΗΣΗ	47,3	2,3	5%	0,0	0%
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚ Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙ ΗΣΗ	19,1	1,3	7%	0,0	0%
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΑΣ	30,6	5,9	19%	0,0	0%
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ- ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	42,9	3,1	7%	0,0	0%
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	45,2	6,1	14%	1,3	3%

Έπειτα ως προς τα ποσοστά των αρδευόμενων και των ενοικιαζόμενων εκτάσεων αρχικά βλέπουμε ότι τα ποσοστά των ομάδων των ενοικιαζόμενων εκτάσεων είναι πολύ μικρά έως μηδαμινά όπως και τα ποσοστά των αρδευόμενων που ωστόσο είναι ελαφρώς μεγαλύτερα. Το μεγαλύτερο ποσοστό ενοικιαζόμενων ανήκει στις εκμεταλλεύσεις που υπάγονται στη στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» ενώ το ίδιο συμβαίνει και με το ποσοστό των αρδευόμενων με τη διαφορά ότι εδώ το ποσοστό των υπόλοιπων στρατηγικών είναι ελάχιστο.

Παρατηρούμε δηλαδή ότι ίσως οι αρδευόμενες καλλιέργειες να είναι περισσότερο επικερδείς ενώ το ίδιο ισχύει υπό προϋποθέσεις και για την ενοικίαση έκτασης για καλλιέργεια. Τέλος όσον αφορά τους γενικούς μέσους όρους το μέσο μέγεθος εκμετάλλευσης είναι 45,2 στρ. ενώ οι ενοικιαζόμενες εκτάσεις κατέχουν το 3%, ποσοστό πολύ χαμηλό, των συνολικών και οι αρδευόμενες το 14%.

3.3 Η έκταση της ελαιοκαλλιέργειας και το ποσοστό της αυτοκατανάλωσης ελαιοκομικών προϊόντων

Γνωρίζουμε ότι οι εκμεταλλεύσεις του δείγματός μας είναι κατά βάση ελαιοκομικές, ωστόσο πολλές φορές το ποσοστό ελαιοκαλλιέργειας είναι αρκετά χαμηλό ιδιαίτερα όπως θα δούμε στις εκμεταλλεύσεις εκείνες που χαρακτηρίζονται ως «βιώσιμες». Παρατηρώντας λοιπόν τον Πίνακα 3.3.1 βλέπουμε ότι μεγαλύτερο ποσοστό ελαιοκαλλιέργειας κατέχουν οι εκμεταλλεύσεις που υπάγονται στην στρατηγική της «δομικής διαφοροποίησης» πράγμα που σημαίνει ότι η απευθείας πώληση των ελαιοκομικών προϊόντων παρουσιάζει πλεονεκτήματα και προτιμάται σε σχέση με την απευθείας πώληση προϊόντων άλλων καλλιεργειών.

Επίσης το υψηλό ποσοστό ελαιοκαλλιέργειας των εκμεταλλεύσεων που υπάγονται στην στρατηγική της «εισοδηματικής διαφοροποίησης» καταδεικνύει το γεγονός ότι η απασχόληση σε ελαιοκομικές εκμεταλλεύσεις μπορεί να συνδυαστεί πιο εύκολα με την εξωγεωργική απασχόληση σε σχέση με την απασχόληση σε άλλες περισσότερο απαιτητικές σε χρόνο καλλιέργειας.

Πίνακας 3.3.1

Τα μεγέθη της ελαιοκαλλιέργειας

ΟΜΑΔΕΣ	ΜΕΓΕΘΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ (στρ.)	ΕΚΤΑΣΗ ΕΛΙΑΣ (στρ.)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΣΤΟ ΕΛΙΑΣΤΗ ΣΥΝΕΚΤΑΣΗ	ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΕΛΑΙΟΚ. ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ (κιλά)	ΑΠΟΔΟΣΗ ΕΛΙΑΣ (Κιλά /στρ.)	ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΑΥΤΟΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΕΛΑΙΟΚ. ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ (κιλά)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΥΤΟΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΕΛΑΙΟΚ. ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	95,2	21,3	22%	2154,8	101,0	206,9	10%
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	64,9	7,3	11%	215,6	29,5	80,3	37%
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	47,3	45,4	96%	1013,3	22,3	125,1	12%
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	19,1	17,4	91%	1013,2	58,4	144,1	14%
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	30,6	20,9	68%	1379,5	66,1	163,3	12%
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	42,9	31,0	72%	1034,3	33,4	127,7	12%
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	45,2	25,5	56%	1052,8	41,2	134,7	13%

Στη συνέχεια αξιοσημείωτη είναι η ύπαρξη χαμηλού ποσοστού ελαιοκαλλιέργειας στις εκμεταλλεύσεις που υπάγονται στη στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» γεγονός που αποτελεί μια ένδειξη της αποσύνδεσης των επικερδών γεωργικών δραστηριοτήτων από την ελαιοκαλλιέργεια αναδεικνύοντας την ύπαρξη άλλων, πιο επικερδών καλλιεργειών και τονίζοντας την φθίνουσα οικονομική πορεία της εν λόγω καλλιέργειας. Συνολικά η μέση έκταση της ελιάς σε μια ελαιοκομική εκμετάλλευση ανέρχεται στα 25,5 στρέμματα. και καταλαμβάνει κατά μέσο όρο το 56% της έκτασης της.

Έπειτα υπεισερχόμενοι στην αυτοκατανάλωση των ελαιοκομικών προϊόντων βλέπουμε ότι το ποσοστό αυτοκατανάλωσης των ελαιοκομικών προϊόντων παρουσιάζει ελάχιστο στην στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» με 10% ενώ μέγιστο έχουμε στην στρατηγική της «γεωργικής διαφοροποίησης», όπου η

βιωσιμότητά των εκμεταλλεύσεων αυτών δεν βασίζεται στην ελαιοκαλλιέργεια. Βέβαια επειδή η ποσότητα της αυτοκατανάλωσης ή για την ακρίβεια οι ανάγκες ενός νοικοκυριού σε ελαιοκομικά προϊόντα λαμβάνοντας υπ' όψιν τον αριθμό των μελών και την προτίμηση ή μη του νοικοκυριού σε τέτοια προϊόντα αφενός μπορεί να ποικίλει, αφετέρου όμως κυμαίνεται σε κάποια όρια ικανότητας κατανάλωσης του νοικοκυριού παρατηρούμε ότι για παράδειγμα ενώ η στρατηγική της «γεωργικής διαφοροποίησης» έχει το μεγαλύτερο ποσοστό αυτοκατανάλωσης εντούτοις έχει τις μικρότερες ποσότητες κατανάλωσης λόγω της μικρής παραγωγής τους.

Τις μεγαλύτερες ποσότητες ελαιοκομικών προϊόντων καταναλώνει η ομάδα της «οικονομικής βιωσιμότητας» ενώ μετά ακολουθεί η ομάδα της «μείωσης της γεωργικής δραστηριότητας οι οποίες παρόλο που δεν παρουσιάζουν μεγάλο ποσοστό αυτοκατανάλωσης είναι λογικά οι περισσότερο αυτάρκης σε ελαιοκομικά προϊόντα. Δηλαδή ενώ κάποιες ομάδες εμφανίζουν αρκετά μεγάλο ποσοστό αυτοκατανάλωσης μπορεί τα νοικοκυριά των εκμεταλλεύσεων αυτών να αναγκάζονται να αγοράζουν ελαιοκομικά προϊόντα για να καλύπτουν τις ανάγκες τους ενώ ομάδες με μικρότερα ποσοστά να καλύπτουν κατά ένα μεγαλύτερο μέρος ή ακόμα και πλήρως τις ανάγκες τους σε ελαιοκομικά προϊόντα αφού απλά καταναλώνουν μεγαλύτερες ποσότητες. Τέλος η μέση ποσότητα κατανάλωσης ελαιοκομικών προϊόντων ανέρχεται στα 134,7 κιλά ενώ το μέσο ποσοστό αυτοκατανάλωσης είναι 13% της παραγωγής.

3.4 Τρόποι διάθεσης των γεωργικών προϊόντων. Η απευθείας πώληση.

Ένα σημαντικό δομικό χαρακτηριστικό της γεωργικής δραστηριότητας είναι ο τρόπος διάθεσης των γεωργικών προϊόντων. Η ύπαρξη πολλών μεσαζόντων ανάμεσα στον παραγωγό και τον καταναλωτή οι οποίοι και καρπώνονταν ένα μεγάλο μέρος της αξίας του προϊόντος, χαρακτηρίζεται σε πολλές περιπτώσεις όχι άδικα ως μια «πληγή» στο γεωργικό εισόδημα και κατά προέκταση στην ευημερία της αγροτικής κοινωνίας.

Οι τρόποι διάθεσης των γεωργικών προϊόντων είναι οι εξής: διάθεση μέσω εμπόρων, που αποτελεί και τη συνηθέστερη, διάθεση μέσω συνεταιρισμών, μέσω ομάδων παραγωγών, μέσω συγγενικών δικτύων και ποσότητα που διαθέτει ο παραγωγός μόνος του. Επιπλέον παρατηρείται σε ορισμένες περιπτώσεις η διάθεση

σε αγροτουριστικές δραστηριότητες ή στην αγροβιοτεχνία. Στην παρούσα μελέτη εξετάζουμε την διάθεση από τον ίδιο τον παραγωγό ή απευθείας πώληση των προϊόντων της γεωργικής εκμετάλλευσης πίνακας 3.4.1.

Πίνακας 3.4.1

Η απευθείας πώληση των προϊόντων της εκμετάλλευσης

ΟΜΑΔΕΣ	ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΑΠΕΥΘΕΙΑΣ ΠΩΛΗΣΗΣ	ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΔΙΑΤΙΘΕΜΕΝΗ ΠΟΣΟΤΗΤΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΕΥΘΕΙΑΣ ΠΩΛΗΣΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	35750,9	114229,3	31%
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	314,2	10142,7	3%
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	1240,4	1881,3	66%
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	83,1	4694,2	2%
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	193,4	4972,0	4%
ΣΥΝΤΑΞΙΟΔΟΤΗΣΗ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	2352,0	8858,1	27%
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	5050,1	18699,4	27%

Παρατηρούμε λοιπόν ότι, στο σύνολο των ομάδων, κατά μέσο το 27% των προς διάθεση προϊόντων πωλούνται από τον ίδιο τον παραγωγό. Οι μεγαλύτερες ποσότητες παράγονται από την ομάδα της «οικονομικής βιωσιμότητας» ενώ ακολουθεί η ομάδα της «συνταξιοδότησης- γεωργία μερικής απασχόλησης». Το ίδιο ισχύει και στις ποσότητες της απευθείας πώλησης, ενώ σαν ποσοστό η κατάσταση διαφοροποιείται αφού εδώ λόγω και του κριτηρίου διαχωρισμού των ομάδων έχουμε το μεγαλύτερο ποσοστό να ανήκει στην ομάδα της «δομικής διαφοροποίησης» με 66%, ποσοστό που θα μπορούσε να είναι μεγαλύτερο αν στην ομάδα δεν υπάγονταν και οι εκμεταλλεύσεις που δραστηριοποιούνται στον αγροτουρισμό.

3.5 Η απασχόληση

Υπεισερχόμενοι στα μεγέθη της απασχόλησης αρχικά (Πίνακας 3.5.1.) προβαίνουμε στο διαχωρισμό της, σε απασχόληση εντός και εκτός της εκμετάλλευσης. Στην εντός της εκμετάλλευσης απασχόληση παρατηρούμε τα μεγέθη της οικογενειακής γεωργικής απασχόλησης καθώς και την ξένη εργασία εκφρασμένες σε ώρες απασχόλησης και σε μονάδες ανθρώπινης εργασίας Μ.Α.Ε.. Έχουμε λοιπόν

ότι στην οικογενειακή απασχόληση εντός της εκμετάλλευσης τις μεγαλύτερες Μ.Α.Ε. έχουν οι εκμεταλλεύσεις που ανήκουν στη στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» ενώ εντύπωση προκαλεί ότι οι αμέσως μεγαλύτερες Μ.Α.Ε. (και με μέσο όρο μεγαλύτερο της μονάδας) αντιστοιχούν στις εκμεταλλεύσεις που ανήκουν στη στρατηγική της «μείωσης της γεωργικής δραστηριότητας». Όσον αφορά τις ώρες απασχόλησης βλέπουμε ότι και πάλι οι δύο αυτές ομάδες έχουν το μεγαλύτερο μέσο όρο ωρών εντός εκμετάλλευσης ενώ οι συνολικοί μέσοι όροι κυμαίνονται στις 749 ώρες και στις 0,43 Μ.Α.Ε..

Πίνακας 3.5.1.

Η απασχόληση εντός της γεωργικής εκμετάλλευσης

ΟΜΑΔΕΣ	ΩΡΕΣ ΟΙΚ. ΓΕΩΡΓ. ΑΠΑΣΧ. ΕΝΤΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛ	ΜΑΕ ΟΙΚ.ΓΕΩΡΓ. ΑΠΑΣΧ. ΕΝΤΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛ.	ΩΡΕΣ ΞΕΝΗΣ ΕΡΓΑΣ ΙΑΣ	ΜΑΕ ΞΕΝΗΣ ΕΡΓΑΣΙ ΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	2.162	1,24	1738	0,99
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	488	0,28	215	0,12
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	445	0,25	146	0,08
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	227	0,13	179	0,10
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	1.775	1,01	141	0,08
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	818	0,47	235	0,13
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	749	0,43	359	0,21

Έπειτα όσον αφορά στην εντός εκμετάλλευσης απασχόληση εκτός της οικογενειακής, έχουμε το πολύ σημαντικό μέγεθος της ξένης εργασίας. Εδώ παρατηρούμε ότι οι Μ.Α.Ε. ξένης εργασίας παρουσιάζουν μέγιστο στην στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» με πολλαπλάσια αυξημένο μέσο όρο σε σχέση με τις υπόλοιπες που βρίσκονται σε ανάλογα χαμηλά επίπεδα πράγμα που αναδεικνύει τη σημασία της ξένης εργασίας στη βιωσιμότητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

Αντίθετα το χαμηλότερο μέσο όρο έχουμε στην στρατηγική της «συνταξιοδότησης-μείωσης γεωργικής δραστηριότητας», όπου και συμπεραίνουμε ότι οι μεγαλύτερες ηλικίες δεν είναι εξοικειωμένες σε ένα μεγάλο βαθμό με την χρησιμοποίηση της ξένης εργασίας ενώ αξιοσημείωτο είναι ότι στην ομάδα της «εισοδηματικής διαφοροποίησης» οι Μ.Α.Ε. της απασχόλησης εντός της

εκμετάλλευσης και οι Μ.Α.Ε. ξένης εργασίας κυμαίνονται στα ίδια περίπου χαμηλά επίπεδα αφού η απασχόληση της στρατηγικής αυτής είναι προσανατολισμένη εξ ορισμού σε εξωγεωργικές δραστηριότητες. Τέλος τον υψηλότερο συνολικό μέσο όρο των Μ.Α.Ε. εντός της εκμετάλλευσης έχουμε στην οικογενειακή απασχόληση με 0,43 ενώ η ξένη εργασία ακολουθεί με 0,21 Μ.Α.Ε..

Καταλήγοντας και συγκρίνοντας την οικογενειακή και ξένη εργασία εντός της εκμετάλλευσης βλέπουμε (Πίνακας 3.5.2.) ότι το μεγαλύτερο ποσοστό οικογενειακής εργασίας σε σχέση με την ξένη εντός της εκμετάλλευσης ανήκει στην στρατηγική της «μείωσης της γεωργικής δραστηριότητας» (93%-7%) ενώ ακολουθούν οι στρατηγικές της «συνταξιοδότησης-γεωργία μερικής απασχόλησης» της «δομικής διαφοροποίησης» και της «γεωργικής διαφοροποίησης ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό της ξένης εργασίας εντός της εκμετάλλευσης ανήκει στην στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» με την «εισοδηματική διαφοροποίηση» να ακολουθεί έχοντας όμως τις λιγότερες συνολικές Μ.Α.Ε.(0,23).

Συνολικά το ισοζύγιο οικογενειακών και ξένων Μ.Α.Ε. είναι 68% και 32% αντίστοιχα ενώ οι συνολικές Μ.Α.Ε. στην εκμετάλλευση είναι 0,63. Τέλος οι μεγαλύτερες συνολικές Μ.Α.Ε. συναντώνται στις στρατηγικές της «οικονομικής βιωσιμότητας» (2,23) και της «μείωσης γεωργικής δραστηριότητας» (1.10).

Πίνακας 3.5.2

Κατανομή της απασχόλησης εντός της εκμετάλλευσης

ΟΜΑΔΕΣ	Μ.Α.Ε. ΣΤΗΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ		
	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ	ΞΕΝΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	55%	45%	2,23
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	69%	31%	0,40
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	75%	25%	0,34
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	56%	44%	0,23
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	93%	7%	1,10
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	78%	22%	0,60
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	68%	32%	0,63

Στη συνέχεια βλέπουμε τα μεγέθη της οικογενειακής απασχόλησης εκτός της εκμετάλλευσης (πίνακας 3.5.3) όπου συμπεριλαμβάνονται τα μεγέθη της οικογενειακής γεωργικής απασχόλησης εκτός της εκμετάλλευσης, της εξωγεωργικής

απασχόλησης , της απασχόλησης στον αγροτουρισμό και στις αγρο-βιοτεχνίες και εστιατόρια.

Πίνακας 3.5.3.

Η οικογενειακή απασχόληση εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης

ΟΜΑΔΕΣ	ΩΡΕΣ ΓΕΩΡΓ · ΑΠΑΣ ΧΟΛ. ΕΚΤΟΣ ΕΚΜ.	ΜΑΕ ΓΕΩΡΓ .ΑΠΑΣ ΧΟΛ ΕΚΤΟΣ ΕΚΜΕ ΤΑΛ.	ΩΡΕΣ ΕΞΩΓΕ ΩΡΓΙΚ ΗΣ ΑΠΑΣ ΧΟΛ.	ΜΑΕ ΕΞΩ ΓΕΩ ΡΓΙΚ ΕΣ	ΩΡΕΣ ΑΓΡΟΤ ΟΥΡΙΣ ΜΟΥ	ΜΑΕ ΑΓΡ ΟΤΟ ΥΡΙΣ ΜΟΥ	ΩΡΕΣ ΑΓΡΟ ΒΙΟΤΕ ΧΝ.ΚΑΙ ΕΣΤΙΑ Τ.	ΜΑΕ ΑΓΡΟ ΒΙΟΤ. ΚΑΙ ΕΣΤΙΑ Τ.
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	168	0,10	2.155	1,23	0	0,00	0	0,00
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙ ΗΣΗ	16	0,01	2.072	1,18	91	0,05	0	0,00
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙ ΗΣΗ	154	0,09	2.709	1,55	357	0,20	114	0,07
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚ Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙ ΗΣΗ	115	0,07	3.950	2,26	19	0,01	0	0,00
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗ ΤΑΣ	617	0,35	0	0,00	0	0,00	0	0,00
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ- ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	53	0,03	905	0,52	89	0,05	94	0,05
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	100	0,06	2.250	1,29	90	0,05	51	0,03

Αρχικά στην οικογενειακή γεωργική απασχόληση εκτός της εκμετάλλευσης βλέπουμε το παράδοξο του υψηλότερου μέσου όρου ωρών (καθώς και του μέσου όρου των Μ.Α.Ε.) να ανήκει στις εκμεταλλεύσεις που συμπεριλαμβάνονται στη στρατηγική της «μείωσης της γεωργικής δραστηριότητας» ενώ ο αμέσως επόμενος και κατά πολύ μικρότερος αριθμός ωρών (και η αμέσως μικρότερη τιμή των Μ.Α.Ε.) ανήκει στην στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» κάτι που μπορεί να θεωρηθεί σε ένα βαθμό λογικό και αναμενόμενο.

Αντίθετα οι στρατηγικές με τις λιγότερες ώρες και χαμηλότερες Μ.Α.Ε. είναι αναμενόμενα επίσης η στρατηγική της «συνταξιοδότησης-γεωργία μερικής απασχόλησης» και η στρατηγική της «γεωργικής διαφοροποίησης» που έχει και τις λιγότερες, γεγονός που μπορεί να ερμηνευτεί από τις απαιτητικές σε ώρες φροντίδες

των νέων καλλιεργειών που αποτρέπουν τα μέλη της εκμετάλλευσης από το να προσφέρουν γεωργική εργασία εκτός αυτής. Γενικά η οικογενειακή γεωργική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης είναι περιορισμένη με συνολικό μέσο όρο μόλις 100 ώρες και 0,06 Μ.Α.Ε..

Έπειτα στο μέγεθος της εξωγεωργικής απασχόλησης παρατηρούμε ότι οι περισσότερες ώρες και ο υψηλότερος μέσος όρος των Μ.Α.Ε. ανήκουν αναμενόμενα στην στρατηγική της «εισοδηματικής διαφοροποίησης» (2,26 Μ.Α.Ε.) αλλά οι αμέσως επόμενες τιμές των δύο αυτών μεταβλητών δεν ανήκουν στη στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» αλλά σε αυτήν της «δομικής διαφοροποίησης» πράγμα που εξηγείται εν μέρει από την ύπαρξη του αγροτουρισμού, η περιφερειακή δραστηριότητα του οποίου μπορεί να δημιουργεί απασχόληση εκτός της γεωργίας.

Επιπλέον λιγότερες εξωγεωργικές Μ.Α.Ε. έχουμε αφενός στην στρατηγική της «μείωσης της γεωργικής δραστηριότητας» όπου είναι μηδενική και αφετέρου στην στρατηγική της «συνταξιοδότησης- γεωργία μερικής απασχόλησης» με 0,52 Μ.Α.Ε.. Συνολικά ο γενικός μέσος όρος των ομάδων είναι αρκετά υψηλός και ανέρχεται στις 1,29 Μ.Α.Ε. γεγονός που υπογραμμίζει τη σημασία της εξωγεωργικής απασχόλησης στον γεωργικό τομέα.

Ακολούθως στα μεγέθη της αγροτουριστικής απασχόλησης και της απασχόλησης σε αγροβιοτεχνίες και εστιατόρια βλέπουμε ότι αναμενόμενα η στρατηγική της «δομικής διαφοροποίησης» παρουσιάζει τις περισσότερες ώρες και Μ.Α.Ε. και στις δύο μεταβλητές. Ωστόσο στις υπόλοιπες ομάδες οι δύο αυτές μεταβλητές κυμαίνονται σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα με συνέπεια οι συνολικοί μέσοι όροι της απασχόλησης στον αγροτουρισμό στην αγροβιοτεχνία και στα εστιατόρια να ανέρχονται στις 0,05 και 0,03 Μ.Α.Ε. αντίστοιχα.

Στη συνέχεια ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατανομή των οικογενειακών Μ.Α.Ε. στο σύνολο των δραστηριοτήτων της οικογένειας (Πίνακας 3.5.4.). Τη μεγαλύτερη συνεισφορά στις συνολικές Μ.Α.Ε. της οικογένειας έχουν οι δραστηριότητες της γεωργικής απασχόλησης εντός εκμετάλλευσης και της εξωγεωργικής απασχόλησης με το αξιοσημείωτο όμως να είναι ότι η δεύτερη έχει σημαντικά μεγαλύτερη συνεισφορά. Παρατηρούμε δηλαδή ότι οι Μ.Α.Ε. της εξωγεωργικής απασχόλησης αποτελούν το 69% των συνολικών οικογενειακών Μ.Α.Ε. ενώ η γεωργική δραστηριότητα εντός της εκμετάλλευσης να έχει μόλις το 23% των συνολικών. Οι υπόλοιπες 3 δραστηριότητες αποτελούν το 3% για την γεωργική απασχόληση εκτός της εκμετάλλευσης, το 3% ο αγροτουρισμός και μόλις το 2% για την απασχόληση σε

αγροβιοτεχνίες και εστιατόρια. Τα μεγαλύτερα ποσοστά για τη γεωργική απασχόληση εντός της εκμετάλλευσης κατέχουν οι ομάδες της «μείωσης της γεωργικής δραστηριότητας» 74% και της «οικονομικής βιωσιμότητας» (48%) ενώ στην εξωγεωργική απασχόληση η ομάδα της «εισοδηματικής διαφοροποίησης» (92%).

Πίνακας 3.5.4

Η κατανομή της οικογενειακής απασχόλησης

ΟΜΑΔΕΣ	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΜΑΕ					
	ΣΤΗΝ ΕΚΜΕΤ.	ΓΕΩΡΓ.Ε ΚΤΟΣ ΕΚΜΕΤ.	ΑΓΡΟΤΟΥΡ.	ΑΓΡΟΒΙΟΤ -ΕΣΤΙΑΤ	ΕΞΩΓΕΩΡ ΓΙΚ.	ΣΥΝ ΟΛΟ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚ Η ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤ Α	48%	4%	0%	0%	48%	2,56
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙ ΗΣΗ	18%	1%	3%	0%	78%	1,52
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙ ΗΣΗ	12%	4%	9%	3%	72%	2,16
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙ ΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙ ΗΣΗ	5%	3%	0%	0%	92%	2,46
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤ ΗΤΑΣ	74%	26%	0%	0%	0%	1,37
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ- ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	42%	3%	5%	5%	46%	1,12
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	23%	3%	3%	2%	69%	1,85

Βλέπουμε επίσης ότι σε όλες τις ομάδες η εξωγεωργική απασχόληση έχει συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό από τη γεωργική απασχόληση εντός της εκμετάλλευσης εκτός από την ομάδα της «μείωσης της γεωργικής δραστηριότητας» που έχει μηδενική εξωγεωργική απασχόληση και την ομάδα της «οικονομικής βιωσιμότητας» που έχει ισοσκελισμένα τα ποσοστά των δύο ειδών απασχόλησης με 48%. Καταλήγουμε λοιπόν ότι η εξωγεωργική απασχόληση αποτελεί το βασικό είδος απασχόλησης για τη βιωσιμότητα ενός νοικοκυριού

3.6 Τα οικονομικά μεγέθη

Εμβαθύνοντας περισσότερο την ανάλυσή μας προς την κατεύθυνση των οικονομικών μεγεθών (Πίνακας 3.6.1) ερχόμαστε να περιγράψουμε μερικά βασικά μεγέθη που σχηματίζουν το Σ.Ο.Ε. και το Γ.Ο.Ε. των εκμεταλλεύσεων. Αυτά είναι τα μεγέθη της ακαθάριστης προσόδου, της ακαθάριστης αξίας παραγωγής, των εμφανών δαπανών και των επιδοτήσεων. Αρχικά παρατηρούμε λοιπόν ότι στις εκμεταλλεύσεις που ανήκουν στη στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» τα μεγέθη της ακαθάριστης προσόδου και της ακαθάριστης αξίας παραγωγής έχουν πολλαπλάσιες τιμές σε σχέση με τις υπόλοιπες ενώ οι εκμεταλλεύσεις που υπάγονται στη στρατηγική της γεωργικής διαφοροποίησης παρουσιάζουν τις μικρότερες τιμές.

Πίνακας 3.6.1

Πίνακας οικονομικών μεγεθών

ΟΜΑΔΕΣ	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤ Η ΠΡΟΣΟΔΟΣ	ΕΜΦΑΝ. ΔΑΠΑΝΕ Σ	ΕΠΙΔΟΤ ΗΣΕΙΣ	ΑΚΑΘΑ ΡΙΣΤΗ ΑΞΙΑ ΠΑΡΑΓΩ ΓΗΣ	ΕΠΙΔΟΤΗΣΕΙΣ /ΑΚΑΘ. ΠΡΟΣΟΔΟ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	67.525	22.562	5.127	62.398	8%
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	6.501	4.089	2.793	3.708	43%
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	6593	1567	806	5788	12%
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	7.431	1.932	1.037	6.394	14%
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	9.046	4.501	3.246	5.799	36%
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ- ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	9.153	2.449	1.841	7.311	20%
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	13995	4472	1989	12006	14%

Ο συνολικός μέσος όρος της ακαθάριστης προσόδου ανέρχεται στα 13995 ευρώ, των εμφανών δαπανών στα 4472 ευρώ, των επιδοτήσεων στα 1989 ευρώ και της ακαθάριστης αξίας παραγωγής στα 12006 ευρώ. Στο μέγεθος των δαπανών αφού

βλέπουμε ότι οι μεγαλύτερες δαπάνες ανήκουν στην στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» γεγονός αναμενόμενο σε σχέση με τα υπόλοιπα μεγέθη της ομάδας αξιολογούμενου είναι το γεγονός των αυξημένων δαπανών της ομάδας της «γεωργικής διαφοροποίησης» σε σχέση με την ακαθάριστη πρόσοδο πράγμα που εξηγεί και όπως θα δούμε στη συνέχεια το χαμηλό Γ.Ο.Ε. της ομάδας αυτής. Όσον αφορά τις υπόλοιπες ομάδες τώρα το ποσοστό των επιδοτήσεων προς την ακαθάριστη πρόσοδο παρουσιάζει ελάχιστο στις στρατηγικές της «οικονομικής βιωσιμότητας» και της «δομικής διαφοροποίησης» (8%) ενώ το συνολικό μέσο ποσοστό είναι 14%.

Πέρα όμως από τα οικονομικά μεγέθη της γεωργίας συνεισφέρουν και άλλα οικονομικά μεγέθη στο Σ.Ο.Ε όπως: το εισόδημα από εξωγεωργική απασχόληση, το εισόδημα από αγροτουριστική δραστηριότητα καθώς και το εισόδημα από συντάξεις και κοινωνικές παροχές. Αρχικά (Πίνακας 3.6.2.) για το καθαρό οικογενειακό εισόδημα από εξωγεωργική απασχόληση παρατηρούμε, πέρα από τη μέγιστη τιμή που αναμενόμενα συναντάται στην στρατηγική της «εισοδηματικής διαφοροποίησης», υψηλές τιμές στις εκμεταλλεύσεις που ανήκουν στη στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας», πράγμα που δείχνει ότι οι βιώσιμες ή οι εν δυνάμει βιώσιμες εκμεταλλεύσεις στηρίζονται σε ένα βαθμό και στην ύπαρξη εξωγεωργικού εισοδήματος.

Η μικρότερη τιμή του εξωγεωργικού εισοδήματος παρουσιάζεται αναμενόμενα στην ομάδα της «συνταξιοδότησης-γεωργία μερικής απασχόλησης» ενώ εξίσου μικρή τιμή έχει η ομάδα της «γεωργικής διαφοροποίησης» που κατά κανόνα περιλαμβάνει απαιτητικές σε χρόνο καλλιέργειες. Οι ομάδες της «δομικής διαφοροποίησης» και της μείωσης της «γεωργικής δραστηριότητας» κυμαίνονται σε μεσαία επίπεδα (18151 & 22303 ευρώ αντίστοιχα) πολύ κοντά στο συνολικό μέσο όρο που ανέρχεται στα 19302 ευρώ.

Στο εισόδημα από αγροτουριστικές δραστηριότητες και στο εισόδημα που προκύπτει από συντάξεις βλέπουμε ότι τα υψηλότερα ποσοστά ανήκουν στις εξ' ορισμού αναμενόμενες στρατηγικές δηλαδή στις εκμεταλλεύσεις που υπάγονται στις στρατηγική της «δομικής διαφοροποίησης» όπου χρησιμοποιήθηκε το κριτήριο του αγροτουρισμού και σε αυτές που υπάγονται στην στρατηγική της «συνταξιοδότησης-γεωργία μερικής απασχόλησης» αντίστοιχα.

Πίνακας 3.6.2.

Πίνακας οικονομικών μεγεθών εκτός γεωργίας (ποσά σε ευρώ)

ΟΜΑΔΕΣ	ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΕΞΩΓΕΩΡΓΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟ	ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΣΥΝΤΑΞΕΙΣ	ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΑΡΟΧΕΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	24.486	0	448	0
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	12.986	1.591	2.429	1.296
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	18.151	12.366	1.166	1.129
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	33.551	189	129	0
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	22.303	0	0	0
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	11.202	457	8.076	1.463
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	19.302	1.913	3.697	881

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το γεγονός της μηδενικής ύπαρξης αγροτουρισμού από εκμεταλλεύσεις που ανήκουν στην στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας» πράγμα που ίσως να σημαίνει ότι οι εκμεταλλεύσεις για τις οποίες η άσκηση της γεωργίας είναι επικερδής δύσκολα θα στραφούν προς εναλλακτικές δραστηριότητες ή πιθανότατα οι εκμεταλλεύσεις αυτές να βρίσκονται σε περιοχές που δεν προσφέρονται για αγροτουριστική δραστηριότητα. Αντίθετα η ομάδα της «γεωργικής διαφοροποίησης», όπου η γεωργική δραστηριότητα στρέφεται σε καλλιέργειες πέραν των παραδοσιακών, παρουσιάζει αγροτουριστικό εισόδημα ως δείγμα ίσως μιας γενικότερης αναζήτησης εναλλακτικών δραστηριοτήτων της εν λόγω κατηγορίας και στη γεωργία αλλά και γύρω από αυτή με προφανή στόχο και κίνητρο τη βιωσιμότητα.

Στη συνέχεια χρησιμοποιώντας τα παραπάνω οικονομικά μεγέθη φτάνουμε στους βασικούς οικονομικούς δείκτες του συνολικού οικογενειακού εισοδήματος Σ.Ο.Ε. και του γεωργικού οικογενειακού εισοδήματος Γ.Ο.Ε.. Αρχικά λοιπόν παρατηρούμε (Πίνακας 3.6.3) ότι το μεγαλύτερο Σ.Ο.Ε. και Γ.Ο.Ε. ανήκουν στις

εκμεταλλεύσεις που υπάγονται στην κατηγορία της «οικονομικής βιωσιμότητας» οι οποίες παρουσιάζουν και το υψηλότερο ποσοστό Γ.Ο.Ε./Σ.Ο.Ε (70%). δείχνοντας εξ' ορισμού άλλωστε (για την στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας») τη μεγάλη συνεισφορά του γεωργικού οικογενειακού εισοδήματος στο συνολικό.

Έπειτα υψηλό Σ.Ο.Ε. παρουσιάζουν οι ομάδες της δομικής και εισοδηματικής διαφοροποίησης με 37310 και 39890 ευρώ κατά μέσο όρο αντίστοιχα. Στο Γ.Ο.Ε. εντύπωση προκαλεί η υψηλή του τιμή στην κατηγορία της «συνταξιοδότησης- μείωσης της γεωργικής δραστηριότητας» (6704 ευρώ) η οποία επιπρόσθετα παρουσιάζει το δεύτερο, μετά την «οικονομική βιωσιμότητα», μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής του Γ.Ο.Ε. στο Σ.Ο.Ε. με 24%. Παρατηρούμε επίσης τη μικρή συνεισφορά του γεωργικού οικογενειακού εισοδήματος στο συνολικό στις εκμεταλλεύσεις που ανήκουν στη στρατηγική της «εισοδηματικής διαφοροποίησης» κάτι επίσης εξ' ορισμού αναμενόμενο.

Πίνακας 3.6.3

Μέσοι όροι του Σ.Ο.Ε. και του Γ.Ο.Ε. των ομάδων (ποσά σε ευρώ)

ΟΜΑΔΕΣ	Σ.Ο.Ε.	Σ.Ο.Ε./ΙΣΟΔΥΝ. ΕΝΗΛ. ΜΕΛΗ	Γ.Ο.Ε.	Γ.Ο.Ε./ Σ.Ο.Ε.	ΕΠΙΔΟΤΗ ΣΕΙΣ /ΓΟΕ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	64.626	39.550	44.964	70%	11%
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	19.043	13.870	2.412	13%	116%
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	37.310	19.167	5.026	13%	16%
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	39.890	18.973	5.499	14%	19%
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	26.848	10.621	4.545	17%	71%
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	28.493	16.478	6.704	24%	27%
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	34856	19.313	9.523	27%	21%

Ωστόσο εντύπωση προκαλεί η μικρή συνεισφορά του γεωργικού οικογενειακού εισοδήματος στο συνολικό στις εκμεταλλεύσεις που ανήκουν στην στρατηγική της «γεωργικής διαφοροποίησης» πράγμα όμως που εξηγείται όπως θα δούμε και μετά από το ύψος των εμφανών δαπανών παρά και τις μεγάλες επιδοτήσεις (116%) που υπερκαλύπτουν το γεωργικό εισόδημα και δείχνουν ότι οι καλλιέργειες αυτές που όπως προαναφέρθηκε είναι πέρα των παραδοσιακών βασίζουν ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής τους αποτελεσματικότητας στις μεγάλες επιδοτήσεις.

Συνολικά ως προς τους δείκτες αυτούς παρατηρούμε τη μικρή συνεισφορά του Γ.Ο.Ε. (9523 ευρώ) στο Σ.Ο.Ε.(34856 ευρώ) που ανέρχεται μόλις στο 27%. Στον πίνακα αυτό βλέπουμε όμως και το μέγεθος του συνολικού οικογενειακού εισοδήματος ανά ισοδύναμο ενήλικο μέλος. Η ομάδα της «οικονομικής βιωσιμότητας» έχει τη μεγαλύτερη τιμή με 39550 ευρώ κατά μέσο όρο ενώ ακολουθεί η ομάδα της «δομικής διαφοροποίησης» με 19167 ευρώ ανά ενήλικο ισοδύναμο μέλος. Ο χαμηλότερος μέσος όρος παρατηρείται στην στρατηγική της «γεωργικής διαφοροποίησης» (13870 ευρώ) ενώ ο γενικός μέσος όρος ανέρχεται στα 19313 ευρώ. Τέλος βλέπουμε ότι οι επιδοτήσεις αποτελούν κατά μέσο όρο το 21% του Γ.Ο.Ε. ενώ όπως προαναφέρθηκε το υψηλότερο ποσοστό της επιδότησης ανά Γ.Ο.Ε. υπάρχει στην ομάδα της «γεωργικής διαφοροποίησης» όπου το ύψος της επιδότησης ξεπερνά το Γ.Ο.Ε. το οποίο παραμένει χαμηλό (το χαμηλότερο από όλες τις ομάδες με 2412 ευρώ) λόγω των πολύ υψηλών εμφανών δαπανών της ομάδας αυτής.

3.7 Το βιοτικό επίπεδο του νοικοκυριού

Έπειτα έχοντας ως κριτήρια τον πίνακα που μας δείχνει τα όρια της φτώχειας στην Ελλάδα ανά έτος χρησιμοποιώντας το δείκτη του Σ.Ο.Ε. ανά ισοδύναμο ενήλικο μέλος (Πίνακας 3.7.1.) καθώς και τον πίνακα που δείχνει τους μέσους όρους του παραπάνω δείκτη σε κάθε περιφέρεια (Πίνακας 3.7.2.) και πάλι ανά έτος, θα επιχειρήσουμε να κατανείμουμε τα νοικοκυριά των ομάδων μας σε 3 κατηγορίες με βάση το συνολικό οικογενειακό εισόδημα (Σ.Ο.Ε.) ανά ενήλικο ισοδύναμο μέλος.

Πίνακας 3.7.1.

Τα όρια της φτώχειας (Σ.Ο.Ε./Ισοδύναμο ενήλικο μέλος) ανά έτος.

	ΕΤΗ		
	2004-05	2006	2007
ΟΡΙΟ ΦΤΩΧΕΙΑΣ (ΕΛΛΑΔΑ) ανά ισοδύναμο ενήλικο μέλος	5.650	5.831	5.999

Πριν όμως προχωρήσουμε στις κατηγορίες αξίζει να αναφέρουμε ότι τα στοιχεία των νόμων Μεσσηνίας, Ηλείας και Αμοργού αφορούν τη διετία 2004-2005

ενώ τα στοιχεία της Βοιωτίας και της Αργολίδας είναι από το 2006 οπότε για κάθε νομό επιλέγουμε από τους πίνακες μας τους σωστούς δείκτες ανάλογα με τη χρονιά στην οποία πραγματοποιήθηκε η πρωτογενής έρευνα.

Πίνακας 3.7.2

Μέσο όροι του Σ.Ο.Ε./Ισοδύναμο ενήλικο μέλος σε κάθε περιφέρεια ανά έτος

Μέσο Ισοδύναμο Εισόδημα	ΕΤΗ		
	2004-5	2006	2007
περιφ. Πελοποννήσου (Μεσσην-Αργολ)	12.089	12.476	12.836
περ. Δυτ. Ελλάδας (Ηλεία)	11.679	12.053	12.401
περι. Ν. Αιγαίου	15.265	15.753	16.208
περιφ. Στερ. Ελλ.	13.734	14.173	14.583

Έτσι λοιπόν οι κατηγορίες αυτές είναι οι εξής:

- **A** Τα φτωχά νοικοκυριά. Αυτά δηλαδή που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας και δεν καλύπτουν ούτε τις ελάχιστες κοινωνικά αναγκαίες δαπάνες διαβίωσης.
- **B** Τα νοικοκυριά μεσαίου εισοδήματος. Αυτά δηλαδή που καλύπτουν τις ελάχιστες αλλά όχι τις μέσες δαπάνες διαβίωσης.
- **Γ** Τα νοικοκυριά υψηλού εισοδήματος. Αυτά δηλαδή που καλύπτουν τις ελάχιστες και τις μέσες δαπάνες διαβίωσης.

Έτσι στις κατηγορίες αυτές έχουμε ότι: Στην ομάδα της «οικονομικής βιωσιμότητας» το συντριπτικό ποσοστό 97% των νοικοκυριών ανήκουν στην κατηγορία Γ του υψηλού εισοδήματος. Τα μεγαλύτερα ποσοστά της κατηγορίας Α των φτωχών νοικοκυριών εντοπίζονται στις ομάδες της «γεωργικής διαφοροποίησης» 15% και της «δομικής διαφοροποίησης» 14%. Τα μεγαλύτερα ποσοστά της κατηγορίας Β των μεσαίων εισοδημάτων υπάρχουν στις ομάδες της «μείωσης της γεωργικής δραστηριότητας» 67% της «συνταξιοδότησης-γεωργία μερικής απασχόλησης» 49% και της γεωργικής διαφοροποίησης 42% ενώ οι ομάδες της «οικονομικής βιωσιμότητας» και της «εισοδηματικής διαφοροποίησης» εμφανίζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά της κατηγορίας Γ των υψηλών εισοδημάτων με 97% και 80% αντίστοιχα.

Πίνακας 3.7.3

Διάκριση των νοικοκυριών σε κατηγορίες με βάση το εισόδημα

Ομάδες	Α Φτωχά		Β Μεσαίου εισοδήματος		Γ Υψηλού εισοδήματος		Σύν. εκμ.
	Ποσος.	Αριθ.	Ποσος.	Αριθ.	Ποσος.	Αριθ.	
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	0%	0	3%	1	97%	28	29
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	15%	5	42%	14	42%	14	33
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	14%	5	29%	10	57%	20	35
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	3%	2	17%	12	80%	56	70
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	0%	0	67%	4	33%	2	6
ΣΥΝΤΑΞΙΟΔΟΤΗΣΗ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	8%	9	49%	56	43%	50	115
Σύνολο	7%	21	34%	97	59%	170	288

Επιπλέον οι ομάδες στις οποίες υπάρχουν τα περισσότερα νοικοκυριά που ανήκουν στις κατηγορίες Α και Β είναι η στρατηγική της «μείωσης της γεωργικής απασχόλησης» με 67% (βέβαια η κατηγορία Α είναι μηδενική) και της «γεωργικής διαφοροποίησης» και «συνταξιοδότησης-γεωργία μερικής απασχόλησης» με το άθροισμα των ποσοστών των 2 κατηγοριών να ανέρχεται στο 57 και 58% αντίστοιχα. Τέλος συνολικά βλέπουμε ότι το 60% των νοικοκυριών μας είναι υψηλού εισοδήματος το 33% είναι μεσαίου εισοδήματος ενώ τα φτωχά νοικοκυριά αποτελούν το 7% του συνόλου των ομάδων μας.

3.8 Η βιωσιμότητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Δύο σημαντικοί δείκτες για τη βιωσιμότητα μιας γεωργικής εκμετάλλευσης είναι το ποσοστό του Γ.Ο.Ε. ανά Μ.Α.Ε. της οικογενειακής γεωργικής εντός εκμετάλλευσης απασχόλησης προς το εισόδημα αναφοράς σε συνδυασμό με τις Μ.Α.Ε. εντός της εκμετάλλευσης. Ανάλογα με το συνδυασμό των δεικτών αυτών κατηγοριοποιούμε της εκμεταλλεύσεις σε οριακές , φθίνουσες , εν δυνάμει βιώσιμες και βιώσιμες σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 3.8.1.) .

Πίνακας 3.8.1.

Δείκτες οικονομικής βιωσιμότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων

	γ. ΜΑΕ	ΓΟΕ/γεωργ.ΜΑΕ οικог. ως προς το Εισόδημα Αναφοράς
Βιώσιμες Ανταγωνιστικές	≥ 1	> 100%
Βιώσιμες μη Ανταγωνιστικές	≥ 1	> 100%
Εν Δυνάμει Βιώσιμες	0,50 - 0,99	≥ 100%
	≥ 1	50% - 100%
Φθίνουσες με ενδείξεις οικονομικής ανάκαμψης	0,50 - 0,99	50% - 100%
	< 0,50	> 100%
	≥ 1	< 50%
Οριακές	Όλες οι άλλες περιπτώσεις	

Με βάση τα κριτήρια αυτά λοιπόν σχηματίζουμε τον πίνακα 3.8.2. και βλέπουμε τη βιωσιμότητα των μέσων όρων των ομάδων. Για την ομάδα της «οικονομικής βιωσιμότητας» βλέπουμε ότι ο μέσος όρος των Μ.Α.Ε. είναι πάνω από τη μονάδα ενώ και το ποσοστό Γ.Ο.Ε. ανά Μ.Α.Ε. προς το εισόδημα αναφοράς είναι αρκετά πάνω από το 100% αγγίζοντας το 263%. Η ομάδα της «γεωργικής διαφοροποίησης» παρουσιάζει το εξής παράδοξο: Ενώ το Γ.Ο.Ε. ανά Μ.Α.Ε. προς το εισόδημα αναφοράς είναι τετραπλάσιο του ορίου 413% έχει από τους χαμηλότερους μέσους όρους των Μ.Α.Ε με 0,28.

Πίνακας 3.8.2

Οι μέσοι όροι των δεικτών των ομάδων

ΟΜΑΔΕΣ	Γ.Ο.Ε.	ΜΑΕ ΟΙΚ.ΓΕΩΡΓ.ΑΠΑΣΧ ΟΛ.ΕΝΤΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛ	ΠΟΣΟΣΤΟ Γ.Ο.Ε. /Μ.Α.Ε. ΟΙΚ.ΓΕΩΡΓ. ΕΝΤΟΣ ΕΚΜ. ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΙΣ. ΑΝΑΦΟΡΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	44.964	1,24	263%
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	2.412	0,28	413%
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	5026	0,25	230%
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	5.499	0,13	232%
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	4.545	1,01	47%
ΣΥΝΤΑΞ/ΣΗ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚ. ΑΠΑΣΧΟΛ.	6.704	0,47	155%
ΣΥΝΟΛΙΚΟΙ ΜΕΣΟΙ ΟΡΟΙ	9.523	0,43	222%

Έπειτα οι ομάδες της «δομικής διαφοροποίησης» και της «εισοδηματικής διαφοροποίησης» έχουν πάνω από το 100% το ποσοστό του Γ.Ο.Ε. ανά Μ.Α.Ε.(230% και 231%) προς το εισόδημα αναφοράς αλλά πολύ χαμηλές Μ.Α.Ε. με 0,25 και 0,13 αντίστοιχα. Τέλος συνολικά για το δείγμα μας ο μέσος όρος των οικογενειακών Μ.Α.Ε. εντός της γεωργικής εκμετάλλευσης είναι κάτω από τη μονάδα 0,43 ενώ το ποσοστό του Γ.Ο.Ε. ανά Μ.Α.Ε. είναι αρκετά πάνω από το 100% στο 222%.

Στη συνέχεια κατανέμουμε κάθε μια εκμετάλλευση με βάση τους δείκτες αυτούς μέσα στις ομάδες αλλά και στο σύνολο του δείγματος (πίνακας 3.8.3) τοποθετώντας κάθε μια εκμετάλλευση σε μία από τις παραπάνω 4 κατηγορίες.

Παρατηρούμε ότι η πλειονότητα των εκμεταλλεύσεων ανήκουν στην κατηγορία των φθινουσών εκμεταλλεύσεων η οποία αριθμεί 144 από τις 288 εκμεταλλεύσεις (ποσοστό 50%) ενώ αμέσως μετά έρχονται οι οριακές εκμεταλλεύσεις με 108 και ποσοστό 38%. Η κατηγορία των εν δυνάμει βιώσιμων αριθμεί 22 εκμεταλλεύσεις (8%) ενώ στην κατηγορία των βιώσιμων έχουμε μόλις 14 και το μικρότερο ποσοστό 5%. Από αυτές τις 14 οι 12 ανήκουν στην ομάδα της «οικονομικής βιωσιμότητας» οι οποίες αποτελούν και το 41% των εκμεταλλεύσεων κάτι που συμβαίνει επίσης και στις εν δυνάμει βιώσιμες όπου από τις 22 οι 15 ανήκουν στην εν λόγω κατηγορία.

Πίνακας 3.8.3

Κατανομή των εκμεταλλεύσεων στις 4 κατηγορίες βιωσιμότητας

ΟΜΑΔΕΣ	ΟΡΙΑΚΕΣ		ΦΘΙΝΟΥΣΕΣ		ΕΝ ΔΥΝΑΜΕΙ ΒΙΩΣΙΜΕΣ		ΒΙΩΣΙΜΕΣ		ΣΥΝΟΛΟ	
	αριθ.	ποσ.	αριθ.	ποσ.	αριθ.	ποσ.	αριθ.	ποσ.	αριθ.	ποσ.
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	0	0%	2	7%	15	52%	12	41%	29	100%
ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	13	39%	20	61%	0	0%	0	0%	33	100%
ΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	10	29%	25	71%	0	0%	0	0%	35	100%
ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	31	44%	39	56%	0	0%	0	0%	70	100%
ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	0	0%	5	83%	1	17%	0	0%	6	100%
ΣΥΝΤΑΞΙΟΔΟΤΗΣΗ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΕΡΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	54	47%	53	46%	6	5%	2	2%	115	100%
ΣΥΝΟΛΟ	108	38%	144	50%	22	8%	14	5%	288	100%

Από την άλλη πλευρά τη συντριπτική πλειονότητα των οριακών και φθίνουσών εκμεταλλεύσεων έχει η κατηγορία της «συνταξιοδότησης-γεωργία μερικής απασχόλησης». Τέλος όσον αφορά τις ομάδες της γεωργικής, δομικής και εισοδηματικής διαφοροποίησης αξιοσημείωτο είναι το γεγονός οι ομάδες αυτές εμπεριέχουν μόνο φθίνουσες και οριακές εκμεταλλεύσεις με μεγαλύτερα ποσοστά να έχουν οι φθίνουσες και καμία βιώσιμη ή εν δυνάμει βιώσιμη εκμετάλλευση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ- ΠΑΡΑΓΟΝΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Στη συνέχεια της έρευνας μας, και αφού έχουμε προηγουμένως αναλύσει και περιγράψει τις ομάδες που δημιουργήσαμε θέτοντας τα εμπειρικά εκείνα κριτήρια που προέκυψαν ακολουθώντας το θεωρητικό μας πλαίσιο, προβαίνουμε σε έναν εναλλακτικό προσδιορισμό των κριτηρίων, χρησιμοποιώντας μια από τις συχνότερα χρησιμοποιούμενες στατιστικές μεθόδους για την ποσοτική διερεύνηση της γεωργικής ετερογένειας. Η μέθοδος αυτή είναι η παραγοντική ανάλυση (Καρλής 2005).

Ο όρος παραγοντική ανάλυση (Factor Analysis) αναφέρεται σε μια ομάδα πολυμεταβλητών στατιστικών μεθόδων που χρησιμοποιούνται με σκοπό τη λεπτομερή εξέταση της δομής ενός συνόλου αλληλεξαρτημένων μεταβλητών και τον προσδιορισμό ενός σχετικά μικρού αριθμού παραγόντων οι οποίοι στη συνέχεια μπορούν να αντικαταστήσουν τις αρχικές μεταβλητές, εκφράζοντας ικανοποιητικά τις μεταξύ τους συσχετίσεις. Με την παραγοντική ανάλυση δηλαδή εξασφαλίζουμε μια σαφή εικόνα της υποκείμενης δομής των δεδομένων, απλοποιώντας τα σημαντικά, μέσω της μείωσης των διαστάσεων ενός προβλήματος.

Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιούμε την παραγοντική ανάλυση σαν μια πρόσθετη στατιστική ανάλυση που θα μας επιτρέψει να επεξεργαστούμε πληρέστερα τη μεγάλη ποσότητα των μεταβλητών που έχουμε δημιουργήσει ισχυροποιώντας και εμπλουτίζοντας τα ευρήματα και τα συμπεράσματα της ανάλυσής μας. Η επεξεργασία αυτή θα πραγματοποιηθεί μέσω της σημαντικής μείωσης των μεταβλητών αυτών και του μετασχηματισμού τους σε ορισμένους παράγοντες που θα εξηγούν καλύτερα τη συνολική λειτουργία (διακύμανση) των μεταβλητών στο δείγμα μας σχηματίζοντας νέες ομαδοποιήσεις για την εγκυρότερη υπαγωγή της κάθε εκμετάλλευσης στις σχηματιζόμενες στρατηγικές επιβίωσης.

Η τεχνική της παραγοντικής ανάλυσης που θα χρησιμοποιήσουμε είναι η Ανάλυση Κυρίων Συνιστωσών (Α.Κ.Σ. Principal components analysis) αφού μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε το σύνολο της διακύμανσης προσδιορίζοντας

γραμμικούς συνδυασμούς των αρχικών μεταβλητών που θα εξηγούν το μεγαλύτερο τμήμα της διακύμανσης αυτής.

Τέσσερα είναι τα στάδια μιας παραγοντικής ανάλυσης (Καρανικόλας 2000). Αρχικά υπολογίζεται η μήτρα των συντελεστών συσχέτισης των μεταβλητών και διερευνάται η επάρκεια και καταλληλότητα του παραγοντικού υποδείγματος. Στη συνέχεια προσδιορίζεται η μέθοδος εξαγωγής και ο αριθμός των κοινών παραγόντων ενώ παράλληλα εξακριβώνεται ο βαθμός καλής προσαρμογής του δείγματος στα αρχικά δεδομένα. Στο τρίτο στάδιο γίνεται η περιστροφή των αρχικών παραγόντων με στόχο την ακριβέστερη αντιστοιχία μεταβλητών –παραγόντων και την όσο το δυνατόν καλύτερη ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Τέλος υπολογίζονται οι τιμές των αρχικών παρατηρήσεων για κάθε κοινό παράγοντα (factor scores), τιμές οι οποίες μπορούν στη συνέχεια να χρησιμοποιηθούν για περαιτέρω επεξεργασίες των δεδομένων.

Αρχικά λοιπόν υποβάλλαμε πολλούς συνδυασμούς των 46 μεταβλητών μας διερευνώντας την επάρκεια του και την καταλληλότητα του παραγοντικού υποδείγματος σύμφωνα με τα εξής κριτήρια: Το πρώτο κριτήριο αφορά τη διερεύνηση της μήτρας συσχετίσεων με την οποία αρχίζει η διαδικασία μιας παραγοντικής ανάλυσης και η οποία περιλαμβάνει τον υπολογισμό ορισμένων δεικτών που εξετάζουν την επάρκεια του μοντέλου.

Ο σημαντικότερος δείκτης που δείχνει την ένταση των συσχετίσεων μεταξύ των μεταβλητών την παρέχει ο δείκτης ΚΜΟ, ή ακριβέστερα το Μέτρο Καταλληλότητας Δειγματοληψίας του Συνολικού Υποδείγματος, που συγκρίνει τους παρατηρούμενους συντελεστές συσχέτισης με τους συντελεστές μερικής συσχέτισης μεταξύ των μεταβλητών. Αρχικά οι τιμές του ΚΜΟ που βρίσκαμε ήταν γύρω στο 0,6 ,τιμές που χαρακτηρίζονται ως μη κατάλληλες για την συνέχιση της ανάλυσης μας. Ωστόσο μετά από αρκετούς συνδυασμούς και μείωση των μεταβλητών στις 18 καταλήξαμε σε μια αποδεκτή τιμή του ΚΜΟ στο 0,74 (πίνακας 4.1)

Πίνακας 4.1

Υπολογισμός του ΚΜΟ

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,748
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2695,672
	df	153
	Sig.	,000

Εάν στους υπολογισμούς συμπεριληφθούν μόνο οι συντελεστές που αφορούν μια συγκεκριμένη μεταβλητή, τότε με παρόμοιο τρόπο μπορεί να υπολογιστεί το Μέτρο Καταλληλότητας Δειγματοληψίας για κάθε μια από τις μεταβλητές του υποδείγματος, το MSA. Το MSA αποτελεί και ένα δεύτερο κριτήριο που εξετάζουμε αφαιρώντας σταδιακά τις μεταβλητές που παρουσιάζουν πολύ μικρές τιμές. Έτσι καταλήγοντας στο υπόδειγμά μας με 18 μεταβλητές έχουμε τις εξής τιμές MSA (πίνακας 4.2).

Πίνακας 4.2

Τιμές MSA

ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ	MSA
ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΛΙΑΣ ΣΤΗ ΣΥΝ ΕΚΤΑΣΗ	0,628
ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΗΣ ΓΗΣ	0,821
ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΕΛΑΙΟΚ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ	0,537
ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΑΥΤΟΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΕΛΑΙΟΚ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ	0,781
ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΔΙΑΤΙΘΕΜΕΝΗ ΠΟΣΟΤΗΤΑ	0,863
ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΕΥΘΕΙΑΣ ΠΩΛΗΣΗΣ	0,611
Σ.Ο.Ε. ΑΝΑ ΙΣΟΔΥΝ ΕΝΗΛ ΜΕΛΗ	0,795
Γ.Ο.Ε.	0,758
ΕΜΦΑΝΕΙΣ ΔΑΠΑΝΕΣ	0,803
ΕΠΙΔΟΤΗΣΕΙΣ	0,747
ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΕΞΩΓΕΩΡΓΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	0,580
ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟ	0,588
ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΣΥΝΤΑΞΕΙΣ	0,733
ΜΑΕ ΕΞΩΓΕΩΡΓΙΚΕΣ	0,605
ΜΑΕ ΟΙΚ ΓΕΩΡΓ ΑΠΑΣΧΟΛ ΕΝΤΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛ	0,846
ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ	0,845
ΜΑΕ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	0,507
ΜΑΕ ΞΕΝΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	0,771

Από τις 46 δηλαδή μεταβλητές τελικώς διατηρούνται οι 18 οι οποίες πληρούν και τα αναγκαία στατιστικά κριτήρια. Όσον αφορά όμως στις μεταβλητές που απορρίφθηκαν από το υπόδειγμα αξίζει να αναφερθεί ότι ανάμεσα σε αυτές ήταν και μεταβλητές ιδιαίτερης σημασίας. Έτσι η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, το μέγεθος της γεωργικής εκμετάλλευσης και ο αριθμός των μελών της εκμετάλλευσης είναι μεταβλητές που δεν συσχετίζονται επαρκώς με τις υπόλοιπες εμφανίζοντας πολύ χαμηλό MSA. Από την άλλη πλευρά απορρίφθηκαν όμως και μεταβλητές που

συσχετίζονται είτε αθροιστικά είτε διαιρούμενα με άλλες υπάρχουσες οι οποίες και κατά κάποιο τρόπο τις «εκπροσωπούν» στο υπόδειγμά μας. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα ποσοστά ελαιοκαλλιέργειας και αυτοκατανάλωσης ελαιοκομικών προϊόντων, την ακαθάριστη πρόσοδο και τον αριθμό ωρών απασχόλησης οι οποίες εμφανίζονται μέσω άλλων μεταβλητών όπως, η ποσότητα παραγωγής ελαιοκομικών προϊόντων, η ποσότητα αυτοκατανάλωσης, το Γ.Ο.Ε. και οι εμφανείς δαπάνες.

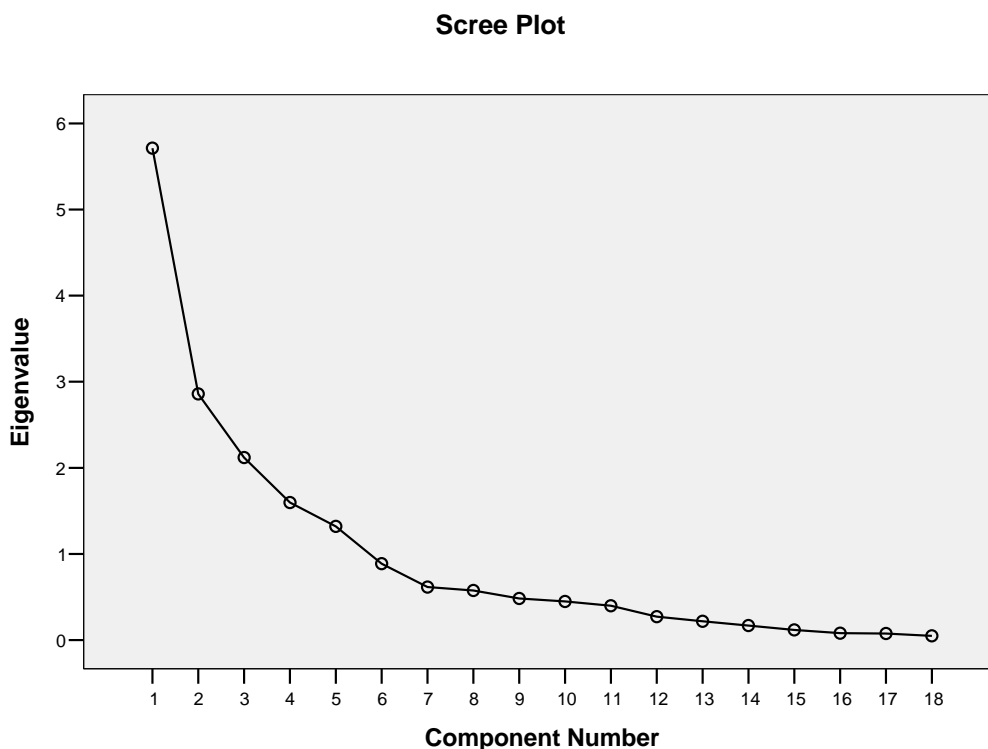
Στη συνέχεια προχωράμε στην εξαγωγή του ελάχιστου αριθμού των κοινών παραγόντων (πίνακας 4.3) ο οποίος καθορίζεται από το κριτήριο της ιδιοτιμής σύμφωνα με το οποίο διατηρούνται στην ανάλυση μόνο εκείνοι οι κοινοί παράγοντες που έχουν ιδιοτιμή (eigenvalue) μεγαλύτερη της μονάδας. Παρατηρούμε ότι οι κοινοί παράγοντες που εξάγονται είναι 5 οι οποίοι και ερμηνεύουν το 75,6 περίπου τις εκατό της συνολικής διακύμανσης των μεταβλητών.

Πίνακας 4.3
Εξαγωγή των ελάχιστων κοινών παραγόντων

Component	Initial Eigenvalues		
	Total	% of Variance	Cumulative %
1	5,713	31,738	31,738
2	2,859	15,882	47,620
3	2,120	11,776	59,397
4	1,597	8,874	68,270
5	1,320	7,334	75,605
6	0,887	4,927	80,532
7	0,616	3,422	83,954
8	0,576	3,198	87,152
9	0,483	2,683	89,835
10	0,449	2,493	92,328
11	0,399	2,216	94,544
12	0,272	1,510	96,054
13	0,219	1,214	97,268
14	0,169	0,937	98,206
15	0,118	0,654	98,860
16	0,080	0,447	99,307
17	0,076	0,423	99,730
18	0,049	0,270	100,000

Έπειτα θα εφαρμόσουμε το κριτήριο του γραφικού ελέγχου (Scree Plot) και θα συγκρίνουμε τα αποτελέσματα του με τα αντίστοιχα του κριτηρίου της ιδιοτιμής. Με τη χρήση του εν λόγω κριτηρίου προσδιορίζεται ο μέγιστος αριθμός των

παραγόντων που πρόκειται να εξαχθούν, με την εύρεση του σημείου στο οποίο η καμπύλη αλλάζει σημαντικά κλίση και γίνεται σχεδόν ευθεία.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι από το παραπάνω scree plot δεν είναι ξεκάθαρο πόσους παράγοντες θα κρατήσουμε αφού βλέπουμε ότι δεν είναι ξεκάθαρο ποιο είναι το σημείο αυτό. Ωστόσο τα ευρήματά μας σύμφωνα με το κριτήριο της ιδιοτιμής σε συνδυασμό με τον δείκτη του KMO κρίνονται ικανοποιητικά οπότε συνεχίζουμε την ανάλυση μας με αυτούς τους πέντε παράγοντες στους οποίους καταλήξαμε προηγουμένως.

Το επόμενο βήμα στην ανάλυση μας είναι η δημιουργία μιας μήτρας που περιέχει τα παραγοντικά φορτία, δηλαδή τους συντελεστές που αντιστοιχούν σε εξισώσεις με εξαρτημένες μεταβλητές τις αρχικές του δείγματος και ανεξάρτητες τους κοινούς παράγοντες (πίνακας 4.4). Στον πίνακα αυτόν λοιπόν που απεικονίζει την παραγοντική μήτρα έχουμε ορίσει να μην εμφανίζονται συντελεστές συσχέτισης μικρότεροι του 0,5 .

Στις περισσότερες των περιπτώσεων στην αρχική παραγοντική μήτρα παρατηρούμε ότι η ερμηνεία των αποτελεσμάτων είναι εξαιρετικά δύσκολη, αφού πολλοί παράγοντες συνήθως παρουσιάζουν σημαντικά φορτία σε περισσότερες από μια μεταβλητές και αντίστροφα. Για το λόγο αυτό λοιπόν προχωράμε στην δημιουργία μιας νέας μήτρας με πιο σαφές και ερμηνεύσιμο περιεχόμενο μέσω της διαδικασίας της περιστροφής των παραγόντων.

Πίνακας 4.4

Η παραγοντική μήτρα

Component Matrix					
	Component				
	1	2	3	4	5
ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΛΙΑΣ ΣΤΗ ΣΥΝ ΕΚΤΑΣΗ					0,638
ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΗΣ ΓΗΣ	0,817				
ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΕΛΑΙΟΚ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ		0,607			
ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΑΥΤΟΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΕΛΑΙΟΚ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ		0,660			
ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΔΙΑΤΙΘΕΜΕΝΗ ΠΟΣΟΤΗΤΑ	0,917				
ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΕΥΘΕΙΑΣ ΠΩΛΗΣΗΣ				0,503	
Σ.Ο.Ε. ΑΝΑ ΙΣΟΔΥΝ. ΕΝΗΛ. ΜΕΛΗ	0,737				
Γ.Ο.Ε.	0,862				
ΕΜΦΑΝΕΙΣ ΔΑΠΑΝΕΣ	0,877				
ΕΠΙΔΟΤΗΣΕΙΣ	0,597				
ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΕΞΩΓΕΩΡΓΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ		0,782			
ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟ			0,796		
ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΣΥΝΤΑΞΕΙΣ					
ΜΑΕ ΕΞΩΓΕΩΡΓΙΚΕΣ		0,716			
ΜΑΕ ΟΙΚ ΓΕΩΡΓ ΑΠΑΣΧΟΛ ΕΝΤΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛ	0,689				
ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ	0,664				
ΜΑΕ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ			0,817		
ΜΑΕ ΞΕΝΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	0,756				

Στη συγκεκριμένη παραγοντική μήτρα όπως βλέπουμε δε συμβαίνει κάτι τέτοιο, ωστόσο θα προχωρήσουμε ούτως ή άλλως στην περιστροφή της μήτρας αφού εξασφαλίζει σε κάθε περίπτωση καλύτερη ερμηνεία των διακυμάνσεων. Η

περιστροφή αυτή διακρίνεται σε ορθογώνια ή πλάγια ανάλογα με το αν η γωνία των παραγοντικών αξόνων διατηρείται στις 90° ή όχι.

Οι πιο συχνά χρησιμοποιούμενες μέθοδοι ορθογώνιας περιστροφής είναι η varimax, η quartimax και η equamax, από τις οποίες η πρώτη απλοποιεί τους παράγοντες, η δεύτερη τις μεταβλητές και η τελευταία είναι ένας συνδυασμός των δύο προηγούμενων. Από τις 3 μεθόδους αυτές λοιπόν επιλέγουμε για την ανάλυση μας τη μέθοδο varimax με την οποία εφαρμόζουμε την περιστροφή και καταλήγουμε στην αντιστραμμένη παραγοντική μήτρα του πίνακα 4.5.

Πίνακας 4.5
Αντιστραμμένη παραγοντική μήτρα

Rotated Component Matrix(a)					
	Component				
	1	2	3	4	5
ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΛΙΑΣ ΣΤΗ ΣΥΝ ΕΚΤΑΣΗ					-0,806
ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΗΣ ΓΗΣ	0,956				
ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΕΛΑΙΟΚ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ		0,835			
ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΑΥΤΟΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΕΛΑΙΟΚ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ		0,589			
ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΔΙΑΤΙΘΕΜΕΝΗ ΠΟΣΟΤΗΤΑ	0,887				
ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΕΥΘΕΙΑΣ ΠΩΛΗΣΗΣ		0,582			
Σ.Ο.Ε. ΑΝΑ ΙΣΟΔΥΝ ΕΝΗΛ ΜΕΛΗ	0,708				
Γ.Ο.Ε.	0,613	0,660			
ΕΜΦΑΝΕΙΣ ΔΑΠΑΝΕΣ	0,870				
ΕΠΙΔΟΤΗΣΕΙΣ					0,646
ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΕΞΩΓΕΩΡΓΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ			0,887		
ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟ				0,914	
ΕΙΣΟΔΗΜΑ ΑΠΟ ΣΥΝΤΑΞΕΙΣ			-0,689		
ΜΑΕ ΕΞΩΓΕΩΡΓΙΚΕΣ			0,893		
ΜΑΕ ΟΙΚ ΓΕΩΡΓ ΑΠΑΣΧΟΛ ΕΝΤΟΣ ΕΚΜΕΤΑΛ		0,536			
ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ		0,687			
ΜΑΕ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ				0,925	
ΜΑΕ ΞΕΝΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	0,896				

Στην αντιστραμμένη αυτή λοιπόν παραγοντική μήτρα βλέπουμε τα εξής: Ο πρώτος παράγοντας εμφανίζει αρκετές θετικές γραμμικές συσχετίσεις οι οποίες λόγω των υψηλών τιμών των συντελεστών είναι και ισχυρές. Έχουμε δηλαδή θετική συσχέτιση ανάμεσα στις μεταβλητές της ενοικιαζόμενης έκτασης της διατιθέμενης (προς πώληση) ποσότητας, της ξένης απασχόλησης, του Σ.Ο.Ε. ανά ισοδύναμο ενήλικο μέλος που αποτελεί και τον δείκτη του βιοτικού επιπέδου του νοικοκυριού των εμφανών δαπανών και σε ένα μικρότερο βαθμό του Γ.Ο.Ε. Η συσχέτιση των μεταβλητών αυτών θα λέγαμε ότι εκφράζει την εντατική μορφή γεωργίας που παρουσιάζει υψηλές ποσότητες προς πώληση, πολλές ενοικιαζόμενες εκτάσεις, αρκετή ξένη απασχόληση και αρκετές εμφανείς δαπάνες που έχουν ως συνέπεια το υψηλό επίπεδο διαβίωσης του αγροτικού νοικοκυριού και το υψηλό Γ.Ο.Ε. Επομένως ο παράγοντας αυτός θα μπορούσε να ονομαστεί **εξειδίκευση σε εντατικές μορφές γεωργίας**.

Ο δεύτερος παράγοντας αντλείται από διάφορες μεταβλητές που παρουσιάζουν πολλές θετικές συσχετίσεις, όμως αυτή τη φορά οι περισσότερες συσχετίσεις δεν είναι τόσο ισχυρές. Ισχυρότερη μεταβλητή σε αυτόν τον παράγοντα παρατηρούμε ότι είναι η ποσότητα παραγωγής ελαιοκομικών προϊόντων ενώ ακολουθούν η μεταβλητή της βιωσιμότητας της γεωργικής εκμετάλλευσης και το Γ.Ο.Ε. Λιγότερο ισχυρές συσχετίσεις παρουσιάζουν η ποσότητα αυτοκατανάλωσης ελαιοκομικών προϊόντων, το ποσοστό απευθείας πώλησης και η οικογενειακή εντός της εκμετάλλευσης απασχόληση. Λόγω του γεγονότος ότι και η απευθείας πώληση εμφανίζεται εντονότερα σε ελαιοκομικές εκμεταλλεύσεις βλέπουμε το ισχυρό στοιχείο της ελαιοκομίας οπότε θα μπορούσαμε να ονομάσουμε τον παράγοντα αυτόν ως **ανεξάρτητη (λόγω της απευθείας πώλησης) ελαιοκομική επιχειρηματικότητα**.

Στον τρίτο παράγοντα τα πράγματα είναι πιο ξεκάθαρα αφού έχουμε ισχυρές θετικές συσχετίσεις στα μεγέθη της εξωγεωργικής απασχόλησης και του εισοδήματος από εξωγεωργικές δραστηριότητες ενώ ισχυρή αρνητική συσχέτιση παρουσιάζει η μεταβλητή του εισοδήματος από συντάξεις γεγονός αναμενόμενο στα νοικοκυριά που δραστηριοποιούνται κυρίως εκτός της γεωργίας. Επομένως ο παράγοντας αυτός ονομάζεται **εξειδίκευση στην εξωγεωργική απασχόληση**.

Παρόμοια ξεκάθαρη κατάσταση έχουμε και στον τέταρτο παράγοντα όπου οι μόνες δύο μεταβλητές που συσχετίζονται ισχυρά και θετικά είναι οι μεταβλητές της αγροτουριστικής δραστηριότητας και του εισοδήματος που προέρχεται από τον

αγροτουρισμό. Οπότε ονομάζουμε τον παράγοντα αυτό *εξειδίκευση στον αγροτουρισμό*.

Στον τελευταίο μας παράγοντα τώρα βλέπουμε την μεταβλητή της επιδότησης να συσχετίζεται αρνητικά με το ποσοστό της ελιάς στη συνολική έκταση, γεγονός αναμενόμενο αφού ένα μεγάλο μέρος των επιδοτήσεων όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο αντιστοιχούν σε μη παραδοσιακές καλλιέργειες. Ειδικότερα είχαμε υπολογίσει ότι στην στρατηγική της «γεωργικής διαφοροποίησης» της οποίας το κύριο χαρακτηριστικό είναι η ύπαρξη μη παραδοσιακών καλλιεργειών οι επιδοτήσεις αντιστοιχούν στο 115% του Γ.Ο.Ε.. Έτσι ο παράγοντας αυτός θα μπορούσε να ονομαστεί *εξειδίκευση στις επιδοτούμενες καλλιέργειες*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας την παρούσα μεταπτυχιακή εργασία για τις στρατηγικές επιβίωσης και τη διαφοροποίηση δραστηριοτήτων στον αγροτικό χώρο παραθέτουμε τις σημαντικότερες διαπιστώσεις που προκύπτουν από την περιγραφική και την στατιστική ανάλυση που πραγματοποιήσαμε επιχειρώντας να διακρίνουμε και σημεία σύγκλισης που είτε επιβεβαιώνουν είτε συμπληρώνουν τις δύο αυτές μεθόδους ανάλυσης.

Αρχικά και όσον αφορά την υιοθέτηση των στρατηγικών επιβίωσης και των αναπτυξιακών διαδρομών στον γεωργικό τομέα αξίζει να αναφέρουμε δύο παράγοντες που δρουν ανασταλτικά στην κατεύθυνση αυτή. Ο ένας είναι η γήρανση του γεωργικού πληθυσμού ως σημάδι απαξίωσης του γεωργικού επαγγέλματος από τις νεότερες γενιές και ο δεύτερος το αξιοσημείωτα χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης του γεωργικού πληθυσμού αφού όπως είδαμε η συντριπτική πλειοψηφία των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων του δείγματος μας είναι απόφοιτοι του δημοτικού.

Έπειτα ερχόμενοι στα διαρθρωτικά μεγέθη παρατηρούμε ότι με εξαίρεση την στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας», το μέγεθος της εκμετάλλευσης δεν αποτελεί σημαντικό παράγοντα ανάλυσης μας αποτελώντας μαζί με τις μεταβλητές της ηλικίας και του επιπέδου εκπαίδευσης παράγοντες τους οποίους «απέρριψε» και η παραγοντική ανάλυση μην εντοπίζοντας ουσιαστικά σημαντικές συσχετίσεις με τις υπόλοιπες μεταβλητές του δείγματος.

Εστιάζοντας τώρα στις στρατηγικές επιβίωσης που διακρίναμε, συναντάμε πρώτα τη στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας». Η εν λόγω στρατηγική αποτελείται από μια ομάδα εκμεταλλεύσεων με χαρακτηριστικά εντατικής γεωργίας αφού εμφανίζει μεγάλο μέγεθος εκμετάλλευσης, υψηλό Γ.Ο.Ε. παράγει τις μεγαλύτερες ποσότητες, απασχολεί περισσότερο από τις υπόλοιπες στρατηγικές τα μέλη του νοικοκυριού ενώ έχει και την περισσότερη ξένη εργασία. Επιπλέον το χαμηλό ποσοστό ελαιοκαλλιέργειας και δραστηριοτήτων όπως ο αγροτουρισμός, μας δείχνει σε ένα βαθμό ότι η στρατηγική αυτή αποτελείται από τις βιώσιμες εκμεταλλεύσεις της στρατηγικής της «γεωργικής διαφοροποίησης».

Στη συνέχεια η στρατηγική της «γεωργικής διαφοροποίησης» παρουσιάζει θα λέγαμε μια αυξημένη δραστηριότητα που όμως δεν ανακλάται θετικά στα οικονομικά της μεγέθη. Η στρατηγική αυτή προφανώς λόγω των απαιτήσεων των μη

παραδοσιακών καλλιεργειών των εκμεταλλεύσεων που υπάγονται σε αυτή, παρουσιάζει πολύ υψηλές εμφανείς δαπάνες και παρόλο το σημαντικό ποσοστό των επιδοτήσεων που λαμβάνει έχει πολύ χαμηλό γεωργικό και συνολικό οικογενειακό εισόδημα. Επιπλέον απασχολεί αρκετή ξένη εργασία τη στιγμή που εμφανίζει και υψηλή εξωγεωργική απασχόληση.

Η στρατηγική της «δομικής διαφοροποίησης» διαθέτει τα σημαντικά πλεονεκτήματα του αγροτουρισμού και της απευθείας πώλησης, πράγμα που εξασφαλίζει στις εκμεταλλεύσεις που υπάγονται σε αυτή, υψηλό βιοτικό επίπεδο αλλά φθίνουσα γεωργική εκμετάλλευση. Η ομάδα αυτή επίσης εμφανίζει μεγάλο ποσοστό ελαιοκαλλιέργειας λόγω κυρίως της απευθείας πώλησης που σε παραδοσιακές καλλιέργειες όπως αυτή είναι περισσότερο διαδεδομένη και εξασφαλίζει ένα ικανοποιητικότερο εισόδημα. Στην παραγοντική ανάλυση που πραγματοποιήσαμε η στρατηγική αυτή εμφανίζεται σε δυο παράγοντες, στην ανεξάρτητη ελαιοκομική επιχειρηματικότητα και στην εξειδίκευση στον αγροτουρισμό γεγονός που δείχνει σε ένα βαθμό τη σημαντικότητά της.

Ακολούθως υπεισερχόμαστε στην στρατηγική της «εισοδηματικής διαφοροποίησης». Η στρατηγική αυτή παρουσιάζει τις μικρότερες σε μέγεθος γεωργικές εκμεταλλεύσεις με πολύ μεγάλο ποσοστό ελαιοκαλλιέργειας. Αυτό εξηγείται ίσως από τη φύση της ελαιοκομικής καλλιέργειας η οποία είναι αφενός εποχιακής φύσεως ενώ αφετέρου δεν είναι απαιτητική σε φροντίδες. Η στρατηγική αυτή εμφανίζει υψηλό Σ.Ο.Ε αλλά αρκετά χαμηλό Γ.Ο.Ε.. Όπως και στη «δομική διαφοροποίηση» οι εκμεταλλεύσεις της χαρακτηρίζονται φθίνουσες ή και οριακές, ενώ το βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών τους είναι αρκετά υψηλό. Ακόμη στην παραγοντική ανάλυση είδαμε ότι η «εισοδηματική διαφοροποίηση» αποτελεί σημαντικό παράγοντα που δεν παρουσιάζει υψηλές συσχετίσεις με άλλες μεταβλητές.

Στη συνέχεια ακολουθεί η στρατηγική της «μείωσης της γεωργικής δραστηριότητας» στα αποτελέσματα όμως της οποίας οφείλουμε να είμαστε επιφυλακτικοί αφού αποτελείται από ελάχιστες εκμεταλλεύσεις λόγω της αρχής του αμοιβαίου αποκλεισμού που θέσαμε στον διαχωρισμό των στρατηγικών μας.

Τελευταία έχουμε τη στρατηγική της «συνταξιοδότησης – γεωργία μερικής απασχόλησης» η οποία αποτελείται επί το πλείστον από παραδοσιακούς γεωργούς με πολύ υψηλά ποσοστά ελαιοκομίας στη συνολική τους έκταση, υψηλά ποσοστά απευθείας πώλησης, απασχόληση εντός και εκτός της εκμετάλλευσης, αλλά και μια επιφύλαξη προς την ξένη εργασία.

Γενικότερα ως προς την ελαιοκομία και τις ελαιοκομικές εκμεταλλεύσεις καταλήγουμε σε δύο βασικές διαπιστώσεις. Αρχικά διαπιστώνουμε ότι η ελαιοκομία δεν σχετίζεται θετικά με τη βιωσιμότητα και της ανταγωνιστικότητα της γεωργικής εκμετάλλευσης, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από το χαμηλό ποσοστό ελαιοκαλλιέργειας στην στρατηγική της «οικονομικής βιωσιμότητας», εκτός από την περίπτωση της διάθεσης των ελαιοκομικών προϊόντων από τον παραγωγό απευθείας στους καταναλωτές όπως μας έδειξε και η παραγοντική ανάλυση με τον πολύ σημαντικό παράγοντα της ανεξάρτητης ελαιοκομικής επιχειρηματικότητας.

Εντούτοις όμως παρατηρούμε ότι η ύπαρξη της ελαιοκαλλιέργειας στην γεωργική εκμετάλλευση, σε αντίθεση με τις περισσότερες γεωργικές δραστηριότητες, σχετίζεται θετικά με το αυξημένο βιοτικό επίπεδο του αγροτικού νοικοκυριού αφού αποτελεί μια δραστηριότητα εποχιακή, ήπια που επιτρέπει στο νοικοκυριό την εφαρμογή της διαφοροποίησης δραστηριοτήτων και της πολυδραστηριότητας που τονώνουν το Γ.Ο.Ε. του νοικοκυριού και κατά προέκταση αυξάνουν το βιοτικό επίπεδό του.

Συνολικά η σημαντικότερη διαπίστωση που απορρέει από τη μελέτη μας και αφορά στη σημασία των στρατηγικών επιβίωσης είναι η εξής: Παρατηρήσαμε στο τέλος της ανάλυσής μας τους δείκτες βιωσιμότητας των εκμεταλλεύσεων και του βιοτικού επιπέδου των νοικοκυριών και είδαμε ότι οι περισσότερες εκμεταλλεύσεις του δείγματός μας χαρακτηρίζονται φθίνουσες ή οριακές ενώ παράλληλα το βιοτικό τους επίπεδο παρουσιαζόταν αρκετά υψηλό.

Το γεγονός αυτό οφείλεται ακριβώς στην απασχόληση των μελών της εκμετάλλευσης σε δραστηριότητες πέραν της γεωργίας, το εισόδημα από τις οποίες προστίθεται σε ένα «ασθενικό» σε πολλές περιπτώσεις Γ.Ο.Ε. σχηματίζοντας ένα Σ.Ο.Ε. που εξασφαλίζει ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο. Έτσι αυτή η αρχικά φαινομενικά παράδοξη διαπίστωση τονίζει τη σημασία των στρατηγικών επιβίωσης και της διαφοροποίησης δραστηριοτήτων, η υιοθέτηση των οποίων αυξάνει το βιοτικό επίπεδο, απεγκλωβίζοντας τον αγροτικό χώρο από την άμεση εξάρτησή του από τη γεωργία και παρέχοντας νέες αναπτυξιακές προοπτικές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Ξένη βιβλιογραφία

1. Bowler, I .R., Bryant, C. R., Nellis, M. D.. Contemporary rural system on transition, Volume 1, Agriculture and Environment.
2. Damianos, D., Demoussis, M., and Kasimis, C., 1991. The empirical dimension of job-holding agriculture in Greece
3. Daskalopoulou, I., Petrou, A., 2002. Utilising a farm typology to identify potential adopters of alternative farming activity in Greek agriculture.
4. Eikeland, S. 1999. New rural pluriactivity? Household strategies and rural Renewal in Norway.
5. Kasimis, C., Papadopoulos a., 1994. The heterogeneity of Greek family farming: Emerging policy principles
6. Kinsella, J., Wilson Susan, Renting, H., 2000. Pluriactivity as a livelihood strategy in Irish farm households and its role in rural development.
7. Lobley, M., Potter, C., 2004. Agriculture change and restructuring: recent evidence from a survey of agricultural households in England.
8. Meert, H., Van Huylenbroeck,G., Vernimmen, T., Bourgeois, M., Hecke van, E., 2005. Farm household survival strategies and diversification on marginal farms.
9. Vernimmen, T., Bourgeois, M., Van Huylenbroeck,G., Meert, H., Hecke van, E., 2005. Diversification as a survival strategy for marginal farms An exploratory research.

B. Ελληνική βιβλιογραφία

1. Ζαμπούνης, Β., περιοδικό Ελιά & Ελαιόλαδο τ. 67, 2009.
Ελληνικό ελαιόλαδο: s.o.s.
2. Ελαιοκομία 2009, περιοδικό Γεωργία – κτηνοτροφία.
3. Καρανικόλας, Π. 2000. Αγροτική ανάπτυξη στις παραμεθόριες περιοχές.
4. Καρλής, Δ. 2005. Πολυμεταβλητή στατιστική ανάλυση.
5. Μπουρνόβα, Ε. 1987. Ιστορική δημογραφία και ιστορία της καθημερινότητας.